

1

1967

JANUÁR

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

5	MAJOR NÁNDOR SZERTARTÁS
24	ANDREJ HIENG TIMON LEÁNYA
39	KOPECZKY LÁSZLÓ A SZOBOR FELTÁMADÁSA
57	BURÁNY NÁNDOR TÖPRENGŐ NYÁRI NAPLÓ
63	GÁL LÁSZLÓ VERSEI
66	GULYÁS JÓZSEF KÉTSOROS VERSEK
72	VETRÓ FERENC A KAMASZ-SZONETTEKBŐL
75	THINSZ GÉZA VERSEI
81	BORI IMRE NAGY LÁSZLÓ — AVAGY EGY KÖLTŐ DRÁMÁJA
	DISPUTA
95	ANTUN ŠOLJAN Népek, nemzetiségek és antológciák
98	MAJOR NÁNDOR Nyílt levél Antun Šoljanhoz
104	SAFFER PÁL A vita végén — vagy elején?
106	BOGDÁNFY SÁNDOR A nyilvánosság érendékében
109	SZEMLE Bori Imre és Tomán László jegyzetei
115	FIGYELŐ

KEPZŐMŰVÉSZETI
MELLÉKLETÜNK:
RADISLAV TRKULJA
MŰVEI

SZERTARTÁS

Regény

MAJOR NÁNDOR

A száguldó hintó éppen akkor érte utol Zádor Imrét a kihalt, sötét falusi utcán, amikor a közelben megszólalt a három hangon zengő toronyóra; megtorpant egy pillanatra, ráeszmélt, hogy épp a sárga, karsú emeletes ház előtt állt meg, a dárdás vaskerítés mögött, amennyire a homályban kivehette, most is gondozott jácint- és tulipánágyások díszeltek, mint egykoron, s egy pillanatra már-már az ösztövértalmost is látta maga előtt, amint a földszinti tágas nappali ablakában álldogál, szúrós szemmel vizsgálgatja az utcát, s féken tartott élvezettel szívja saját kezűleg töltött, füstszűrős cigarettáját: nyilván ősi recept szerint aromásított szüzdohány parázlott benne, sziták, dobozok, permetezők, mi minden kellett ahhoz, „Micsoda szemét, mekkora pazarlás!”, hártotta el önérzetesen, ha valaki trafikkkal kínálta meg, s mellényzsebébe dugta a kezét, hatalmas órájával játszadozott lopva, amely régi veretű, majd félméteres aranyláncon csüngött.

Egy kis, fekete tábla bizomsága szerint a sárga épület időközben egészségházzá vedlett, s mert Zádorban felöltött, hogy másnap a sírboltot orvos jelenlétében kell felbontania, habozás nélkül belépett a kapun. Hosszú évek múltán, aggastyán korában, midőn már végképp letelepedett a tartomány szívében, a folyóparton, gyakran felvillant előtte: dőre véletlenül múltott — felháborító, mily gyanútlanul lép át az ember küszöbökön! —, hogy akkorát fordult az élete sora. Húsz évvel az események után műveit már világszerte élénken vitatták a közgazdászok, s számtalan meghívást kapott katedrákra is, előadásokra is, amelyekre azonban sohasem válaszolt, s fiatal tudósok, akik hébe-korba messzi földről elzarándokoltak hozzá, okkal panaszták fel, hogy az elvadult, szikár, ősz öreg, aki bizony jó egészségnek örvendett, s naponta pár kilométert úszott a Dunán, aztán meg madártojást szedett a háza mögött elterülő kócos erdőben, csak a vízben és a fákat mászva hajlandó eszmeeserét folytatni, s akkor is nagy megszakításokkal, mert hol a szedret dicséri elmélyült élvezettel, amelyre egy bokor tövében bukkant, hol a hajdani szilaj sertésstenyésztségről értekezik a földre hullott makk ürügyén, hol pedig az útjába kerülő paraszttal áll le borról, esőről, takarmányról tereferálni, „Mondtam már, hogy bodzapálinkát főzzön, ha vesebajos”, évődött az aggastyán, a paraszttal meg összezűkülte szemmel igyekeztek kereket oldani előle.

Akkor már, ott a folyóparton, mihaszna fiatalok tartották megszállva a házát, akikkel naphosszat nagy megértésben veszekedett és lustálkodott az aggastyán, s nem tette ki a szűrüket, noha holmiját szanaszét hordták, hálni is a parketten háltak, kinek hogyan és kivel adódott, de minden reggel rigolyás nagytakarítást rendezett velük, „Nem szép, ha pettyes a tükör”, nyomott törülőt egy szeplős lány kezébe, akit épp azon kapott, hogy a tükör előtt ácsorog, „a sok pettytől alig látod az arcod”, mondta, s kajánul felnevetett; zokszó nélkül tépdesték a fiatalok akár az egynapos fűszálat is a ház előtti kövön, ahol napközben sütkéreztek és az aggastyán szanaszét húzott kézíratai felett bóbiskoltak, aztán ahogy jöttek, csapatba verődve odébb is álltak köhögő autójukon, hogy másoknak adják át a helyüket, s a fiastyúk járásáról vagy a dolomitok hasznosításáról elhangzott esztelenségeket talán épp a kárpitos vagy a gombkötő mesterség különös jellemformáló erőinek épületes számbavétele váltsa fel. „Merő véletlen, hogy a hintó és a toronyóra épp egy bizonyos ház előtt lepott meg, az azonban nem véletlen, hogy engem meglepett”, dűnnyögte néhanapján az aggastyán, s a fiatalok száján, akik egy szót sem értettek belőle, ez a mondása is szállóigévé vált, mint annyi más.

Gyerekkorában, ahányszor csak a faluba érkezett, hintó várt rá a máladózó vasútállomáson, ismeretlen emberek megsüvegelték, az ügyeletes rendőr tisztelgett neki, s noha mindig példásan vasalt nevelője kíséretében érkezett, a rendőr mégis hozzá intézte szavait, „A Nagyasszony türelmetlenül várja az úrfit, a magam részéről pedig szíves engedelmet kérem, hogy hazakísérhessem”, s talán nyolcéves lehetett, amikor felfigyelt rá, hogy betanult szavakat hall, a türelmetlenül várja, a magam részéről, a szíves engedelmet botladozva forgott a rendőr nyelvén, s a hangsúly is összevissza kanyargott a mondaton. A nagymama nyilván elismételtette vele néhanyszor, mígnem elégedetten intett a szobalánynak parázsló szemével, hogy jöhet a pálinka, s a szobalány hozott is a rendőrnek egy pohárával tenyérnyi ezüsttálca.

Alighogy a nevelő ráadta Zádorra a fehér ponköpenyt, a rendőr már fel is kapaszkodott a kocsis mellé, a bakra, s darabos paraszti beszédbe kezdett, „Vasvállára kéne hányni azt a pernahajder népet a cséplőnél, akkor nem szállna többé vörös kakas a kazlakra”, a kocsis meg halkán nevetgélt: az elejtett szavak nyomán titokzatos, borzongató világ sejlett fel Zádor előtt, s attól a pillanattól kezdve, hogy a hintó elindult a hosszú falusi utcán, rá se hederített többé a lányos ikéjú francia nevelőre, akinek gondosan lakkozott körmeit annyiszor elnézegette, s akivel anyja társaságában minden évben hármásban egy hónapot töltöttek a tengeren, s mulattatta, hogy anyja feltűnően goromba volt hozzá: naponta arra kényszerítette, hogy habfehér fodros kötényt kössön maga elé, s ne a pincér, hanem ő szolgálja fel szállodai szobájukban a reggelit; „Trafalgar néha súlyos veszteséggel is felér”, időnként efféle érthetetlen mondatokat vetett oda neki az anyja, egy-egy lesújtó pillantás kíséretében.

A hintóban a nevelő intelmei is elapadtak, nyilván mert sejtette, ezúttal is úgy történik majd, mint korábban: a Nagyasszony már a hajnali vonattal meneszti vissza a városba; a Nagyasszony azzal is nyomatékosan kifejezte mély megvetését, hogy két szót sem váltott vele világ-

életében, s ahányszor csak megérkeztek, nyomban a szobájába vezettette, s oda küldte utána a vacsorát is. Zádor nemegyszer fellélegezve figyelt fel rá, hogy a nevelő, mihelyt a hintóba ült, megfélemedezett magáról: kezét hanyagul szétvetette, borostyánszipkáját üresen dugta a szájába, s ügyetlenül forgatta gyöngyszem fogai között: ezzel mindig megnevetette Zádort, akár a fiús mozgású lányok, akik később szintén szép számban fordultak meg az életében.

Ezekben a percekben lélekben már a másnapnak élt: kora reggel majd felülnek a bricskára, a nagymama a lovak közé suhint, a határban pedig majd az ő kezébe nyomja a gyeplőt ostorostul, „Hajts!”, kiált majd rá szenvedélyesen, s a derekát egyenesen tartja, mint a cövek. Odakinn a majorban tízéves koráig pej pónija várt rá meg a tágas mezőség; az úriház kertjébe — inkább gyümölcsösrel vegyes parkocska volt az — miután a Nagyasszony naponta sorba állította és kioktatta őket az illetelmes viselkedésről és beszédről, délelőttönként bebocsátást nyert a jó pár kőhajításnyira ácsorgó cselédházak gyerekserege, s a rablósdi nemegyszer olyan pompás csatává magasztosult, hogy körték, almák, barackok süvítettek a levegőben; a Nagyasszony a tornác árnyékából figyelte csillogó szemmel a pusztítást, s műdön ráeszmélt, hogy a gyerekek meglátták, haragra gerjedt, „Tatár fajzat! Tessék összeszedni a gyümölcsöt, jó lesz pálinkába. Micsoda tékozló népség!”, kiáltott rájuk felháborodva, s égő arccal vonult ki a konyhába, ahol — amíg csak a majorságban lakott — a cselédlány segítségével maga látta el a teendőket.

A délutánok békés pihenésben teltek, Zádort az egyetlen süldő cseléd-lányra bízta a Nagyasszony, akit idejében megtanított megannyi társasjátékra, s aki mindig a népes Benők családból került ki, amely már vagy száz esztendeje, nevezetesen a nagy vereség, 1849 óta fontos szerepet játszott a Zádor család életében, sőt egyik-másik Benők már korábban, jobbagyként is úgy viselkedett, mint aki vérrokonságban van a Zádorokkal, s ezt az a körülmény is megerősíteni látszott, hogy mindig akadtak közöttük, akiket a Zádorok mesterségre tanítottak, felzabadoztak s szélnek eresztettek.

A családi hagyomány úgy véli, a Zádor család viszonylagos elszegényedésének egyik oka is éppen az, hogy nemes Zádor Simon a nagy vereség bizonytalan napjaiban, amikor az osztrák katonák tüvé tették érte a környéket, hiszen három fia veszett oda a szabadságharcban, közöttük az elsőszülött nemes Zádor Pál alezredes is, alig négy-öt faluval arrébb, a szenttamási csatában, Damjanich tábornok keze alatt, nem Benők Mátyás, hanem a másik kocsisa gondjaira bízta magát bujdosásában, aki aztán megszökött tőle a börtülésbe rejtett kincsel együtt, s ivadékai a szomszédos kisvárosban majd száz év múlva is a környék legzadagabb emberei voltak.

„Azoknál megimnt született egy fattyú” vagy „Azoknál haláleset történt”, esetleg „Azoknál tűz pusztított”, ejtettek róluk olykor egy-egy szót a Zádorok, s aki mondta, felhajtott egy pohár italt, aki hallotta, fel sem pillantott két falat teasütemény között: még száz év múlva is családi hagyomány tiltotta, hogy kiejtsék a nemzetség nevét. Benők Mátyás végül is egy elhagyott szélmalomban talált rá nemes Zádor Simonra, s még vagy két évig hűségesen gondját viselte. Azóta a többi

cselédcsalád pár évenként váltakozott, Benőkék azonban, megannyi kiváltságot szerevezve, emberöltőről emberöltőre követték a Zádorokat.

Zádor Imrének nyolc éves korában, egy nyári kora délután, bemutatta a Nagyasszony a kiöregedett Benők lány helyébe érkezett tizenhat éves Sáríkákat, s mielőtt a gyerekszobába küldte volna őket, Zádor előtt oktatta ki arra, mit szabad és mit nem, nyilván azzal a rejtett szándékkal, hogy bár Sáríkára bízta Zádort, egymásra felügyeljenek; Sáríka azonban félórával később, amikor már úgy vélte, hogy a Nagyasszony délutáni pihenőre tért, azzal vetett véget az ijesztő tilalmaknak, hogy lefeküdt a pamlagra, s miközben Zádor fülig pirult, felhajtotta a szoknyáját és megmutatta a látnivalókat, majd kigombolta Zádor nadrágját és magára vonta, amikor pedig megelégette a komédiát, nevetve felkapta Zádort, arcon csókolta, „Te kis buta, te! Ha egy szót is megtud valaki, mindkettőnknek vége! A Nagyasszony kitapossa a belünket!” Ez az érzékletes kép szörnyű félelemmel töltötte el Zádort, Sáríkákat valóságos hősnék látta, mert úgy viselkedett, mintha nem is forogna veszélyben az élete: dudorászva hozta be az uzonnáját, „No, kapd be, te kis pákosztos!”, mondta anyáskodva, miközben — Zádor nagy meglepetésére — maga is harapott egyet-egyet.

A tilalom megszegése és a közös titok közelebb hozta Sáríkához, mint a nagymamához: még felnőtt korában is jobban ragaszkodott hozzá, mint bárkihez a rokonságból, néniükéjének szólította, soha egyikük sem hozta szóba azt a délutánt, moha az emlék mindig ott feszült közöttük ahányszor csak egymásra néztek. Sáríkákat látogatta meg és bízta rá újabb titkát azon a nyári estén is Újvidék külvárosában — férje valahol a keleti fronton hányódott, ő meg a selyemgyárban robotolt négy gyereke betevő falatjáért —, amikor a családja megkapta az értesítést, hogy valahol a Kárpátokban, ahol munkaszolgálatos diákszázada állomásozott, nyoma veszett; Sáríkákat kereste fel másfél év múlva is elsőnek, csontonosan, kopottan, vörös csillaggal, órnagyi ruhában, amikor már messze földön afféle nemzeti háfélének ünnepelték.

A harangszó a faluhoz kötötte. A kúria, amelyet egy kis jóakarattal kastélynak is mondhatnánk, ott ácsorgott a templom szomszédságában, jókora park tövében, amelyet a család egyik korai tagja telepített keréken négyszázötven fa- és bokorfajtából, s akit utódai, mert egy életen át egyebet sem tett, csak Mosoni Dániellel, a természettudóssal levelezett, de sohasem vett magának fáradságot, hogy megismerkedjen vele, némi lenézéssel csak a *fűvésznék* neveztek, kézzel írott, soha ki nem nyomtatott vaskos művét azonban bőrbe kötve őrizték a család nagyon is szerény könyvtárában, amelyet viszont — a korábbi biblia, a szentek életéről szóló könyvek, egy-egy félénken megbúvó jogtudományi mű kivételével — csak egy kései sarj, Zádor András, Imre dédapja, Türr tábornok híve és barátja alapított főként gazdasági és jelesebb irodalmi művekből.

A parkot még a puritán, népies egyszerűséggel kacéerkodó nagymama is kertésszel gondoztatta, bár a kipusztult növények pótlására már vagy ötven éve senki sem gondolt, s a sétányok is kissé talán túlságosan árnyasak, bizony már-már elvadultak voltak, s az ágyásokban a látogató meglepődve fedezhette fel — ez a nagymamára vallott — a mezei virágot.

Az ágyásokon túl, épp ahol a körsétány háromfelé ágazott, egy szobor állt, a történelemben megannyiszor talányos szerepet játszó vadkant ábrázolta, alatta az ugyancsak titokzatos szöveggel, amely a család valamennyi tagjának felajzotta képzeletét: „Ille salubris aestates peraget, qui nigris prandia moris finiet, ante gravem quae legenit arbore solem. Horatius.” A hagyomány úgy tudja, hogy nemes Zádor Gábor feleségét vadkán ölte meg egy vadászaton, 1759-ben, az idézet azonban nem derített fényt arra, vajon az ős hálából emelt-e emléket a beshiának vagy azért, hogy elátkozza s mementóul hagyja ivadékaúra, így aztán a halál nemcsak az együgyű nép mendemondái miatt vált rejtélyessé.

„Gazember volt az is, mint az egész nemzetség”, mondta nemes gög-gel a nagymama, ha családi körben szóba jött a talány, „megölte a feleségét, és még kajánul szobrot is emelt a vadkannak”, s miközben a család sértődötten magába szállt, legfeljebb Zádor Lajos, a Nagyasszony egyetlen fia kockáztatott meg pár szót, cigarettája hamuját porolgatva ruhájáról, „Mama, az együgyű ítélkezés éppoly kevéssé erény, mint a tékozló hányavetiség”, s ezzel szíven találta a Nagyasszonyt, aki azonban csak halványan, fensőbbsséggel mosolygott: saját, annyiszor ismételt szavai szerint megboldogult férjének volt kárhoyatos vétke a tékozló hányavetiség: a pogány vadászaton, vad dorbézoláson és szemenszedett bujálkodáson kívül semmit sem művelt — a verébpaprikás volt az istenadtának a kedvenc eledele, vagy száz verebet is puskavégre fogott egyszer-egyszer, hiszen a paprikás csak a jószág mellehúsából készült —, s nyilván éveken belül elverte volna a különben is megcsappant vagyont — felét így is betábláztatta —, de szerencsére huszonegy éves korában tüdőgyulladásban kiszenvedett, még mindig jó erőben levő apja, András, Türr tábornok felvilágosult híve és barátja legnagyobb örömére, aki aztán a cselédség szóbeszéde szerint özvegyember létére csak azért nem nőült meg újra, mert jól összefért a menyével, Nagyasszonnyal, viszont Nagyasszony is mindvégig gondtalanul s állhatatosan viselte tizennyolc éves korában beköszöntött özvegyességét: egy fiú- és két leánygyermeke volt már akkor.

A család így időnként sértődötten eltűnődött a Horatius-idézetben: „A nyarat csak az éli túl egészségben, aki fekete szederrel fejezi be reggelijét, amelyet a kemény nap előtt szedett a fáról”, Zádor Gábor ugyanis élete delén, tehát a nyáron innen volt még, s hogy reggelijét miféle mérges, sötét gyümölcscsel végezte — a szeder latinul haloványan a halálra emlékeztet —, meg hogy miféle napot, vajon tűzöt-e vagy éppen kemény, kegyetlen napot emleget, amelyet megelőzve le kellett szüretelni a nyarat hozó gyümölcsöt, mindennek aligha akad hites magyarázata.

Zádor Gábor valóban nagy kort ért meg, s élete alkonyán — túl volt már a nyolcvanon — úgy vélhette, van miért vezekelnie: három jó zengésű harangot meg egy olyan toronyórát adományozott a templomnak, amely három hangon szól. A templom, ha jogilag nem is, félig-meddig a család birtokába tartozott, ugyanis a nagy ős, Zádor Jakab labanc generális alapította eklézsiástul, aki nyilván maga sem tudta volna megmondani, miért vette fel becsületes neve, Zadrovec helyett a Zádort, amikor nemességét kapott Lipót császártól, mert érdemekeit szerzett

Thököly kurucainak leverésében, s felvidéki lévén a császár a Bars megyei Zsarátnokot ajándékozta neki birtokul.

Zádor Jakab Savoyai Jenő parancsnoksága alatt, a török kiverése során, a karlócai béke nyelbeütésekor sikerrel tett eleget egy fontos császári küldetésnek, amiért is a császár grófságot kínált fel neki, ő azonban inkább bácskai birtokadományért folyamodott, nem is sejtven, hogy majdani labancgyűlölő utódai csak ekként beszélnek róla: a Jakab, s cinkos egykedvűséggel hagyják, hogy ősük származása megnyugtatóan bele vesszen az 1600-as évek északi ködébe, úgy fogván fel, hogy afféle megkésett reneszánsz bajvívóként a tekervényes barokk kor vetette fel, csak azért, hogy mielőbb elfelejtsék: a kúria hosszú folyosóján, amely az utóbbi majd fél évszázad alatt csak akkor kapott kiadós fényt, amikor a gyerek Zádor Imre sorra kitérta a befüggönyözött ablakokat, hogy — miközben a Nagyasszony a huzat miatt korholta és sietve kendőt kötött csillogó, ősz, kontyos fejére: évtizedek óta hajadonfőtt járt — megnézze azt a hatvanegynéhány festményt — figyelemre méltó alig akadt közöttük, sőt egyiket-másikat alighanem falusi vándorpiktorok izzadták ki —, amelyek a Zádorok férfitagjait, az elsőszülötteken kívül minden emberöltő egyik-másik jelesebbikét, katonatiszteket, főtisztviselőket, főpapokat örökítették meg, hiába keresi az ember Jakab, a nagy ős képét: a folyosó élén üres keret áll, rézlemezen az ős nevével; a képet még Jakab unokája vetette tűzre a nagy szalon kandallójában, azon a napon, amikor az őst eltemették. Imre kivált Zádor Gábor képénél időzött el sokat, húsos arcú, halszemű ember volt, legszembeszökőbbnek a tokája felett kiugró, szinte önállósult, szívyszerű állat találta rajta — minő ironia: ő és a szív! —, s leginkább tankönyveinek Martell Károlyára emlékeztette, akit viszont a nápolyiak mérgeztek meg.

Zádor Imre hosszú nyári estéken a parkban várta be a nyolcórái harangszót, ilyenkor rendszeren a háromfelé ágazó sétány tövében játszadozott a függőtekével, a harangszóra a parki padra ült, elernyed, megborzongott: ahogyan szerte a világon Hunyadira emlékezteti az embereket a déli harangszó, a faluban Zádor Gábornak is megvolt a maga utódokat emlékeztető harangszava; a vadkan szobra ott állt Zádor Imre előtt, titokzatosan, némán. A Nagyasszony ekkor felkelt a tágas erkélyen, ahol egykoron népes multságokat is rendeztek, de ahol már évtizedek óta csak ő kézimunkáztatott, olvasott vagy pasziánszozott délutánonként, összeszedte holmiját, és vacsorára szólította a fiút.

Zádor belépett az egészségház kapuján, s otthonosan haladt a keskeny betonúton a bejáratig: a ház sarkánál terebélyes körtefa állta el az útját, mintha tapintatos inas szerepét töltötte volna be, aki mindig épp jókor jelenik meg: még egy lépést illetlenség lett volna tenni, mert az ember, ha nem ad életjelt magáról, óvatlanul a ház bensőséges életébe botolhat: ott terült el az árnyas udvarkert, filagóriájával, tisztaívaival, buxusaival és a hátsó kijáratral.

Ennek a körtefának a hegyén látta meg egyszer Zádor elhűlve a malmos három vadóc fiát, „Űristen, Szekeres úr, lepottyannak!”, kiáltotta, s miközben levegőért kapkodott, a malmos kissé előredőlt, ültében kinézett a filagóriából, „Lehet, hogy a legkisebb leesik, de a többi jól tud már mászni”, mondta s cigarettáját visszadugta a szájába; alig lehetett négyéves a kicsi, azóta régészprofesszor lett belőle Angliában, s egy

szer átutazóban, perzsiái ásatásokról megtérve, haza is látogatott; az ösztövé, vézna malmos, akit Zádor Lajos még fiatal szatócsként karolt fel s juttatott neki szerepet gazdasági manipulációiban, nemcsak gyerekeit nevelte nádegen: fűrge, csillogó szemével mindenütt utat vágott magának, olyannyira, hogy utóbb már Zádor Lajos is megsokallta, s elhidegült tőle.

A malmos szeméből az aszkéták zavarba ejtő tetteje sugárzott; Zádor Imrét még felnőtt, főiskolás korában is, ahányszor csak találkoztak, csupán egyetlen szem ávizscukorkával kínálta meg ezüstszelencéjéből, s mihelyt bekapta a cukorkát, a malmos kissé felvetette a fejét: lerítt róla, úgy véli, ezzel minden tőle telhetőt megtett érte; Zádor nagyon mulatságosnak találta, hogy ilyen tüntetően egyetlen szem cukorkára taksálja azokat az embereket, akiket különös becsben tart; a háború vége felé, egy októberi este, ehhez a körtefához kötötték a malmost a partizánok, egy golyó az ávizszelencét is szétlőtte, a fatörzsön soká látszottak a golyószabdalta sebek, aranyszínű gyanta szívárgott belőlük, s aki óvatlanul a fának dőlt, évek múltán is ragacsos pecsétet vitt magával.

Zádor a tágas előszobán át, amelyben padok és székek sorakoztak, belátott a nyitott rendelőbe; egy orvosnő asztali lámpánál, félhomályban olvasgatott valamit. Amikor belépett, a lány levette fekete, vastag keretes szemüvegét. Sápadt arcán azt a bizonytalan, halvány mosolyt, amely később végigkísérte Zádort az életén, futtában a rövidlátásnak tulajdonította; ott táncolt hosszú szája perge szögletében, s nyugtalanítóan párosult azzal a rejtélyes tekintettel, amely úgy pihent rajta, mintha közben valami mást fürkészett volna, valahol a háta mögött.

Amikor Zádor megkérte, hogy reggel szakítson magának időt egy sírbolt felbontására, a lány összereszt, egy pillanatra megdermedt, s mintha a lélegzete is elállt volna; aztán hirtelen összeszedte magát, könyvét sietve becsukta, bólintott Zádornak, s ismét rezzenéstelenül ült a helyén. „Foglaljon helyet, Zádor úr, a fogas a háta mögött van”, mondta, s Zádor meglepődött, hogy a nevének szólítják, még hozzá egy fiatal lány, akinek az emlékezete legfeljebb az utcasarokig érhet, de mintha semmi szokatlan sem történt volna, megköszönte a marasztalást, s hozzátette, hogy sietős az útja, már későre jár.

„Akkor a világért sem tartóztatom”, mondta az orvosnő, s máris az orrára biggyesztette a szemüveget, Zádor meg felkapta a fejét: ezt a szokványos mondatot aligha lehetett volna kihívóbban, már-már a sértés határát súrolva kiejteni, s Zádor nyomban megérezte, olyan nyelven beszélnek vele, amelyen nemigen ért, de akár így tesz, akár úgy, a rövidebbet húzza. Átlátott ugyan a szitán: könnyű szívvel lemondani az emberről, ha csak egy gondolatnyit is habozik, ez nyilván hatásos fegyver annak a kezében, aki bánni tud vele; mindazonáltal tanácstalanul álldogált az ajtóban, s maga is meglepődött, hogy azt mondja: „Anyanyira azért mégsem sietős”, és közben lopva ismét szemügyre vette a lányt: keskeny, sápadt arcát egészen gyerekesé tette fiús, Titus-frizurája, s Zádornak nevetetnékje támadt a gondolatra: a feketekeretes szemüvegnek alighanem csak az a rendeltetése, hogy komolyságot, tekintélyt sugalljon, különben nyilván fejvesztve menekülnének a betegek, csakhogy ne kelljen ilyen oktalan gyerekekre bízniuk az életüket.

„Akkor vesse le a kabátját, s üljön ide hozzám”, rendelkezett a lány Zádor nem kis meglepetésére, s ezért egy pillanatra ismét megtorpant: alighanem egy rámenős kis csitri karmaiba került, akivel, ha olyan hangulatban volna, eltölthetne egy-két órácskát, mígnem leckéztetésül a térdére fektetné és jól elporolná, s miközben arról tanakodott, legjobb volna talán mégis távoznia, megakadt a szeme a lány kissé nyitott köpenyén: alul két gomb hiányzott róla. „Nem varrná fel?”, szolt rá illetlenül a lány, s Zádor egészen belezavarodott, hogy ilyen durván kapták őt magát is illetlenségen, azonban még mielőtt szóhoz jutott volna, a lány tárgyilagos hangon ezt mondta: „Sok rosszat hallottam magáról, pedig ahogy itt álldogálni látom, kezes báránynak nézném”, Zádor egy pillanatra elvörösödött, aztán falfehérré váltott, s az álla remegni kezdett; lassan előrehajolt, mutatóját rátette az állólámpa kapcsolójára, megnyomta a gombot, a szobára konomsötétség borult, hirtelen egy pofon csattant, aztán Zádor ismét megnyomta a kapcsolót, világosság áradt szét a szobán, „Történt valami?”, kérdezte Zádor, „Semmi”, válaszolta halkán a lány és maga elé nézett, Zádor lassan felgyenesedett, „Akkor most már maradok”, mondta, s levetette a kabátját, odament a lányhoz, kezébe vette keskeny arcát, hüvelykujjával szétkenete a könnyeit, „Így legalább tudjuk, hányadán állunk egymással”, mondta, s ujját végighúzta a lány száján.

Maga természetesen nem is sejtheti: mihelyt megjelent az ajtóban, rosszat gyanítottam, s amikor a sírboltot kiejtette a száján, úgy megrázott, hogy azt sem tudtam, kitessékeljem-e vagy tartóztassam: hát így kell, merő véletlenül értesülnöm annak az asszonynak a haláláról — magának erről sincs tudomása —, akihez kétségtelenül én álltam legközelebb kerek e világon, s ha van magában egy csipetnyi jóindulat, nézhetett volna akár kamaszlánynak is, aki először marad kettesben felnőtt férfivel, s tapasztalatlanságában meg izgalmában, mert talán, az ég tudná, miért, vonzóvá akarja tenni magát, szemérmelenné lesz; s csakugyan először állt szemtől szemben velem, holott hatéves koromtól errefelé, nem túlzok, maga töltötte be az életemet, minden fiúm is csak maga volt, nem más, úgy együvé tartozunk már, mint a folyó és a part, s mégsem lehetünk soha egymásé, bár ezt maga sohasem fogja meg tudni, s ha most, míg Zsófi néniről beszélek — igen, tessék csak meglepődni, a Nagyasszony csupán nekem engedte meg, hogy így szólítsam —, s arcomról legfeljebb jóindulatú megbocsátást olvashat le, bár tudom, az iméntiekért némiképp engeszteléssel is tartoznék, törje csak a fejét, miféle ősbibb oknál fogva formálhatok jogot a puszta elnézésre: lehet, hogy mindez csak az én elkeseredett bosszúm, amelynek mindketten áldozatul esünk gyámoltalanságunkban, akkor sem bánom meg soha semmi tettemet: az ember, ha visszafordul, könnyű szívvel tegye, halvány mosollyal.

Azt hiszem, azon a napon, amikor először találkoztam magával, anyám kalácsot küldött Zsófi néninek; ott lakott a paplak hátsó szobájában; a kertészházat is rég elvették már tőle. Ez a szoba akárcsak bútorraktár lett volna, asztalon asztal, szekrényen székek, vitrinen zsámolyok, Zsófi néni meg épp a bőrfotójban üldögélt és feketézett, fel nem kelt volna

ilyenkor, még ha égszakadás, földindulás hírével toppan is be hozzá az ember: ott várakoztatott az ajtóban, míg csak elégedetten félre nem tolta maga elől a csészét. Mellettem, egy éjjeliszekrény márványlapján kosárra való fénykép hevert, a halom tetejéről egy szúrós szemű, hoszszúkás arcú, fekete fiatalember bámult rám, még ma is előttem lebeg a képe, „Zsófi néni, ki ez?“, kérdeztem megilletődve, s félénken megmutattam a képet, „Az egy haramia, fiam“, válaszolta kereken. „Ez csakugyan a nagymamára vall“, szolt közbe zavartan, kényszeredett mosollyal Zádor Imre, „Mondom, sok rosszat hallottam magáról“, ismételte meg halkán a lány, s az asztal alatt a köpenyét simogatta ott, ahol hiányzott róla a gomb.

Akkor észrevétlenül elcsentem a képet, és még aznap este elújságotl-tam az anyámnak, hogy ki sem mondhatom, mennyire szeretem a haramiákat, s amikor megkérdezte, miért, ezt válaszoltam: „Mert szépek“. Anyám nevetve szolt rám, „Láttál is te haramiát!“, én pedig megmutattam a képet; anyám ijedtében menten elporolt, s a lelkemre kötötte, ki ne ejtsek ilyesmit enről az emberről, vannak ám szörnyű nagy hatalmú emberek, akiknek messzire elér a kezük; akkor szorultam először maga miatt, nem tudom, magára ismerne-e, ha a kezébe kerülne az a kép. Anyám másnap visszavitte Zsófi nénihez, s amikor ismét betoppantam hozzá, Zsófi néni kioktatott, hogy vannak nemcsak akármilyen, hanem címeres haramiák, s közben ott lobogatta az orrom előtt a képet, hosszú mutatoujjával rá-rábökött, „Ez a sehonnai egy este összeveszett az apjával, s akkor elébe tette a pisztolyát és azt mondta neki, löje főbe magát. Hát megtennél te ilyesmit az apáddal?“, kérdezte tőlem, én meg ezt válaszoltam: „Nem“, és elszörnyedve ráztam meg a fejem.

„De hiszen otthon sem voltam, amikor apám véget vetett az életnek“, szolt Zádor megrökönyödve, „Ezen, amiről én beszélek, mitsem változtat ez“, mondta a lány könnyörtelenül, és Zádornak tágra meredt a szeme: vajon csakugyan ő róla van-e szó, vagy egy tőle függetlenül életre kelt énjéről, akinek viselt dolgaihoz — igazság ide, igazság oda — semmi kétség nem férhet, hiszen egy sereg ember életére nem másként, hanem éppen így, balhittel, mendemondákkal, kacskaringókkal tetézve hatott ki, lám, minden részlet aprólékosan összeillik, a felelősséget neki kell viselnie érte, kérdzetlenül is, hiszen a lány szavaiból ez félreérthetetlenül kiviláglik.

Igen, ráncolhatja a homlokát: aki el van telve önmagával, el sem képzelheti, hogy egy szép napon, noha messzire került már tőlük, találkozik majd tetteivel és azzal, amit e tettek hengergettek maguk előtt, akár az elszabadult kő, s más kép tárul a szeme elé, mint amilyent magasztosan dődelgetett magában, hadonászhat hát elképedve: nem, ehhez semmi közöm, az enyém a mag, a hordalékot tisztítsák el! Én viszont, ezt megértheti, ebben a hordalékban cseperedtem fel. Figyeljen csak: amikor hazaérkeztem Zsófi nénitől, megkérdeztem az apámtól, mit jelent, ha valaki főbe lövi magát, „Az meghal“, válaszolta, miközben kaszáját kalapálta: még ma is a fülemben cseng; „Akkor az az ember mégis haramia“, mondtam neki, „Melyik?“, kérdezte, és laponan rám pislantott, „Akinek a fényképét láttam“, válaszoltam. Ó erre félrefordult és bekiáltott az anyámnak, „Verd el ezt a gyereket és mondd

meg neki, hogy az az ember földet adott nekünk, ez jusson eszébe, ahányszor csak az asztalhoz ül”, s anyám menten be is penderített a szobába. De legközelebb elmondtam Zsófi néninek, hogy az az ember földet adott nekünk, rossz ember nem lehet, „Tőlem vette el, amit nektek adott! A saját unokám!”, kiabálta Zsófi néni, és rámvágott a sétatbotjával.

„Már az előbb akartam kérdezni: maga tehát a Benákék Zsuzsája?“, szólta Zádor eltűnődve. „Nem a Benákék Zsuzsája, hanem Benák Zsuzsa“, mondta önérzetesen a lány. „Persze. Nagy különbség“, húzta el a száját Zádor. „Kicsi. Olyan kicsi, hogy akik folyton nagy dolgokkal vannak elfoglalva, már meg sem értik“, szólta Zsuzsa. „Igen. Nagy tanulságok! Akár sorolhatnánk is, talán ekképpen: Aki folyton szörnyekkel küzd, vigyázzon, nehogy belőle is szörny váljék. Igaz-e?“, szólta gúnyosan Zádor. „Lám, maga is tudja. Jobb perceiben“, szólta szemrebbenés nélkül a lány. „Jobb perceiben?“, hördült fel Zádor. „Mit tud maga a jobb perceiről? Egyáltalán, micsoda hangnem ez?! Mit tudja maga, mennyit fizettem én akárki jobb perceiért? S különben is, mit tudja, mi mennyit nyom a latban, akár ma, akár holnap?“

Ó, mi mennyit nyom a latban! Arról természetesen sejtelve sincs, hogyan fest az, ha az ember, miközben felcseperedik, úgy tanulja meg a történelmet, mint én, azt a történelmet, amelyben maguk mindannyian olyan szépen megszerezték a saját dicsőségüket, s amelyet kisajátítottak, mintha utána már semmi sem történhetne benne, s ezért olyan üdvözülten ellágyulnak, ha csak a történelem, vagy az, hogy ezután mi legyen, szóba kerül. Mindent elrendeztek, a kör bezárult. De Zsófi néni természetesen csak tengődött megmaradt kis földjén, amelyet továbbra is az apám művelt meg, bár most már felesben, s nyilván a régi tisztelet miatt — hiszen mindvégig Nagyasszonynak szólította — küldöztette neki az apró ajándékokat, csirkét, kacsat, tojást, sajtot, gyümölcsöt, vagy pedig engesztelésül, lelkifundalásból, esetleg azért, hogy ily módon törlessze a neki osztott földet, én meg — hol lapít ilyenkor a történelem? —, amikor már nyiladozott az eszem, külön is megtetéztem az ajándékokat, nem tudom, azért-e, mert tudtam, odakinn a földken apám — lelkifurdalása ellenére is — meglopja Zsófi nénit, vagy azért, mert akkor már minden délután együtt feketéztem vele, s közben bebarangoltuk fél Európát, sorra jártuk a kastély termeit; azt hiszem, ma is jobban ismerem az összes Zádorokat és asszonyaikat magánál, s már csak egyedül én vagyok, aki csupán ezért is magához tartozom, ha jól meggondolom — tudom, furcsállaná, ha hallaná —, legalább pár száz éve.

Talán ezzel magyarázhatnám, ha akarnám, hogy barátnőim sohasem voltak, csak barátaim; Zsófi néni pótolta a barátnőket: fél mondatomból is többet értett, mint mások hosszú magyarázkodásból, cinkosan rám nevetett, s előhalászott egy történetet a tarsolyából, amely előítélettől mentesen eligazított, s így megnyugvást hozott; sohasem éreztem azoknak a csömörét, akiknek ki kellett öntenük a szívüket valakinek, hogy néhány baráti szót kapjanak s pillanatnyilag megkönnyebbüljenek, de másnap üres szívvel, megalázottan, kisemmizetten ébredjenek. Az enyém maradt a szívem, az enyém minden titkom; hiába fürkészt olyan kítartóan, erről semmit sem fog megtudni, viszont tudnia kellene:

Ha hosszan tekintesz egy örvénybe, az örvény visszatekint rád. S akkor meg ne inogjon! Magam csak egyetlenegyszer inogtam meg: amikor Zsófi néninek végképp be kellett látnia, egymagában már nincs megélhetése, s felkínálta apának, hogy megmaradt földje fejében tartsa el halála napjáig; ujjongásomat azonban, hogy hozzánk költözik, hirtelen kétségbeesés váltotta fel: egyszer csak bejelentette, hogy mégis unokájához költözik, Újvidékre, noha tizenhárom éven át fel sem bontotta leveleit, a szemem láttára szertartásosan széttépte őket, s velem dobatta tűzre a szerteszálló papírszeletekét. „Ahhoz a haramiához?“, kérdeztem megdöbbenve. „Ahhoz“, válaszolta szemrebbenés nélkül. „Akkor én többé nem látom Zsófi nénit?“, kérdeztem elhűlve. „Majd telefonálsz, és találkozunk valahol a városban“, nyugtatott meg magától értetődően. Ezért, ha jól meggondolom, nem is az egyetemre iratkoztam be egy évre rá, hanem Zsófi néni után mentem.

„És tudja-e, miért nem költözött magukhoz a nagymama?“, kérdezte talányosan Zádor. „Sohasem kérdeztem. Az ő titka volt“, válaszolta a lány. Zádor elmosolyodott, bólintott néhányat. „Azért, mert a magapapa azt mondta neki: 'Jöjjön csak, Nagyasszony, majd főz ránk, mi meg mindannyian dolgozni járunk a földekre.' Tizenhárom év múltán így köszöntött be hozzám a nagymama: 'Az a fajánk az képzelte, hogy majd a cselédjük lesznek.' Ezért." Zsuzsa elbiggyesztette a száját. „Miért kellett ezt elmondania?“, kérdezte halkán. „Nem tudom“, válaszolta Zádor.

Kong a hangja, mekkora úr tátong itt! Így folyton elveszegetünk egymástól valamicskét, mindig csak egy kicsit, s egyszer majd csupán úr tátong bennünk s körülöttünk, s rádöbbenünk, hogy ebben is egy a sorsunk: nem más, épp mi ketten oroztuk el egymástól azt, amit a másik jelenthet számunkra. Amit elhallgatok maga előtt, azzal magam vagyok gazdagabb; amit hangosan kimondok, azzal magából veszek el valamit. De ha maga mindent kimond, mindent el is vesz tőlem, hiába némulok el. Ki vagyunk szolgáltatóva egymásnak, s csak a kíméleten múlik, megmarad-e valami belőlünk önmagunknak. Ha ezt nem érti meg, hőssé cseperedhetett ugyan, de emberré nem. Sohasem tudhatja meg tőlem, hogy éveken át csak azért hívtam fel este Zsófi nénit, mert azt reméltem, maga veszi fel a kagylót: szép, zengő hangja mindig megnyugtató. A hangja miatt hallgattam meg az előadásait és a beszédeit is; az, amit mondott, sohasem érdekelt, s nem is igen értettem meg. Zsófi néni egyre csak hozta a híreket magáról, „A haramiát az éjjel kiugrasztották az ágyból s jól rászédték“, mondta kajánul, „A haramia tegnap megmentette a belgrádi gyorsat, de közben elvesztette a karóráját“, nevette lebiggyesztett ajakkal, „A haramia Angliában egy bálon jött rá, milyen idegen számára az a világ, mert nem érezte át a hagyományos angol táncokat“, kuncogott gyerekes kárörömmel.

Így tudtam meg, hogy barátai egy éjjel vadászfelszerelésben a városháza elé bolondították, azzal az üzenettel, hogy a miniszterelnök, útban Palánka felé, vadászatra hívja, s pár óra múlva alaposan átfázva tért haza; vagy azt, hogy közlekedésügyi miniszter korában a ventovói vasúti katasztrófánál személyesen húzta ki a szénre égett mozdonyvezetőt és a fűtőt a vashalmaz alól, mert a mentőkocsi szanitécei hányni kezdtek, és égre-földre esküdöztek, hogy mindent kibírnak, csak a sült

ember szagát nem, barátai aztán azzal ugratták, hogy a szanitécek mégis voltak olyan szemfülesek, hogy buzgólkodása közben elemelték az óráját; így tudtam meg, hogy birtokigazgató korában, kelet-angliai küldetésekor, motorcsónakázgatva, miközben a nagybirtokosok egyesületének elnökével hivatalos türelemmel versenylovakról, kalapdivatról és kutya-fajtákról csevegett, azon járt az esze, hogy lám, itt a folyóknak sehol sincs töltésük, a víz szegélyétől simán fut a pázsit a több száz éves villáig, merőlegesen levert colos deszkák szegélyezik a folyót, a szegélytől egy arasznyira hömpölyög a víz, s legfeljebb tenyérnyire feljebb vagy lejjebb ingadozik, mindennap esik, de sohasem sok, télen nincs hó, nyáron meg aszály, s az embernek így könnyen az lehet a bogara, hogy a világ bizony megállapodott, változatlan, örökös. Zsófi néni néhány gyilkos szót ejtett a büntudatról és a vezeklésről: Cambridge-ben, miközben a folyóparti sétányon a St. John's College felé közeledett, meg-megbámult egy-egy talpalatnyi földet, amelyre az apja is ráhágathatott egykoron, elnézegette a bejárat feletti sást, mögötte a tornyot, belépett az intézetbe, az udvaron négy szögletes gyeppel, semmi más, s talán mert azt várta, a kerékpáros egyetemisták végláthatatlan sorában életre kel majd az apja is, pelyhes állú kamaszként, de csak fakuló gyerekkori meséi villantak fel a kövezeten, fejvesztve menekült ki ebből a sivárságból, Zsófi néni pedig így fejezte be a történetet: „Nyűszítve rohant haza a haramia!”

„A fele sem igaz”, mondta Zádor halkán, leverten, „A felét sem mondtam el”, szólt Zsuzsa. „Nincs okom magyarázkodni. Az ember persze azt hiszi, eltengeti napjait, és senki sem tartja számon. Magáról azt sem tudtam, hogy életben van”, szólt Zádor, és felkelt, fázósan a cserépkályhának dőlt, „Azt hiszem, tudja, hogy meglepő dolgokat mond a nagymamáról”, szólt kis idő múltán eltűnődve, „Sohasem érdeklődött különösképpen a környezete iránt, csak ezért”, válaszolta lány, „Egy nyugdíjas postakísasszonyt emlegetett olykor, időnként ellátogatott hozzá, őt azonban soha senki sem kereste fel”, mondta Zádor, „Tulajdonképpen azon lepődik meg, hogy olyasmi is akad a világon, amiről magának nincs tudomása”, szólt a lány keményen, s Zádor felkapta a fejét: ez a lány is azok közé tartozik, akik szemtől szemben mindent megengednek maguknak, mert úgy képzelik, aljasság az embert hátba szúrni, de erény, ha hasba szúrják. „Ami magát illeti, engem már semmi sem lep meg”, mondta Zádor békésen, „Áltatja magát?”, kérdezte Zsuzsa felvont szemöldökkel, „Nem hiszem. Tudomásul veszem azt, ami van”, szólt Zádor, „Más szóval: folyton meglepetés éri, ez a normális állapota”, biggyesztette el a száját Zsuzsa, „Semmit sem vesztek, ha maga így fogja fel”, mondta Zádor, „Tudja-e, hogy a múlt vasárnap a tengeren jártunk Zsófi nénivel? Már virágoznak a mandulák”, mondta Zsuzsa, és a vázából kiszedett egy hervadt ágat; Zádor meglepődött: félórája nézegette már a vázát, anélkül, hogy észrevette volna: nagymama szobájában halála napján is ugyanez a virág hervadozott.

Azt sem tudja meg soha tölem, hogy Zsófi nénivel egyszer a vajsikai réten bevetődünk egy csárdába, egy öregasszony fogadott bennünket, épp három izgága parasztot tuszkolt ki az ajtón, „Elvisz az ördög benneteket, csak kötözködjetelek Smilja anyóval, nemzeti hős a fia, nem akármilyen veszett oda”, kiabálta keményen, az emberek meg méltatlan-

kodva távoztak, „Egy liter bort meg ebédet kérünk, az én unokám is nemzeti hős, meddig várjak még?!”, toppantott egyet Zsófi néni. „Ne te, ne, ez is egy rigolyás vénasszony, akárcsak jómagam”, vett bennünket szemügyre Smilja anyó, és Zsófi néni — ezen is csodálkozhat — nem sértődött meg, „Hogy hívják az unokádat?”, kiáltott ránk az anyó, „Zádor Imrének. De most már elég legyen!”, ült az asztalhoz Zsófi néni, „Zádor Imrének? Hiszen akkor a háború alatt járt nálam!”, simult ki az öregasszony arca, s letelepedett az asztalunkhoz, aztán meg cigányokért küldött, s velünk együtt ebédelt. Évente egyszer-kétszer később is meglátogattuk, pálinkával várt bennünket az udvaron, s addig nem léphettünk be a csárdába, amíg a cigányok elő nem kerültek, s az ajtóban tust nem húztak. „Ha megtudná, a haját tépné az a haramia!”, kuncogta Zsófi néni, ahányszor csak tovarobogtunk, hosszú porcsíkot vonva kocsink után.

Az újévet a palánkai vadórnél töltöttük, kinn az erdőben, a vadászlakban, ősz öregember, talán öt éve járunk hozzá, tavasszal gyöngyvirágot szedünk vele és a környék valamennyi templomába viszünk egy-egy csokorral; nyáron nyársat sütünk egy-egy forrás tövében, és mulatunk a vadór vércsém: évek óta egyet sem sikerült vadászatra idomítania; ősszel nagy, tarka sárkányokat eregetünk a levegőbe, és tűnődve nézzük, milyen messze szállnak, amikor elvágjuk a zsinegüket.

Szilveszter este a tágas, meleg szobában üldögéltünk, a vadór egy régi, tölcseres gramofont szedett elő, ropogós tizerét hallgattunk fél évszázados lemezekről, aztán a vadór Zsófi néniel különös, ősi táncot lejtett, éjfél után meg Zsófi néni kártyát vetett, az öreget barna menyecskékkel biztatta, rólam kisütötte, hogy gyerekem van útban, másnap szánon száguldoztunk az erdőben, forró téglát raktunk a lábunk alá, özikéket, fácánokat etettünk, és Zsófi néni jókedvében egy ágra akasztotta a nyakláncát, versenyt futottunk érte a térdig érő hóban, ne lepődjön hát meg, ha egy napon a vadór nyakán látja, és Zsófi néni holmija között egy kopott ezüst cigarettatárcát talál: a vadór emlékét őrzi.

A tengerre négy éve járunk, épp amióta megvan a kocsim; Utićin, Split alatt, minden évben felkeresünk egy nyugalmazott tengerészkapitányt, aki egymaga él tizenhat szobás házában, de három kivételével mind üresen tátong, és életveszélyes belépni az ajtajukon, mert összemolhatnak, akár a lépcsőház is, ahova évek óta senki sem tette be a lábát, de a kapitány gyönyörű történeteket tud a világ minden tájáról, kivált pedig Bécsről, ahol ötvenvalahány évnek előtte nemes unalmában tanulmányozni kezdte a legkülönfélébb testek ürméretének legegyszerűbb kiszámítását, s harmincvalahány évvel ezelőtt famentek fehér papírra kinyomatva formuláit, a Paletteo-féle képleteket, s félórás szívélyes beszélgetés után ki-ki ma is abban a kiváltságban részesülhet, hogy kap belőle egy-egy példányt; Zsófi nénit ő mentette meg a kis templomban, mert Zsófi néni ott is úgy viselkedett, mint idehaza, a sajátjában: az első padba ült, s mert előtte gyerek lányok álltak, akiktől nem láthatta a szertartást, sétabotjával végigkaszált a pad előtt. Aligha úsztuk volna meg ép bőrrel, ha a kapitány le nem csitítja a népet, sürgősen haza nem terel bennünket, „Nem szabad ilyesmit

tenni, más világ ez már, nem szabad!”, csóválta a fejét, s csillogó szemmel mosolygott.

Egy percig se tanakodjon azon, hogy Zsófi néni soha egy napra sem maradt ki; ahányszor csak családostul kitétték a lábukat a házból, útra keltünk mi is; mondhatom, már-már siralmas, milyen beütemezett életet éltek: egyetlenegyszer sem tértek haza korábban, mint ahogy tervezték, sem szeszélyből, sem unalomból, sem váratlan esemény miatt. Különbösen rég rájöttek volna, hogy nem Zsófi néni, hanem a házmester lánya locsolja a virágokat, sőt egy-egy délutánra otthonosan be is rendezkedik egyik-másik fiújával a nappalijukban, mint ahogy egyszer, mert kiruccanásaink olykor rapszodilkusak voltak, meggyőződhattünk róla. Jókor mondjam: ne fáradjon el a raktárba, Zsófi néni négy évvel ezelőtt eladta a bútorait. Szerencse, hogy ritkán jár múzeumba: a copf szobával már rég találkozott volna. Ezekben a napokban sok apró felvilágosításra lesz majd szüksége, látja, már csak hozzám fordulhat, senki máshoz. „De hiszen nagymama sohasem nélkülözött nálam!”, nyitotta tágra a szemét tiltakozva Zádor, „Igen, tudom, sok pénzt belopott tapintatosan a táskájába, az éjjeliszekrényébe, sőt a virágvázájába is”, mondta Zsuzsa tárgyilagos hangon, „Maga csakugyan túlságosan sokat tud”, szolt Zádor kényszeredetten, restelkedve, aztán sietve összeszedte magát, rágyújtott, s füstfelhőt eresztve maga elé, vissza is nyerte önuralmát. „Azt hiszem, maga is tudja: ha nagymama egyetlen szót szol, minden tőlem telhetőt megteszek érte”, mondta, s felszabadultan fellélegzett: mintha végre megtalálta volna a megfelelő hangnemet; „Zsófi néni a saját útját járta, csak ezt akartam mondani”, szolt a lány.

„Inkább a nyelvem kivágom, semhogy egyetlenegyszer reggelit kérjek attól a Szorgalmas Hamupipókéktól”, így beszolt Zsófi néni a maga feleségéről, „A Csupa Hivatás Mérnökő, aki, mielőtt csókolózna, nyilván kimegy fogat mosni”, nevetett kajánul, „A Nagy Felelősség Matrónája, aki az ágyban dideregve gondba esik, nehogy huzatos legyen az a tyúkól, amit valahol Kukutyinban épít”, egy szót sem szolok erről, de megérthetné, Zsófi néninek egyetlen kérése sem lehetett.

Azt azonban el kell árulnom, hogy fenn a Fruška gorán vett egy kis gyümölcsöst, zöld zsalugáteres, verandás házikó van a közepén, s tavasztól késő őszig folyton oda jártunk; egy diófát ültetett a ház elé, s egyre várta, hogy majd megnő. Egyszer egy könyvben azt olvasta, sehol Európában nem füttyülnek olyan szépen a rigók, mint a Fruška gorán: ne lepődjön meg, ha a fákon mindenütt madáretetőt talál. S talán megérti: a környéken mind felvásárolta a gyümölcsöt, én kocsi-káztam le a ládákat a piacra, saját kofái voltak: mondom, a maga útját járta. Csak ezt a csekélységet kell még megvallanom: a gyümölcsös az én nevemen van. Legalábbis Zsófi néni így tudta. Ez volt a kívánsága. De aláírta a szerződést anélkül, hogy elolvasta volna: a felét mégis órá irattam. Bevallom, számításból: Zsófi néninek maga az egyetlen örököse. Így hát eljött az idő, hogy kettőnké valami, s ettől nem szabadul meg halála napjáig: a magáét nem veszem meg, a sajátom nem adom el. Felezni nem lehet, a ház az enyém is, a magáé is; várja magát és vár engem.

„Hahaha, mecsoda földszintes ötlet!”, nevetett Zádor kényszeredetten, lefityedt ajakkal, aztán ámulattal, megcsillanó szemmel nézett a lányra, kicsit úgy, ahogy a csodabogarakra, kicsit úgy, ahogy azokra szoktak nézni, akik nem várt éles elmével képeszenek el bennünket. „Csak aztán közbejött valami. Későn tudtam meg, hogy magának mindmáig nem jelentkezett az anyja”, szölt halkán Zsuzsa.

Zádor felkapta a fejét, arca elborult, száját összeszorította. „Az anyámról ne essék szó!”, mondta ellenvetést nem tűró, ráspolyos hangon. „Meg kell végre tudnia, hiszen anyja csak egy van az embernek, meg kell tudnia”, szölt halkán Zsuzsa. „Amít meg kell tudnom, majd illetékes helyen közlik velem”, mondta Zádor, s úgy állt a kályhánál, mint egy cövek. „Férjhez ment egy mérnökhez, Ausztráliába vándorolt, és van egy gyereke”, szölt rezzenéstelen hangon a lány.

Zádor meg sem moccant, a falra meredt, a falon túl a semmibe. Zsuzsa szép lassan karikákat rajzolt mutatóujjával az asztalra. A mandulaág megtörte a köröket. „Úgy tesz, mintha minden szál a maga kezében futna össze”, szölt kongó, szenttelen hangom Zádor. „Zsófi néni szekrényében megtalálhatja anyja levelét. Még abban az évben írta, amikor távozott innen”, mondta Zsuzsa. „Hát ki maga, hogy a saját nagyanyám nem engem, hanem magát avatta be a saját dolgaimba?”, tört ki Zádor megrendülten. „Nem tudom. Lehet, hogy az unokája vagyok”, mondta a lány. „Hogy értsem ezt?”, kiabálta Zádor fenyegetően. „Lehet, hogy az anyám Zsófi néni lánya. Meg a maga dédapjái”, válaszolta. „Zsuzsa! Az ég szerelmére! Elég legyen!”, kiáltotta megkínzottan Zádor, s földhöz vágta a virágvázát. A lány ijedten felugrott. „Minden szava hazugság!”, dörögte Zádor. A lány hallgatott. „Miért némult el?!”, kiáltott rá Zádor. „Csak egyetlen kérdésemre feleljen, de az igazat mondja”, szölt meg halkán a lány, s rásegezte ijedt, nagy szemét. Zádor szótlánul bólintott. „Amikor Zsófi néni halálán volt, mondta-e, hogy szeretne látni?”, kérdezte a lány. Zádor meglepődve nézett rá, szája megmeredt, megállt az idő, s egyszer csak, mintha maga is valahonnan messziről hallaná, halkán így válaszolt: „Igen, mondta”. A lány hozzáfutott, átölelte, és sírva fakadt. „Köszönöm. Tudom, hogy hazudsz. De végre ember lettél”, suttogta. „Úgye, hogy egy szó sem igaz abból, amit mondtál, egyetlen szó se!”, kérlelte kétségbeesetten Zádor, „Köszönöm, hogy hazudtál értem”, szölt halkán a lány, „De Zsuzsa, az ég szerelmére kérlek, csak egy szót szólj, egyetlen szót!”, könyörgött Zádor, „Köszönöm, hogy volt erőd hazudni. Köszönöm, mondta a lány.

Lakozott, halkán csikorgó falépcső vezetett a várótermül szolgáló tágas előszobából az emeletre, csak három, falba épített vigyori cserépmaszk mögöl szivárgott némi fény, Zsuzsa futtában mindháromat meg-simogatta, „El kell még mennem egy betegemhez, rossz szagú öregember, de szép, szelíd szeme van, olyan, mint a birkáké, barna és lusta”, csicseregte, és odafenn a korlátnak támaszkodva várta be fáradtan, óvatosan lépkedő vendégét; vagy szívhajos, vagy gyáva feljönni, nincs mersze maradni, de ereje se távozni, mosolyodott el a félhomályban.

Tágas szobába vezette vendégét, amelyben azonban csak két kényel-

mes heverő volt meg egy alacsony asztalka két könnyű fotójjal; az egyik heverő azonban úgy körül volt bástyázva, hogy kantávoleságyira mindent el lehetett érni: fölötte a könyvespolc, rajta egy öblös fajánsz virágváza, egy régi ezüst gyertyatartó, amelyen lecsöpögött viasz díszelgett, egy ébenfából faragott keleti szent, amint földöntúli ábrázattal maga elé tárja a kezét: semmit sem tehetek. Szanaszét kazették és apró encsembencsemek ácsorogtak. A heverő egyik végén állólámpával egybeszerelt kovácsolt vas asztalka, lapjára Teilhard de Chardin újságból kivágott gyufásdoboznyi, markáns képe ragasztva, Zádor meglepődve nézte, „Ismeri?“, kérdezte halkán, „Ó, dehogy. De jóképű ember. Nem igaz?“, nézett rá felvont szemöldökkel Zsuzsa, és lába hegyével odébb pöccintett egyet a három hatalmas díszpárna közül, amelyek az állólámpa körül, a parketten heverték, gobelinjükön kalpagot emelő parókás hásszerelmek ácsorogtak, akik alig várták, hogy egy hölgy óvatosan rájuk telepedjen. A heverő egyik végén alacsony, kerekcs találoasztalka, alsó polcán két üveg ital, néhány metszett pohárka búslakodott, lapján meg egy régi, rézcsatos imakönyv. A falak egyetlen dísz egy hosszú, fekete szekrénykébe zárt falióra, zománcos lapja, római számjai már megsárgultak, ingája alig mozgott.

„Ráismert? Érettségire kaptam Zsófi némitől”, mosolygott talányosan Zsuzsa, „ha valaki itt hál nálam, büntetésül minden félórában felriasztja”. Zádor szórakozottan az árva, félreeső heverőre ült, „Erre, azt hiszem, csak elszánt emberek vállalkoznak”, mondta, s nem vette észre, hogy Zsuzsa összeráncolta homlokát; az órát dédapja, Zádor András hozta Görögországból, midőn Türr tábornokot elkísérte a Korinthiszicsatorna munkálatainak ügyében, amelynek építésére a görög kormány kérte fel a tábornokot; a szakállas, csillogó szemű athéni ószerész tengemből előhalászott, több ezer éves perzsa vázákat kínált neki jutányos áron, végül azonban Zádor András ezt az órát vette meg, csak azért, mert a tábornoknak tetszett a zenéje, „Ha a tábornoknak egy bili tetszik meg, akkor azt veszi meg; ilyen volt a Zádorok legderekabb embere”, mondta annak idején nemegyszer a nagymama, enyhén a bűnjel felé biccentve szép ősz fejével, ha az óra hosszú zenéje megakasztotta a társalgást.

„Azt hiszem, Zsófi néni Türr tábornokba volt szerelmes, bár csak egyszer látta életében”, mondta Zsuzsa, s felnyitotta a konyakosüveget, „Miről gondolja?“, kérdezte Zádor meglepődve, „Sokat kérdez! Nézzon a keleti bölcsre!”, intett Zsuzsa a polc felé. Épp csak belekóstolt a pohárkájába, és letette a csatos imakönyv mellé. „Olyan emberek, azt hiszem, manapság már nemigen születnek, akiknek életéért az angol királynő jár közben, noha sohasem is látta. Úgy képzelem, maguk csak az éveket morzsolják, nem az életet élik”, mondta, s aligha volt hihető, hogy ennek a pöttömnyi lánynak a szavai ezek, akibe legfeljebb egy csipetnyi élet szorult.

„De olyan királynők se születnek”, fordította tréfára a szót Zádor. „Én csak arra gondolok, hogy katona volt, s amikor hazajött, eldugták ebbe a sárfészek Bácskába csatornaigazgatónak. Csatorna! De ő nyomban a Panama-csatornára gondolt, meg a Korinthiszira. Maguk meg azt hiszik, mindent megtettek, ha egyszer hősök voltak”, Zsuzsa hangosan, hadarva beszélt, szeme tágra meredt, s nem lehetett tudni, gúny csil-

log-e benne vagy kihívás, szeme Türr ellen beszél-e, vagy Zádort szegezi falhoz, vajon egyrészt Don Quijote-ot lát-e, másrészt meg talán Oblo-movot, s kihez húz vajon? Talpra perdült, felemelte a poharát, „Különben ne sokat törődjön velem, sejtethi, nem szívlelem a hősök: retentő unalmasak”, mondta halkán, s miközben nagy nyugalommal, feltűnően lassan szopogatta a konyakot, tágra nyílt szemét talányosan pihentette Zádoron.

Zádor dobhártyáján azonban üresen kopogtak a szavak, dédapjára gondolt, aki csak úgy élt az emlékezetében, hogy amikor ő négyéves korában a majorságban, a diófa alatt guggolt, s egy kiszabadult vörös kakas hátulról a nyakába ugrott és tépázni kezdte, dédapja lefutott hozzá a tornácról, magasba emelte, fel a feje fölé, s ezt kiáltotta: „Majd ez a gyerek dicsőséget hoz a nevünkre!”, s talán akkor vésődött eszébe a kép: deres fekete haját, barnára sült, csontos, markáns arcot, a hosszú, vékony orr alatt tömött, hegyesre pödört bajuszt lát oda-fentről meg két barna szemet, amelyek közül a bal tágabbra meredt, a jobb kissé összébb szűkülte; az is lehet azonban, hogy csak az a halovány, barnára fakult kemény kép él benne, amelynek aljára cirkalmas, arany betűkkel rá van nyomva: Schlesinger, Wien, 1879, s ott őrizte íróasztalának felső fiókjában.

Élete során egyszer-egyszer felötlött benne az a jelenet a nagyapjával meg a kakassal, s fel ez a fél mondat is: „Majd ez a gyerek!”, így Boszmiában is azon a nyáron, amikor már a rongyok is szétfoszlottak, amelyekbe lábát bugyolálta, s majd egy hónapon át sajgó mezítláb járta a hegyeket, elvtársaival bokrokban hált, apró, ártatlan meszekre is felfelriadozott, s elkeseredve, vakmerően vetette magát a legszörnyűbb harcokba, sebekkel oszlatva el elvtársai vélt bizalmatlanságát, „Ne faragjunk a szükségből érényt, emberek”, mondogatta halkán, amikor az első elragadtatott szavakat hallotta tetteiről, s restelkedett, hogy nem értik, mire céloz, de nem meri bevallani: a vakmerőség nem érény, s megveti a hamis értékeket, aztán meg egyszer szívből sírva fakadt — gyerekkorában sem történt meg vele soha —, amikor kétnapi elveszettség után ismét rábukkantak elvtársai, sebesülten feküdt a páfrányok között, szeme tüzes karikáktól káprázott, az első, aki rábukkant, ráborult és megcsókolta; „Majd ez a gyerek!”, csengett a fülében a háború után, amikor az újságok a bácskai háborús razziák ügyében Kapossy tábornok peréről tudósítva közölték, hogy a vádat Zádor őrnagy képviseli, s a képen ott állt ő, szemben a tábornokkal, s még aznap este, az első vonattal betoppant hozzá az anyja, „Megörültél, fiam? Kivel fogok én ezután érintkezni?”, kérdezte csodálkozó szemmel, s szája szögletében gúny játszott, a férfiak nagy ügyeit, elveit és eszményeit, ezt a balga férfiaszkodást — miként nemegyszer mondotta — legfeljebb arra méltatta, hogy sziporkázva kifigurázza.

Zádor az anyja egy-egy halványan öszülő, gondosan rejtett hajtincsét nézegette, s megdöbönt: mint mindig, most sem az anyját, hanem a különös mosolyú szép asszonyt látta benne, „Hiszen csak a kötelességem teljesítem, anya”, mondta, miközben a vasággal, három székkal berendezett kis szoba asztalára tette az amerikai katonacsomag sós kekszét, „Apád természetesen örjögött, árulásról fecsegett, s jót mulattam rajta, mert közben kiégette a kabátját. Ismered: úgy, ahogy állt, operettbe

illett. Csakugyan az a baja, hogy sohasem tudott kockáztatni, mint te. Viszont társadalmi ízlése mindig volt”, mondta, s szánalommal hordozta végig a tekintetét a szegényes szobán, „Csak nem akarod azt is elhítni velem, hogy jól érzed magad itt?”, húzta fel a szemöldökét, s úgy nézett a fiára, mintha azzal, hogy csodabogár, különös kíváncsiságot ébresztene benne, „Sőt képzeld, fürdőszobám sincs! Lavórban mosok lábat, ha éppen muszáj!”, mondta kihívóan Zádor, s az járt az eszében, nyilván romlik már anyja látása, hiszen az ágya feletti képen, ha már nem fűzött megjegyzést hozzá, nem ismerte fel Lenint, akit a tiszt lakás valamelyik korábbi élvezője szegezett a falra, „Jó, jó, megértem, elmentél az erdőbe, megtetted ezt a heccet, elhiszem, hogy kalandos volt, de miért kell kompromittálnod magad? Ki áll szóba velem ezek után?”, kérdezte, miközben olyan eleganciával csipegette a kecsket, mintha a legfinomabb csemege volna, Zádor meg csak szótlánul mosolygott, a magabiztos emberek kissé földöntúli, egyúttal azonban ijesztő, már-már fenyegető nyugalomával üldögélt.

„El kell mennem egy betegemhez, ráncos öregember, de olyan szép lusta barna szeme van, mint a báránykának. Előbb azonban vacsorát készítek. Töltsön magának”, szóló Zsuzsa, s épp akkor lépett ki az ajtón, amikor az óra harangozni kezdett. Zádor sem őt, sem az órát nem hallotta: a dédapja járt az eszében, aki árnyként követte Türr tábornokot, s egyedül támogatta a vármegyénél akkor is, amikor angol üzletembereket hozott, hogy itt, Bácskában, az acélos gabona eldorádójában Európa leendő legnagyobb folyamhajózási társaságát megalapítsák, s ott forgatta már a fejében a nagy Rajna-csatorna építését, a tengerekre vezető utat, amihez azonban kövesutak kellettek volna; a vármegyei urak elnéző mosollyal fogadták — utat ebben a sárfészekben?! —, s gavallérosan megvendégelték, „Kérlek, barátom, orvost kellett hívatni ehhez az angolhoz: bezabált, mint egy paraszt; pedig ha nem tévedek, a tábornok úniembert jelentett be”, újságolta másnap méltóságosan nevetgélve az ösztövére, kecskeszakállas főispán tarokkozás közben, s odakint épp megindultak az ég csatornái.

Zádor András, nagy eszménye árnyékában, legfeljebb szerény mezőgazdász képességével rendelkezett, gőzekéket hozatott, később cséplőt, sőt traktorokat, három hős bátyjának emlékét híven őrizte, noha csak hírből ismerte őket, hiszen atyja a nagy vereség évében, már-már aggastyán fővel nemzette, hogy magja ne vesszen a családnak, mindazonáltal józanul Deák kiegyezési politikáját támogatta, a haladást, a jólétet, az erős nemzeti adminisztrációt, mindenekelett az adminisztrációt, amely ismét félreérthetetlenül integrálni képes a nemzethez ezt a vidéket, amelyről épp Szenttamásnál derült ki, hogy integráltsága kérdésessé vált — dedunokája, Zádor Imre, egy évszázaddal később jugszláv parlamenti küldöttség tagjaként Indonéziában járt, s megismerkedett az önállósult ország első miniszterelnökével, a halk, kifinomult Hatával, aki nagy megrökönyödésére ezt mondta: „Téved, uram, az indonéz néptől idegen a passzív rezisztencia ázsiai formája, ha azon az indiaiakét, netalán Gandhiét érti; ellenkezőleg, az indonézok Deák Ferentől tanulták a passzív rezisztenciát”, s zavarában Zádor ezt válaszolta: „Ha így fogja fel, uram, akkor napjainkban egy másik magyartól, úgy vélem, Nagy Imrétől, ugyanazt tanulhatják”, Hata udvariasan bólintott, de meg-

jegyezte: „Ő azonban, ha nem tévedek, kommunista”, Zádor elmosolyodott, „Igen, és mégis”, s ezzel ki is fogytak a szóból —, ezért Zádor Andrást mélyen elkésérítette, hogy fia Kossuthban a nemzet hibbantóját látta, aki lázálmában a gyámoltalan Zádorokat is örületbe hajszolta, az előjogok és a juss elherdálásába, s úgy élt, mint a korábbiak: vadászgatott, cselédeit jobbágynak tekintette, s egy alkalommal, épp Türr társaságában, midőn Kossuthról folyt a szó, csak ennyit mondott: „Kossuth Lajos, segge szaros”, s ekkor a dédapa mindenki szeme láttára arcul csapta felnőtt fiát, aki erre csak megvetően mosolygott, mozdulatlanul állt tovább, s a kínos csendben, amelyben minden pillanat örökkévalóságnak tűnt, az apa se, a fia se távozott, és senki sem akadt, aki az arcába vágta volna a kesztyűjét. Türr kifújta az orrát, „Különben is gyalázatosan rimel”, mondta színtelen hangon, s a dohányzó felé indult: csak a társaság fele követte, a többiek a fiúval együtt a szalonban maradtak, s kevéssel később nagy robajjal a domboldali borpincébe távoztak.

(Folytatása következik)

TIMON LEÁNYA

Regényrészlet

ANDREJ HIENG

Nem sokkal ezután megindultak hazafelé. Leban mindeddig szívesen hallgatta Anna elbeszélését, egyre buzdította, hogy csak mondja, most elhallgatott. A kezét sem nyújtotta neki, hogy biztosabban lépkedhesen, valamiféle szemérmesség fogta le a mozdulatát: néha túlon-túl sok bátorságot veszünk magunknak, és zavarba jövünk.

A szél gyorsan szerteúzte a fellegeket az égbolton, a köd szétfoszlott, hidegebb lett. Az éjszaka szép időt ígért.

Anna ment elől. Közömbös, hosszú léptekkel járt, akár a macska. Noha arca derűsnek látszott, Leban érezte, hogy úgy dúlnak benne a gondolatok, mint a vihar. Láttá, hogy átadta magát emlékeinek, amelyek már nem is voltak emlékek, hanem életének legfőbb mozgatóereje. Összerezzen.

Hirtelen megérezte, hogy válásuk elkerülhetetlen, s mielőtt még tudatára ébredt volna ennek az érzésnek, lelke sötétséggel telt meg. Ez az érzés kezdetben homályos volt, de a szíve éppen ezért gyorsabban, olyan szaporán vert, mint a harkály csőrének pergő kopogása.

— Miért? — kérdezte önmagát.

Néhány pillanat múlva megkapta a választ: a szülei akarják őket szétválasztani... Igen, itt van a kutya eltemetve...

A szülők, az apák lettek mindennél fontosabbak. Anna szüntelen a maga édesapját kereste, Lebannak meg csak arra szolgált az apja, hogy megértse anyja jellemét. Sokszor hallotta, hogy az emberek nagy része szenvedélyesen követeli édesapját, azt a lényt, aki be tudja szemezni az almafát, és meg tudja húzni sorsunk határait: egy biztonságos, előre megkörvonalazott világot keresnek.

— Én sosem kerestem — mondotta magában. — Már ez is megkülönböztet Annától! Két, ellentétes irányban indultunk el, már akkor, amikor a világra jöttünk. Annál nevetségesebb, hogy mások bennem vélték meglelni a végzetes apát.

A benne rejlő sötétség egyre sűrűbb, nehezebb lett. Az éjszaka lassanként kivilágosodott, a felhők magasabbra emelkedtek, és az Orion a hegyek fölött ragyogott. Érzéketlenül figyelte, hogyan változik Anna arca a fenyők alatt, a fehéren villogó homok fényében. Most pontosan meg tudta különböztetni a meghatódottságot a betegségtől. Mert nagy betegség volt. Kevés, egészen kevés erő kellett volna csak hozzá, hogy hangosan kimondja, amit a fejében forgatott és amit egyre ismé-

telgetett magában: — Nem játszhatom el édesapád szerepét. A rokokó komédiák öregemberének szerepét tanultam meg. Azt hiszem, igazad volt, Anna: te is, én is a magunk útját járjuk.

Anna folyton az édesanyja felől kérdezősködött. Leban röviden elmesélte, mi történt azon a két éjszakán. Beszélt Prohaskáról és szerelméről. Anna nagy odaadással hallgatta, pedig látszott rajta, hogy a történet egy részét ismeri. A végén megkérdezte, hogy édesanyja meg az oboás együtt maradnak-e. Leban azt válaszolta, hogy nem tudja, de minden jel arra mutat, hogy így lesz. Anna komolyan, a mosoly legkisebb nyoma nélkül mondta:

— Lesz, aki gondját viseli Anyjának... És jó lesz így! Igen... még az a nyomorúságos nyugdíj is elfogadhatóbb, mint az én mesterségem. Észrevettem, hogy anya fél valamitől, de hiszen bizonyos időszakban ez egészen természetes jelenség. Azt szokás mondani, hogy a gyermekeknek és a szülőknek sok mumusuk van. Te nem szoktál néha félni?

Leban csak bólintott. Inkább arról akart beszélni, ami számára kizárólag fontos volt. Megkérdezte Annát, mit akar még elmondani, hiszen történeteinek se vége, se hossza.

Anna meglassította lépteit. Úgy nézett maga elé, mintha a sötétségből várna üzenetet, választ, arra, mit mondjon el, mit tartson titokban. Bólogatott a láthatatlan beszélő szavaira, és amikor Leban felé fordult, éppen egy hullócsillag fénye villant meg, és Leban egy pillanatra látta szemének kitágult szembogarát, a szája mellett hullámzó mély ráncot, érezte keserűségét, mindazt, amit nem tudott fölfogni. Anna aztán elmondta, hogy a komédia vége még hátravan. Elmond neki mindent, de nem most. Most nem bírja.

— Kifárasztottál, kifáradtam. Még a színházban is, pedig ott szorgalmasan dolgoznak, adnak szünetet, pihenőt.

Meglehetősen késő volt már, amikor az Otthonba visszatértek. Mégis kaptak vacsorát. Holmiféle üzletemberek érkeztek külföldről, és két autóbusz szakszervezeti tagokat hozott, úgyhogy a személyzetnek édesmindegy volt, hogy adnak-e nekik is enni vagy sem.

A tükör előtt elhaladva Leban látta a hidegtől dermedt, piros arcokat, s mindjárt az jutott eszébe, hogyan hasonlította össze az első estén a saját és Anna arcát. A bárban történt. Anna arca nyugodt volt, mintha arany álarc borítaná, még a szeme is aranyfényben égett, a szája körül akkor is apró fintorok bujkáltak. Most is látta arcizmainak rángását, de most már tudta, mi okozza.

Az jutott eszébe, hogy tulajdonképpen nincs is végzete, márpedig ha az embernek nincs előre meghatározva a sorsa, az arckifejezése sem alakul ki. Ez járt az eszében, de érezte, mennyire nevetni való ez a gondolat. Fölhasználta Anna végzetét, az apját is, szaladt a lány után, és a maradékokat kapta. Néha az események után futott, amelyek úgy vonszolták maguk után, mint a póráz az ölebet. Közben azt hitte, hogy életének folyása előre megfontolt számításokon alapszik. Sohasem kételkedett a művészet értékében, járt Ravennában, és látta, hogyan győzedelmeskednek a mozaikok az idő fölött, látta, hogyan világít a zavaros vízből a katonaság és sok másféle halál. A dicsfényövezte néma szobrok kedvéért hajlamos volt arra, hogy ne vegye észre a való élet változásait. (Nem is sejtette, hogy a következő órákban előbb bestia, majd hős lesz, közömbös vagy öngyilkos. Nem tudta, hogy a

művészetnek nem adatik meg többé, hogy aranyos égboltokat és virágzó almafákat fessen.)

Vacsora közben úgyszólván egy szót sem szóltak. Annát a hideg rázta, remegett, mint azok az emberek, akik először vannak ilyen nagy magasságokban. Vacsora előtt pálinkát ittak, azután bort, s úgy érezték, hogy folyékony ólom kering az ereikben. Anna éppen a fénycső alatt ült. Szeme alá árnyék vetődött, a szája szögletében ránc sötétlett, nyilvánvalóan meglátszott, hogy már nem fiatal. A harmadik pohár után ismét beszélgetni kezdtek. Szavaik hidegek voltak, távol maradtak egymástól, éppen úgy, ahogy pillantásaik sem hozták közelebb egymást.

Leban Fejéről beszélt, azután a szonátákról, majd a gazdasszonyról.

Anna megkérdezte, mi a neve Leban édesanyja kutyájának. (Különös, a gazdasszony nem törődött vele, pedig azelőtt haragudott rá.) Leban arról beszélt, mit látott, mit tud. Megemlítette Castort is, azt a kutyát, amely az első estéjükön velük volt, nem sokat jelentett számukra, most is, hogy róla esett szó, éppen hogy csak elmosolyodtak.

— Milyen tervei vannak? Mit szeretne elérni a zenében?

Leban csak a fejét csóválta meg.

Valóban semmi többet? Anna ezután az olasz autójáról beszélt, az útról Zágráb és Logarska Dolina között. Az olasz remekül vezetett.

Leban kénytelen volt beismerni, hogy ismét féltékenységet érez, pedig már elszállt belőle, csak annyira érezte, amennyire egy seb lükte-tése fáj.

Anna maga elé dobta a szalvétát, és nevetni próbált. Csak annyit mondott, hogy úgy látszik, szerencsés csillagzat alatt született.

Lebannak eszébe jutott valami, és megkérdezte Annát, miért nevezte el az első estén, amikor még alig ismerték egymást, káro királynak.

— Csak úgy... játékból. Vagy kacérságból.

Leban csak a fejét rázta, s azt mondta, hogy ez a magyarázat semmit sem mond számára.

Anna tovább magyarázott: A kártya mindig sokat jelentett számára. A király tekintélyt jelent, s ő úgy érezte, hogy Leban fontos személyiség. Különösen akkor, amikor a zongorára támaszkodva az ajtó felé fordította oroszlánfejét, saját muzsikájától lelkesült, piros arccal.

— És miért éppen káro király?

— A szívkirály jobb lett volna? A szív, kedvesem, bátorságot és szeretetet jelent.

Gúnyolódása túlságosan is általános volt, nem is okozott fájdalmat. El is mondta Annának, hogy az egymás után következő megalázások megkeményítették szívét, igazi kutyatermészet lett.

— Az előbb azt mondtad, hogy oroszlánfejem van. Tudod mit? A pudlikutyákat is úgy nyírják, hogy oroszlánsőrénység legyen.

Csak játszottak a szavakkal, egyiknek sem volt semmi súlya.

Leban úgy érezte, hogy amit a féltékenységről mondott, színigazság. Annára vetette tekintetét, és pillantását úgy mélyesztette a szavaik között támadt hézagok közé, mint valami kutató szondát. Belátta, hogy minden sorsot gyorsan egyenesbe kell igazítani. De hogyan?... Egyetlen betegség sem múlik el egyik pillanatról a másikra. A mélyre ható sebek az ember egész lényét megrázzák, és a fájdalom csak az eszméletlenség pillanataiban lapul meg lüktetve. Tudatának egy részét bíborköd burkolta be, és a homályból Anna kellemetességei élvezőinek képe

bukkant föl, holmiféle általános arcok, egyre sem lehetett ráismerni. Tudta, hogy a köd egyszer a szívébe is behatol és szomorúsággá, fájdalommá változik, amit nem tud majd egyszerűen lerázni magáról. Most azonban ez nem volt fontos. A köztük folyó hideg, lélektelen beszélgetés, a köztük támadt úr volt csak fontos. A post coitum keletkezett úr... De mitől? Fejak, a szonáta, a kutyák, az autó, az olasz ügyes vezetése, a kártya, a celjei állomás, a rákos asszony meg a férje — érthetetlen, téves jelek, együttesen is semmi. Kinek, miért szőtték egybe ezt a semmit? Hát nem lehetett volna másképpen? Lehet, hogy a fáradtság okozta, de látta Annát, amint a nagy fák között parányinak látszik, botladozik a gyökerekben, egy pillanatra rávilágít a nap sugara, majd ismét beleolvad a csupasz lapos fölött emelkedő erdő árnyékába, mit sem törődve az ő kiáltozásával, de az is lehet, hogy nem is hallotta a szavát, hiszen messze volt, s utol sem érhetette... Elment. Eltávolodott. A szavak úgy hullottak a köztük levő pusztaságra, mint a lecsapó kányák, hogy azután üres karmokkal, zsákmány nélkül emelkedjenek föl, mert a fű között semmi élő sem volt.

Amióta nem beszéltek Anna édesapjáról, megszakadt köztük a kapcsolat. Lebannak nem volt kéznél semmiféle története, hogy elmondhassa.

Anna a többi vendégre akarta terelni a figyelmét.

Leban csak annyit mondott, hogy jól ismeri az effajta népséget, akár csukott szemmel is le tudná rajzolni őket.

Pedig csupa élénkség volt körülöttük a sok ember. A bejáratnál balra, az összetolt asztalok mellett ültek a szakszervezeti kirándulók, a magukkal hozott harmonika muzsikájára táncoltak. A táncolók között gyerekek kergetőztek, az asztalok között is futkároztak, kiszaladtak a folyosóra, s ott kiáltoztak a ház előtt. A felnőttek megfedkeztek róluk. Egyik-másik arcon igazi, szívből jövő vidámság tükröződött, de voltak köztük szomorúak is, akik bánatukat fanyar mosoly mögé rejtették. Mindegyikük arca kivörösödött, kamaszok hadonásztak vörös boros poharukkal, az idősebb nők pedig aggódó gondossággal kóstolgatták borukat.

Lebannak a régi idők zarándokai jutottak eszébe.

— Sok minden nem változott — mondotta. — Hallgasd csak, hogyan énekelnek!... Nézd csak azt az öregasszonyt, a borba mártogatja zsemlijét. Mindig így csinálták...

A sarokban, az ablak mellett egy kisebb társaság üdögélt. Vállalati igazgatók, kereskedelmi osztályfőnökök, jogi előadók külföldi üzletfeleik társaságában. Csak keservesen sikerült fenntartaniuk a beszélgetés fonalát. Egyikük ismerte Annát, és feléje bólintott. Isztriai vörös bort ittak, mert úgy gondolták, hogy ez a bor különlegességnek számít, és hazafiasságuk különlegességét meg meglepőt keresett a külföldiek számára. Az üzleti ügyeket csak felszínesen érintették. Azok is, akik csak szlovénül tudtak, feszült arccal menekültek az ivásba.

Leban egy pillanatra úgy érezte, hogy a benyomások fölkaparják, de valahogy tetszett neki a dolog, úgy érezte, mintha tarka álomképek közé, pihentető puhaságba süllyedne. Szeme és füle minden apróságot észrevett, és a részletekből villogó képet állított össze. Nem védekezett, a természete játszott vele, a gondolkodástól menekült. (Egyszer ezt írta a naplójába: „Mindig könnyelműen cseberéltem össze a hangokat és

az embereket. Azzal hitegettem magamat, hogy a színek megteszik a magukét. Hangszerelésem olyan ríktó, cifra volt, akárcsak egy szlavóniai menyasszony, azzal a különbséggel, hogy a dukátok alól nem egy riadt vagy szomorú szempár tekintete villog elő.”)

A csillár körül apró ködfoszlányok hullámszanak. Az arcok egyre pirosabbak, és az emberek ide-oda hullámszanak, forognak, mint egy körhinta, amelynek szerkezetét meglendítette valaki, és most nem lehet megállítani. Az ajtóban a vállalati titkár meg a könyvelő kitárt karokkal örök barátságot esküdnek egymásnak. Dominóznak is már... Egyesek táncolnak, mások ülnek. A viharkabátos angyal a csirkecombok között válogat, nefelejcskék szeme közben a krumpliorru tréfacsináló felé fordult.

— Két szék kell Emmának? Egy nem elég a fenéke alá?

A pincérlány a vendégek feje fölé emelve hordozta körül a salzburgi galuskával teli tálat. Hóna alatt verejtékfoltos volt a ruha.

A vendéglátó vállalat igazgatója németül szólt külföldi üzletfeleihez:

— Kosten Sie von dem da! Teran. Der Wein ist weltberühmt! Schmeckt's? Ja...? Also, wir können auf keinen Fall unter 17%! Nein, Nein, wirklich nicht!

Az öreg takarítóasszony, akinek új frizurája van, kezét az arcára szorítva védekezik a feléje nyújtott borospohár ellen. A többiek énekelnek: — Viszi már a víz bárkámát... Ugyan melyiküknek jut eszébe a zarándok, melyikük éneklte ezt a dalt? A harmonikás enyhén tántorogva sétál az asztalok között. A vállalat titkárának hangja hallatszik:

— Kérdezd meg tőle, lehet-e még Opel Cadettot kapni!

Az igazgató csak legyint, esze ágában sincs megkérdezni, egyre csak a hegyeinket és borunkat dicsérik. Egy Berta nevű leány csiklandósan nevet, mert az autóbusz sofőre a hátát tapogatja, hogy kitapasztalja, visel-e melltartót vagy sem. A másik lány meg, az a piros arcú, ott sírdogál az ablak mellett, mert Ludvik nem hajlandó utána menni, a barátnője meg egyre azt magyarázza neki, hogy gyamber az a Ludvik meg gyáva is. A gyerekek közben visszajöttek, és fenyőillatú hideget hoznak magukkal. A cigarettafüst pókfonalai meglengenek.

Az egyik külföldi vendég szava hallatszik:

— Jedes Jahr eine Überraschung! Ihr seid wirklich flott!

A szakszervezeti kirándulók asztalánál három párka ül, senki sem hagyja őket szóhoz jutni, így hát kifordult szemmel csak isznak, isznak. Mozgásukban van valami a madarak fürgeségéből, amint hátra vetik a fejüket, hogy torkukba zúdítsák az italt. Berta kimegy, a többi nő mérgesen néz utána, mert tudják, hogy megint visszajön bizonytalan, lusta járásával.

— Kár, hogy nem süt a Hold! — állapítja meg valaki a sarokban, és szinte sirva fakad, mert eszébe jut egy holdvilágos élmény. Berta az ajtónál visszafordul, a sofőr föltápászkodik, és végigönti a bort az asztalon. Tánc!

Egy szomorú képű fiatalember támaszkodik a söntéshez, holmi menetelésről beszél, katonaemlékeiről.

Leban Anna felé nyújtotta kezét, mintha csak föl akarná rázni dermedt mozdulatlanságából, pedig a mozdulat csak véletlen, önkéntelen volt. Anna tudta ezt, és nevetve állapította meg, hogy olyanok a táncolók, mint az első tavaszi legelőre kicsapott birkák.

— Egyszer már meséltél nekem a birkákról... Mikor is volt az?

— A mi első legelésünk, első éjszakánk alkalmából... Akkor. Ugye nem szereted a sok embert egyrakáson?

— Ha fáradt vagyok, mindig birkáknak látom őket, vagy pedig valami arra kényszerít, hogy mindegyikről kitaláljak valami történetet.

Ez a néhány mondat sem csökkentette a köztük levő távolságot. Az első éjszaka emléke elsuhanat mellettük. A nagy zajban is csend telepedett rájuk, és a kettőjüket elválasztó szakadék levegője sem mozdult. Leban érezte, hogy hasztalan az egész, céltalan mindaz, ami azon a délután, azon az estén kezdődött, tudta, hogy minden igyekezete neveltséges. Csak sötétséget látott maga előtt. Arra volt ítélve, hogy belemerüljön. Tudta, hogy a lánnyal együtt életének minden értelme elvész. Sok ember él cél nélkül, úgy látszik, neki is ez lesz a sorsa, nincs más választása. Sötétség sűrűsödött közéje és a leány közé. Anna sorsa apjához fűződik. — „Nekem nincsen sorsom — állapította meg. — Anna sorsából pedig nem meríthetek erőt. Jobb lesz, ha elmegyek.”

Erős kéz vezette a sötétben.

Eszébe jutottak édesanyja utolsó napjai. Egészen megváltozott, mint ha minden elszállt volna belőle, és most csak mosolyogtató derű maradt volna benne.

— Egy-két nappal előbb hívtak — mondotta, miközben a kertre nyíló ablakra szegezte tekintetét. Majd amikor Leban azt mondta, hogy nem érti, így szólt: — Ne hazudj! Semmi értelme!

Nemcsak az arcáról, a lelkéről is lehámlott a szépítő festék. Így lesz vele is. Ez a legbiztosabb, legmegbízhatóbb valami.

Ebben a pillanatban a leányban változás történt, éppen olyan, mint akkor a bárban. Görcsös mozdulattal húzta maga elé a borosüveget, mintha csak mögéje akarna rejtőzni, előrehajolt, olyan mélyen, hogy haja az arcába hullott. Suttogott is valamit, de Leban nem értette. Mielőtt fölfoghatta volna, hogy megijedt, a háta mögül mély, dörmögő hang szólalt meg:

— Micsoda meglepetés! Ez aztán szerencse!

Leban hátrafordult.

Az ivó bejáratánál egy meghatározhatatlan korú férfi állt. Integtetve rázta a kezét, hajlongott.

Mindazt, ami ezután történt, Leban lelkiismeretesen följegyezte naplójába.

„Meg kell mondanom, hogy mindjárt tudtam, kicsoda. Nem felejtetem el Anna leírását, meg hát az embernek néha vannak megérzései is. Utat tört magának a sok részeg között, akik ott tántorogtak az ivó közepén, de közben sem hagyta abba a hajlongást. Csak a mi asztalunknál torpant meg. Nem sokszor láttam ilyen sötét, nyugtalan pillantású szempárt. De a legjobban az lepett meg, hogy észrevettem: úgy mosolyog, mint akinek kötelessége, dolga volna, pedig nehezebbre esik, de hát mit lehet tenni, az embernek el kell végeznie a kötelességét. A beszéde is ilyen volt. Földízítette mondatait, de egészen másképpen, mint Prohaska szokta: nehézkesen, minden lendület nélkül. Annáról rá néztem, majd megint Annára. Láttam, hogy Anna arcán a pír meg a sápadtság váltogatja egymást, ujjával az asztalterítőt kapirgálta, a férfi meg nyugodtnak látszott, csak a szemének pislogása árulkodott. Azt hiszem, hogy jócskán beivott, mert nehezen lélegzett, a bőre csillogott,

de hát olyanfajta ember volt, akinek a lábát nem gyengíti le az ital, és a nyelvén sem lehet úrrá. Azt mondta, hogy nehézkesen beszél. Tulajdonképpen nem is igaz: lassan mondta ki a szavakat, de simán, akadozás nélkül, és nyugtalanító, furcsa sorba kapta őket egybe.

— Hát nem ismer, kisasszony? — kérdezte, és ujja hegyeivel az asztalra támaszkodott. — Igaz, régen volt. Régen... Nem is volna szabad ezt a szót az ön fiatalágával együtt emlegetni. Ne is tessék rám haragudni érte! Hiszen akkor még gyermek volt, rövid szoknyácskájából kilátszott a térde, s korán kellett lefeküdnie, ami igen helyes volt. Szalag is volt a hajában. Ugye? Persze, hogy volt! Hiába, az én emlékezetem nem csal, nem hagy cserben, se jóban se rosszban. Igen, igen! Fehér szalag volt a hajában! És a szeme is éppen olyan, mint akkor volt. A szája sem változott. A füle sem. A homloka is éppen olyan. Hiába, az én emlékezetem nem csal... Hát valóban nem emlékszik rám?

Anna csak bólogatott. Láttam, hogy csak a férfi szájáig emeli tekintetét, mintha félne a sötét szemektől. Szinte visszaváltozott azzá a gyermekké, akiről a férfi beszélt. Még egyszer, szinte félénken bölintott.

Fömláltak. A férfi megkérdezte tőlem, férje vagy nagybátyja vagyok-e Annának. Kezet nyújtott, és megmondta a nevét. Még ma is érzem a kezemben azt a hűstomeget, kellemetlen, hosszas szorítását, amely sehogyan sem akart elválni a tenyeremtől. Kérdésében nem volt semmi csípő szándék, inkább erőszakoltnak hangzott. Hellyel kínáltam meg, eléje tettem egy poharat, amely eddig lefelé fordítva állt az asztalon, és töltöttem neki. Egy kicsit megmutatta a fogát, és magasra emelve a poharat ránk köszöntötte. Nem válaszoltunk, csak mi is megemeltük a poharunkat.

— Már régen keresem magát! — mondotta azután egyszerűen és minden átmenet nélkül. — Hol él?

— Zágrábban.

Anna, hogy elcsitítsa keze remegését, öklöbe szorította ujjait.

— Persze, persze. Ezért nem találkoztunk. Én magam egyre csavarogok, sehol sincs megállásom. Igaz, jól keresek.

Megkérdeztem tőle, mi a foglalkozása.

— Kereskedelmi utazó. Aki mindenkit megnevettet, és akin mindenki nyugodtan köszörülheti a nyelvét. De hát mi lehet más egy volt kereskedő? Egyszerre elszedtek tőlem mindent, én meg most lassan visszasedegetem.

A szakszervezeti kirándulók felé mutatott, akik Berta körül sereglettek össze, és a cigarettafüst fellegeibe burkolózva a Marinát énekelték.

— Azok senkitől sem vesznek el semmit. — Legyintett. — Megöszültem, múlnak az évek, mintha csak kergetné valaki őket, mégsem hagyhatom abba. Úgy látom, uram, maga sem különb. Tudja, hogy a kisasszony meg én bizonyos kapcsolatban állunk egymással? Látom, fölhúzza a szemöldökét, tehát nem tudja. Röviden elmondom: Amikor Anna édesapja földbe került, vagyonának nagy részét én vettem át. Csiklandós ügy volt ez! Én tőle vettem át a vagyonát, tőlem meg elvették. Megszoktuk már, hogy semmink sem marad. Persze akkor nem vettem ilyen könnyen a dolgot, bizony nehezemre esett, ha egy kereskedő egyáltalán mondhat ilyesmit...

Emlékszem, hogy csaknem álmosító egyhangúsággal beszélt, és minden mondat végén elmosolyodott, mintha attól tartott volna, hogy durvának látjuk. Fogta az üveget és töltött magának, nyilvánvalóan sejtelve sem volt róla, mi az: zavarban lenni. Hallgatása ránk telepedett, megriasztott bennünket.

— Ugye? . . . — kérdezte hirtelen.

Láttam Anna szemét, mert tekintetét végül is fölemelte az abroszról, pillantása égett, ellenállást fejezett ki. Ismertem már annyira, hogy tudtam, nem tévedek. Erőlködött, hogy leküzdje mérhetetlen rettegését.

Az igazgató meg külföldi vendégei közben elmenni készülődtek. Egyikük megjegyezte:

— Es war wirklich nett!

— Mit kíván? — kérdezte Anna.

A férfi úgy tett, mintha nem hallotta volna a kérdést. Összefonta karját a mellén és hátradólt.

— Szép gramofonjuk volt.

— Igen.

— Azt hiszem, társaságot vártak. Rosszkor toppantam be. Az esti vonattal érkeztem.

— Pontosán érkezett.

— Ha jól emlékszem, szobrok is álltak a szobában. Szép szobrok . . . Megvannak még? Hát igen, közben háború is volt.

— Emlékszem, nagyon gondosan volt fölöltözve.

— Hogy van anyuka?

— Emlékszem a kezeire is.

Úgy láttam, hogy Annának ezekre a szavaira önkéntelenül megmozdultak az ujjai.

— Édesanyja öngyámsága zongorázott. Persze, zongorájuk is volt. Ön is játszott rajta?

— Igen. Emlékszem milyen gondosan detörölte a cipőjét a lábtörlőn

— Édesanyja, láttam, aggódott, ami teljesen érthető is volt. Később kiderült, hogy nem tévedek . . . Hát igen, kellemetlen história volt!

— Emlékszem a nyakkendőjére is.

— Édesapja nagyon szerencsétlen ember volt.

— Arra is emlékszem, mennyire dicsérte édesapám pincéjét.

A férfi az asztalhoz nyomta a hasát, előregörnyesztette a hátát, és Anna felé fordult. A hirtelen mozdulattól hajsörénye is meglebbent. Tekintete azonban nem állapodott meg, ide-oda járt, mint az óra ingája, amelyet a lassan ereszkedő súlyok tartanak mozgásban. Szétnyitotta karba tett kezét, és ujját a leányra szegezve megkérdezte:

— És mire emlékszik a legtisztábban?

A válasz egy pillanatra sem késett.

— A kártyára. Kettőjük játékára!

— Ó, úgy? Hát persze! Nagyszerű! Ez igazán nagyszerű! — mondotta, és tenyerét az aszalterítőre fektette. — Hogy az igazat megvalljam, nem ezt vártam.

— És miért nem?

— A fiatal emberek általában feledékenyek.

— Pedig látja, vártam magára!

— Köszönöm! — kiáltott föl a férfi, majd a tömzsi emberek szokása szerint egész testével felém fordult, kacsintott egyet, ugyanakkor a

kezembe nyomta a poharat. Ellenszenvesnek és nevetségesnek éreztem mindezt, mégis szót fogadtam, ittam és a pohár fenekén keresztül figyeltem, hogyan fúzi egymáshoz mosollyal díszített mondatait.

— Nem szeretném untatni, uram, mert még majd azt hiszi, hogy a foglalkozásom vert meg ilyen természettel. Kérem, értsen meg! Hogy ne csodálkozzék, inkább elmondom, miről is beszélek a kisasszonnyal. Elmondom, hogyan nyertem el kártyán ezt a szép fiatal teremtet édesapjától. Bizony így volt! Elnyertem! Amint mondtam, még gyermek volt, a térdéig sem ért a szoknyája, masni volt a hajában, korán le kellett feküdnie, de visszajött, éppen akkor, amikor a játék végére értünk. Ott állt a lépcső tetején, onnan nézett ránk. A gyermekek mindent észrevesznek! Az volt az érzésem, hogy tudta, hogy édesapja vagyona elúszott, és a szerencse az én malmomra hajtotta a vizet. Jó későre járt már az idő, s valószínűleg egyáltalán nem is aludt, de lehet, hogy valami fölébresztette... No, de hagyjuk a részleteket! A kisasszony meg én mindenre emlékszünk, a részletek önt úgysem érdeklik. Az édesapját bizonyára nem ismerte. Röviden: a tét a kislány volt. Azaz, ha nyerek, az enyém lesz, persze majd ha felnő. A szerencse nekem kedvezett. Én nyertem. Jó lapjárásom volt az este. Közvetlenül a háború előtt történt, abban az időben nyakra-főre kártyáztunk, mint-ha csak sejtettük volna, mi készül.

A szemébe néztem, szerettem volna megállítani repdeső pillantását.

— Mit néz rajtam? — kérdezte.

Nem tudtam válaszolni, de éreztem, hogy a sötétből, a lemondásból, amely lassan érett meg bennem, erőt kapok, ellent tudok állni, és lelkemben makacsság sűrűsödött. Eltoltam magam elől a poharat, mert úgy éreztem, helyre van szükségem. Lesben álltam, Annát rejtettem, s közben a férfi szögletes arcát, lapos száját, alacsony homlokát néztem, minden erőmmel rája figyeltem, a fülem azonban mást is közvetített: a söntésnél ácsorgó legény az öreg tengerészlől énekelt, Berta az egyik párkára mond rosszakat, árulkodónak mondja, a párka meg zokog, tagad, a harmonikás futamokat erőszakkal ki hangszeréből, a pincérlány meg a törött poharak árát követeli.

— Nem gondolja, hogy piszkos, undorító játékot játszottunk Anna édesapjával?

— És maga most tovább folytatja ezt a bohózatot!

— Szó sincs bohózatról!

Tekintete megállapodott, arcán öreges bánat suhant végig, szavait az abroszhoz intézte, de most már gyorsabban, nagyobb lendülettel beszélt.

— Az állam mindent elvett tőlem, amit munkámmal szereztem. ...Egye fene! Belenyugodtam. De azt, amit az ember kártyán nyer, senki el nem veheti tőle. Olyan volna ez, mintha valakinek a tehetségét akarnák elrabolni. Nem így van, kisasszony?

Anna szinte megigézve nézett rá.

— Igen... a tehetségét... — mondotta elveszve. Majd rám mutatott: — Csakhogy ennek az úrnak is van tehetsége.

— Annál könnyebben meg fog érteni!

— Mit kell megértenem? — kérdeztem.

— Azt, hogy teljes joggal magamnak követelhetem ezt a szép fiatal teremtet. Hangsúlyozom: ezt a szép fiatal teremtet! De hagyjuk a tény-

állást. Elnyertem még akkor, amikor gyermek volt, a kor most egyáltalán nem fontos. Én nem ragaszkodom az élethez, egyáltalán nem tartom fontosnak. És ön? Hiszen az élet semmi, a legjobb esetben olyan, mint egy kártyaparti: teli véletlennel, meglepetéssel, trükkökkel. Miért kellene hát többre becsülni, mint a kártyán szerzett nyereményt? A szabályokat és az eredményt azonban tiszteletben kell tartani! Ez az egyetlen megbízható valami. Így van! Úgy gondolja, hogy egy kereskedelmi utazónak nincs joga filozofálni? Ha nincs is, nekem most meg van engedve, hiszen kiránduláson vagyok! Hát nincs jogom elvenni azt, amit megnyertem? Rettenetesen sok éven át vártam rá. Ne mondja, kérem, hogy az efféle ügyek elévülnek. Nem, barátocskám, nem! A régi és az új elvek szerint sem. Várjon, ne haragudjon! Van egy egészen kivételes indítványom. Tréfával kezdtük, fejezzük is be tréfával. Mert ha komolyra fordítjuk a dolgot, az isten legyen nekünk irgalmas!

Felém és Anna felé hajolt, mintha csak azt akarta volna, hogy igazat adjunk neki. Keménysége eloszlott, mosolya szinte tehetetlenné vált.

Még mindig csak néztem rá, mert a szavak elhervadtak az ajkaim között.

Belenyúlt a zsebébe, és egy csomag kártyát vett elő. Végighúzta hüvelykujját a lapok szélén. Azután kiterítette elé az egész csomagot:

— Tudja mit? Játsszunk még egy partit. Maga meg én. Megint csak ezért a szép, fiatal teremtésért . . .

— Nem ismerem a kártyát, soha az életben nem kártyáztam még. Csodálkozva nézett rám, majd elgondolkozott.

— Egy pillanat!

Zsebre vágta a kártyát, és a másik kezével egy kis kockát kotort ki a mellényzsebéből. Elém gurította.

— Hát ehhez mit szól?

Elszántam magam. Kezembe vettem a kockát, a tenyeremen méregettem, olyan volt, mint valami fegyver, olyan hideg. Éreztem, hogy nem húzhatom ki magamat, ezzel a hazardjátékkal véget ér az eddigi bolondozások sora. És abban a világban, amelyben akkor mozogtam, abban a valószerűtlen környezetben a játék volt az egyetlen valóság.

Bólintottam, és megkértem, magyarázza el a játék szabályait.

— Svéd módra játszunk. Öt dobást javaslok. Az eredményt összeadjuk, de ha egyest dob, ezzel a dobással törli addigi eredményét. Érti? No várjon csak, majd megmutatom.

Megmutatta. Azután Annához fordult, s megkérte, jegyezze a dobások összegét. Kemény, erőltetetten nyugodt arckifejezésén ekkor csillant meg az első igazi öröm, a káröröm: pillantása Anna hidegtől piros kezén állapotodott meg, és szinte élvezni látszott a két kéz tehetetlenségén. Papírt, ceruzát vett elő, s Annának adta.

— Igazán furcsa! . . . Ha az ember meggondolja, hogy ez a szép, fiatal teremtés saját maga jegyzi sorsának fordulását . . . De mi is volna, ha nem lenne tréfa ezen a világon! . . . Vallja be, hogy enélkül unalmas volna az egész élet. Nos? Ki kezd? Én vagyok a kihívó fél, tehát önnek engedem át az első lépést.

Először négyet dobtam, azután egymásután ötöt, majd hatot, hármat, kettőt, hármat, hatot, ötöt. Harminckilencig jutottam. Merjek tovább menni? Nem merészelttem Annára nézni, nehogy megverjen a szemével

vagy megriasszon. Harminckilenc... Mondtam neki, hogy írja föl. A szeme sarkából láttam, hogy ujjai elfehéredtek, olyan szorosan, markolta a ceruzát. A söntésnél álldogáló fiatalember, aki sehogy sem tudta elfelejteni katonaemlékeit, tántorogva jött keresztül a termen, és a mi asztalunknál állapodott meg.

— Jó sokat dobott! — állapította meg az ellenfelem. — Alaposan neki kell gyütrekezniem.

Most ő volt soron. Hosszú, lágy mozdulatokkal dobta el a kockát, mint a kuglizó a tekegolyót.

Hat meg hat az tizenkettő, meg öt az tizenhét, meg négy az huszonegy, meg három az huszonnégy, meg hat az harminc, meg kettő az harminckettő, meg négy az harminchat, meg négy az negyven.

— Elég! Maradjon meg ez a kis előnyöm. Írja föl, kisasszony!

A következő sorozat: három, három, kettő, három, négy, hat, öt, kettő. Összesen huszonnyolc.

Most Anna szólalt meg:

— Elég!

Ránéztem. Hát egyáltalán komolyra megy ez a játék? Kinek a sorával játszunk? Homlokán apró verejtékcseppek csillogtak. Erőlködve emlékeztem vissza arra az arcára, amelyet a Zrinjevacon láttam akkor — régen — este, amikor azt a tanácsot adta, hogy írjak hegedűversenyt, hópelyhektől csillogó, kedves arcára. Ettől az estétől a mai napig tart kettőnk múltja, az enyém is, ebben az időben keltek életre azok a jelek, amelyek arra figyelmeztettek, hogy nem jól használtuk fel életünket. Fölbukkantak a kiaknázatlan lehetőségek, visszatértek, mint ahogyan visszaosont az elkergetett házőrző kutya is, és a sötétből les felénk, hátha visszafogadjuk. Sohasem hittem varázslatokban. Mit hozhat, milyen megoldást a játék? Adhat-e kielégülést a véletlen?

— Okos ember ön! — mondotta ellenfelem, és már lóditotta is a kockát. Egymásután négyszer dobott egyet. Anna gyorsan áthúzta a papírra írott számjegyeket. Huszonhét pont előnyöm volt. A kisírt arcú lány, aki az előbb Ludvik után sírt, eltáncolt az asztalunk mellett. A könyvelő csókot cuppantott a füle mögé meg a kulcscsontjára, és a leány lehunyt szemmel sírta:

— Ó, te állat! Ó, te, állat!

— Látja, kisasszony — mondotta váratlanul a tömzsi férfi —, az édesapja nem volt ilyen okos. Éppen úgy játszott a kártyalapokkal, mint édesanyja a zongora billentyűivel. Érzéssel. Márpedig az érzések veszedelmesek lehetnek. És mi ártott most nekem? A beképzeltség. Már láttam magunkat, mi kettőnket, amint elmegyünk innen. Ne vegye, kérem, rossznéven egy öregembertől. Mert még mindig hisz az apró örömeinkben, még akkor is, ha az élet semmit, éppenséggel semmit sem jelent számára. No, de ne bölcselkedjünk, játszunk. Ön dob!

A harmadik sorozat:

Hat, három, kettő, öt, kettő, egy. Semmi.

Úgy éreztem, hogy a gyomrom a torkomig emelkedik.

Most az ellenfelem dobott: három, kettő, kettő, hat, öt... Megállt, és rámnézett hunyongó, sötét szemével. Azután újra dobott. Hatot, négyet, ötöt... Utolért, sőt el is hagyott. Miért nem áll meg? Miért nem íratja föl, mennyit dobott? Újra dobott. Rövid, makacs mozdulatokkal, elmélyült odaadással. Hármát, négyet, kettőt. Mit akar még? Három,

kettő. Negyvenhét pontot szedett össze. Ránk bámult és félig megmutatta a fogait.

— Írjuk föl? — kérdezte az ujjai között forgatva a kockát. — Talán okos volna... Mert hát nem sok kell hozzá, hogy az egészséget megsemmisítse. Úgy vélem, kisasszony, hogy gyermekkori élményeinek nagy részét elfelejtette. Kettőnk egyezségét azonban, látom, nem. Sohasem jutott eszébe, hogy tréfára vegye az egészséget... Igen helyes! És még egyet dobok.

— Az emlékezetem valóban kitűnő — mondotta Anna szárazon.

Egyes. Semmi.

Teletöltöttem a poharamat. Reszketett a kezem, és mintha vastag falon át hallottam volna, úgy jutott el tudatomig a tömzsi ember nevése.

— Még mindig huszonhét előnye van.

A hátam mögött ácsorgó legény is megszólalt:

— Ha elveszett a tehén, vesszen utána a borja is.

Anna látszólag minden összefüggés nélkül vágott közbe:

— Elkergetett bennünket a városból! Anyámat is, engemet is.

— Én? Soha! Biztosan a jószágigazgató gonoszkodott... No, de játszunk tovább! Most jön a negyedik, az utolsó előtti sorozat.

Először hatot dobtam, azután négyet. Összesen tíz. Meg kettőt, azaz összesen tizenkettőt. Aztán ötöt. Hármat. Összesen húszat... Hozzáadtam az előbbi huszonhetet, és úgy éreztem, hogy elég előnyöm van. Anna le se vette rólam a tekintetét, és amint egyik kezemből a másikba ráztam a kockát, lassan bólogatott. Csupa víz volt az arca, a fénycső világossága keményen kirajzolta arcának szabálytalan vonásait, de tudtam, hogy egyszer még visszatér gyengéd, játékos arckifejezése, amely úgy emelkedett ki egy havas éjszaka emlékei közül, mint a megígért, de soha el nem nyert öröm emlékműve. Rászóltam, hogy jegyezze föl az eredményt. Észrevettem, hogy ellenfelem csodálkozik. Halálos komolysággal kérdezte meg tőlem, mi a foglalkozásom, s amikor megmondtam neki, csak a fejét rázta.

— Én mondom önnek, ki kell használni az alkalmat.

Dobott. Emlékszem, hogyan gyarapodtak a számok, és hogy a fülem a kocka zörgésén kívül semmi más neszt nem fogott föl, pedig a szakszervezeti kirándulók bizonyára most is lármáztak, és a harmonikás is ott hadonászott az asztal mellett. A hátam mögött álló fiatalember félretolta a harmonikát, rászólt: hagyjon bennünket békén. Ellenfelem tovább gyűjtötte a pontokat. Már túl volt a húszon. A söntésben egy villanyégő himbálózott, fénye szinte szúrta a szememet. A pontok száma huszonötre emelkedett. Hű, micsoda dühbe gurultam, amikor utolért! Négyet dobott, hármat, még egyszer hármat, azután letette a kockát. Tíz pont előnye volt.

— Óvatos emberrel óvatosan kell játszani! — dörögte, és meghajolt Anna felé, aki a pontokat jegyezte föl. — Biztosra veszem, hogy nem tagad meg tőlem egy pohár bort. Köszönöm! Mielőtt folytatnánk, egy kis frissítőre van szükségem. Hiába, az évek... Látja, most egy régi, már elfeledett számlát egyenlítünk ki, és lesz ahogy lesz. Minden bizonytalan ezen a világon, csak a játék szabályai világosak. Lehet, hogy velem jön, kisasszony... Istenem, ha meggondolom, hogy akkor

egészen reggelig kártyáztunk. A házat köd vette körül. Az ön édesapja veszített. És nem kért revansot.

Anna megkérdezte.

— És minden alkalmat ki szokott használni?

— Egyáltalán nem vagyok könyörületes. Szerintem senki sem könyörületes. A kártya meg a kocka megmutatja, ki micsoda. Amint látom, ez az úr sem ismer könyörületet.

Fejbólintással adtam tudtára, hogy igaza van. Mindig az volt a véleményem, hogy az irgalom a gyengeség érzése. A velem szemben ülő férfi ellenségem volt. Harcoltunk. Ő holmi sötét elvért, amely a világ rendjébe vetett hitét pótolta, én meg Annáért, noha tudtam, hogy akár-hogy is szolgál a szerencse, nélküle süllyedek el a sötétségben. De most úgy éreztem, hogy segítenem kell rajta. És azt is éreztem, hogy minden erőmet erre a célra összpontosítom. Egy végtelen játéktér közepén álltam, és jeleket állítottam föl, hogy tudjam honnan kell elindulnom. Tulajdonképpen rendet csináltam, amiről olyan sokszor beszéltem a nőknek, pedig hát magam sem tudtam igazából, mi a rend.

— Dobunk? — kérdeztem.

— Dobjunk!

Először négyet, azután sorban egymásután kettőt, négyet, hármat, ötöt dobtam. Összesen tizennyolcat. Úgy éreztem magam, mintha hosszú szökkenésekkel egy tisztáson kellene keresztüljutnom, amelyet az ellenség máris célba vett géppuskájával. A vér zúgott a fülemben, elnyomta a részeket ordítózását, a poharak csengését, a nevetés és a harmonika hangját. (Ki tudja hogyan, miért, egy pillanatra eszembe jutott az ötödik brandenburgi koncert klavicsemlőjének kadenciája...) Tizennyolc meg hat az huszonnégy, meg hat az harminc... Harminc. Na lám. Egy egyenlő oldalú háromszög, egy tiszta hideg, csillogó számjegy, és számomra mégsem jelent semmit. De mégis! Tovább kell futnom, fedezékbe kell jutnom. Hol is vannak a katonái okmányaim? Gyerrünk! Harminc meg négy, az harmincnégy, meg öt az harminckilenc, meg hat az negyvenöt. Közben egyre lesett rám az egyes, az egyetlen fekete pont a fehér lapon, s olyan volt, mint a puska csövének nyílása. Még egyszer dobtam. Öt! Negyvenöt meg öt az ötven.

Most már hallottam a hátam mögött álló fiatalember szavát:

— Az istenfáját!... — lehelte.

Anna ötöse hosszúra nyúlt, a nulla meg szögletesre vált.

— Egészségére!

Ellenfelem tüstént fölkapta a kockát. Nagy keze úgy feküdt az abroszon, mint valami veszedelmes fegyver, amelyet használat előtt még alaposan meg kell vizsgálni. Az erek lassanként kidagadtak a húsból. Nyugtalansága a mélyben talált magának utat. Figyeltem az arcát. A legerősebb fény se ajándékozhatta meg kedvesebb kifejezéssel, olyan volt, mintha fából faragták volna és a szája meg az álla körül elhibázták. Annára gondoltam, a gyermek Annára, aki ott állt a lépcsők tetején, és figyelte a játékot. A fából faragott arcmás feléje fordult. Virradt, és az éjszakai ködfoszlányok sűrű köddé egyesültek.

— Legalább negyvenegyed kell dobnom, hogy utolérjem... Mit gondol, sikerül? Nem fél? Nem aggódik érte?

Nem válaszoltam.

— Mert én nem aggódom! Nem olyan a természetem.

Dobott.

Hatost, azután még egyszer hatost. Pontosan emlékszem, hogy a kocka az első dobásnál az óramutató járásával egy irányban gurult, a másodikon pedig jobbról gördült a borospohár közelébe és egy pillanatra tétovázott. Tehát tizenkettő. A pincérnő, aki eddig a harmonikást figyelte, ebben a pillanatban bekapcsolta a gramofont. Önkéntelenül is elmosolyodtam, mert a lemezjátszóból az *Accanto a te splende il sole* című dal harsogott, éppen az, amelyet Anna akkor a bárban megrendelt. Nem vagyok babonás. Minden alkalommal másként dobott. Ezúttal a magasból ejtette le. Öt. Összesen tizenhét. Kettő. Összesen tizenkilenc. Három. Huszonegy. Négy... Már huszonöt pontja volt. Éreztem, hogy kihűl a kezem, a lábam. Azután kettőt dobott. Huszonhét pontja volt már... Miért kínlódom? Miért szorongok? Hát komoly ez a játék? Huszonhét meg négy, az harmincegy. A szívem úgy vert, olyan vadul dobogott, mintha ki akarna ugrani a mellemből.

— Két dobással utolérhetném — mondotta az ellenfelem. — De előbb engedjen meg egy kérdést. Ha netalán veszítene, kérne még egy sorozatot vagy legalább egy dobást?

Egyáltalán nem gondolkoztam a válaszon.

— Egyiket se kérném.

— Én sem!

Most már sürgettem.

— Na, dobjon már!

A kocka lassan hullott ki húsos tenyeréből. Két pont jelent meg. Harminchárom.

Ezután egyest dobott.

Minden eltávolodott tőlem, minden, ami körülöttem volt, úgy látszott, mintha megfordított távcsövön át látnám. Csak ezt gondoltam: — Elég volt!... Vége van! Láttam, hogy Anna félrefordul, az ablak felé, oda, ahol sötétebb volt, és megpihenhetett a tekintete. Valahogy úgy éreztem, hogy kisebb lett, valahogy sűrűbb, tömörebb. Egész teste elzsibbadt, a kezét sem bírta fölemelni, hogy letörölje arcáról a verejtéket.

Ellenfelem felém fordult:

— Így ni! — mondotta rekedten. — Befejeztük... A kisasszony szabad... az öné.

— Befejeztük... — ismételtém én is.

Megkérdezte tőlem, meg vagyok-e elégedve. Annára rá se nézett. Föltápáskodott, és a kockát a mellényzsebébe dugta. Sötét szemén egy pillanatra, szinte csak mellékesen, a vágy fénye gyúlt ki, kemény, gunyoros szomorúság csillant meg.

Így szólt:

— Tudja-e, mi a legszomorúbb az egész dologban?

Csak a fejemet csóváltam meg.

— Az, hogy jóformán mindegy, mi a játék következménye. A játékot... azt sajnálom. Ez a legtöbb, amiben részem van. Igen, eljön az idő, amikor az embernek minden mindegy, minden céltalan. Bocsásson meg, ha sokáig a terhükre voltam. Köszönöm szépen a szíves vendéglátást. Már korán reggel útra kelek, Celjében van dolgom.

Kétszer is meghajolt, azután gyors léptekkel a söntésbe ment, onnan meg ki a folyosóra.

A fiatalember, aki a hátam mögül figyelte a játékot, elébem állt.

— Legyőzte a kutyát! — mondotta elragadtatott hangon, és úgy hadonászott, mintha ő ittasodott volna meg az én győzelmemtől. Nyilvánvaló, hogy nekem szurkolt.”

Eddig Leban naplója.

Fizetett, azután kézen fogta Annát, s a már lankadó táncosok között kivezette. A részleteket nem vette észre, csak színes árnyékokat látott mozogni maga előtt. Anna szobájába mentek. Jó meleg volt odabent. A fenyőfa és kávé illatát érezték, mint hajdan egy másik szobában, csak akkor a tölgyfa illatozott. Megállt az ajtóban, Anna meg a kályha mellé állt, és vetkőzni kezdett. Szinte hangsúlya volt minden mozdulatának, ahogy ruhadarabjait sorra a szék karfájára ejtette. Azután... pirosság öntötte el az arcát és egész törékeny, szinte kislányos testét. Leban nem vette a karjába, nem vitte az ágyba, mint máskor, csak a tekintetével kísérte nyomon, amint az ágyhoz futott és a párnára vetette magát. Egész testét megrázta a zokogás, és így, sírva, remegve, szaggattottan kérte, ne követelje tőle, hogy hálából szeresse.

BODRITS ISTVÁN fordítása

A SZOBOR FELTÁMADÁSA

Hangjáték

KOPECZKY LÁSZLÓ

Személyek: RIF, a sofőr
HANÁK, a kísérő
ISMERETLEN SOFŐR
BORISKA
IZABELLA
TANÍTÓ
FERI BÁCSI
A KÖLTŐ

(Motorzúgás, fékezés zaja közelebről, apró túlkölés, kocsiajtó csattanása.)

ISMERETLEN SOFŐR (kiált) Hé, fiú!... Segíthetek?

RIF Kössz cimbora... Nem hiszem, hogy hasznodat vehetnénk.

ISMERETLEN SOFŐR S ha tévedtél, hát null-null. (Büszkén.) Az vagyok „moto”-ban, ami B. B. totóban.

RIF Csóváltassék a farkínca!... Mondd csak, cimbora: értesz a versekhez?

ISMERETLEN SOFŐR (meglepődve)... Nem.

RIF Alkkor: pá!

ISMERETLEN SOFŐR Hé!... Agyadra ment az antifriz?

RIF Hallottál már Hans Joachim Kovácsról?

ISMERETLEN SOFŐR A futballista vagy a harmonikás?

RIF A költő.

ISMERETLEN SOFŐR Ejnye, beh unalmas vagy!... És mondd csak; mi bajod neked azzal a... Jan Hakim Kovács-csal?

RIF Elgázoltam...

(Csend.)

ISMERETLEN SOFŐR (zavartan)... Alkkor én... izé... Meg már várnak is... Különben nagyon szívesen... ugyanis a „moto”-szakmában...

RIF Tudom. Csinos seggecske vagy.

ISMERETLEN SOFŐR (kényszeredetten) Hehe... Jó kedved van.

RIF Az.

(Szünet.)

- ISMERETLEN SOFŐR És hol van?
RIF Kicsoda?
- ISMERETLEN SOFŐR Az... a ... Jókai János... a verskovács.
RIF Itt...
- ISMERETLEN SOFŐR A kövek alatt?
RIF Nem... Ő a kő, vagyis; a kő az ő.
- ISMERETLEN SOFŐR Áhán, értem... És te ki vagy, pajtás? A dalai láma?
RIF (*dühösen.*) Ne vigyorogj ilyen hülyén a képembe, mert mindjárt fejbe taszítalak ezzel a cseréptamburával!
- ISMERETLEN SOFŐR Az nem tambura. Lant.
RIF Az. Lant. A fene egye meg! Ha nincs, hát már valahol Sárrét felé kapaszkodnék a dombon... Látom, hogy a gondolatváltód begerjedt, és még mindig sárgát mutat az agyad... Hát ide figyelj, pipikém: Ez a Kovács, ez itt köszobor volt a kanyar-szegélyen. Öttonnás FAIP-om egy kicsit hozzádörgölődött a farával, amitől a kő-versfaragó kileffent.
- ISMERETLEN SOFŐR (*kapcsol*) „A főszabály, pláne ha kihalt a táj: ÁLLJ TOVÁBB!”
RIF Nekem mondd. Még csak nem is lassítottam. De az a csirkefogó állatorvos, aki a repkény zöldje alatt totojázta az ügyeletes csibikét, reptiben elolvasta a számtáblámat. (*Búsan.*) Nem volt nehéz dolga: 11-111
- ISMERETLEN SOFŐR Pech.
RIF (*kissé vidámabban*) Szerettem volna látni a facáját, mikor ez az „aprócska” lant a hátára potytyant... Haha!
- ISMERETLEN SOFŐR (*nevet*) Haha!
RIF (*ismét búsan*) Aztán egy kurta telefon és... lebögtem.
- ISMERETLEN SOFŐR Elcsíptek?
RIF Mi az, hogy! Mint egy molylepikét, aki bezabált naftalinból... Szépen visszatereltek Laposra.
- ISMERETLEN SOFŐR Egy vacak kőfigura miatt?
RIF Háromszázhuszonhárom ezres a lajstromi értéke a második revalorizáció után.
- ISMERETLEN SOFŐR (*fütttyent*)
RIF „Fizessem ki” — mondták — „és mehetek!”... „Emberek, legyünk észnél. Tudják maguk, mennyit dolgozom én ennyi pénzért?” — Csak ingatták a fejüket. Azt nem tudják, de annál inkább azt, hogy mennyit ülök, ha meg nem térítem a teljes összeget.
- ISMERETLEN SOFŐR Mért nem védekeztél ügyesen?
RIF Tán azt mondtam volna: a köszobor a hibás, mert nem jelezte, hogy át akar menni a túlsó oldalra...? Nem volt stopplámpa a lanton...

- Nem ablendolt azzal a tüzes kék szemével... A törött kókupa még most is rumszagú... (Só-hajt.) Mondtam én, édes apukám, mindent, még azt is, hogy árva gyerek vagyok.
- ISMERETLEN SOFŐR Ez se hatott?
RIF De igen... Megkérdezték, hány éves koromban vesztettem el szüleimet. Mondtam, hogy alig voltam negyvenhárom...
- ISMERETLEN SOFŐR Az ilyeneknek te kisercintheled a lelked. Mind csak azt hajtogatják: Hja kérem, ne üljön motornyeregbe az, aki keresztbe jön ki a büféajtón... Mit ittál?
RIF Te is kezded?!
- ISMERETLEN SOFŐR Na jó, nem szóltam semmit... Mégis, hányat?
RIF Mit hányat?
ISMERETLEN SOFŐR Stampedlit.
RIF (fenyegetően) Te!...
- ISMERETLEN SOFŐR Mit vagy olyan mimóza. Nem szégyen a tankolás, de hasznos... (Ünnepélyesen.) Az alkohol éltet, bölccsé tesz, és anyagi javakat biztosít.
RIF Mi a fene? Én ezt fordítva hallottam.
- ISMERETLEN SOFŐR Á, azt olyanok mondják, akik teljesen beszámíthatatlanok, mert állandóan józanok.
RIF Stimmel... Egy kicsi mentaillat lebegett körülöttem, de csak annyi, hogy az álmos pillangók utánam se erednek... (Szomorúan.) Mégis a Joachim nyerte a pert.
- ISMERETLEN SOFŐR Guberálsz?
RIF Nem.
- ISMERETLEN SOFŐR Csücsülsz?
RIF Nem.
- ISMERETLEN SOFŐR Hanem?
RIF Összerakom a Jé-Há-Kovácsot.
- ISMERETLEN SOFŐR Ebből a kavicsrakásból?
RIF Úhüm...
- ISMERETLEN SOFŐR Megeszem ezt a lantot, ha ebből kijön egy poéta.
RIF Muszáj neki... Ha kimarad valamennyi, abból odakerekítem az állatorvos csurdé fenekét is.
(Nevetnek.)
- ISMERETLEN SOFŐR Mire vársz? Mért nem kezded?
RIF Elküldtem a Hanákat, a kísérőmet, kerítsen nekem egy képet erről a vajszívű köemberről.
- ISMERETLEN SOFŐR Miből gondolod, hogy vajszívű volt?
RIF Fene tudja... Valahogy nem is érkeztem eddig másmilyennek képzelni... Otthon, a garázsmeister fia is effélével csapkodja agyon az időt. Ha tiszta papírt lát, hát ráfirkant valamit... Ől ott az üvegkalitkában, és az időt mulatja azzal, hogy mindenkit rigmusba szed. Pedig az apja azért rakta oda, hogy lásson. De úgy látszik dupla üvegen keresztül — a pápaszemen és az ablakon

— ez nem megy. Hát ne is mondjam, mi van ott! Még az a legkisebb kutyaság, ha akkor gratulálunk neki, mikor a legtavottásabb a kezünk. Egyszer a töltőtollát megszívattuk fáradt olajjal.

ISMERETLEN SOFŐR Marha vicc, de jó!

RIF Semmi... Ezt hallgasd meg: A múltkor meghívtam hozzám nyúlpaprikásra. Tudod, a szomszédból átjárt egy kövér kandúr. Elcsíptem. Az lett a nyúl. Mikor a lakoma megvolt, behoztam a farkát porcelán tálon... Na mi van? De savanyún vigyorgsz!

ISMERETLEN SOFŐR ... Szerettem a nyúlhúst... *(Utálkozva.)* És... mondd... te is ettél belőle?

RIF Nem. Én csak a galuskát kanalaztam.

ISMERETLEN SOFŐR Uffá!... *(Siránkozva.)* Megindult a hasamban a lift.

RIF Adjak egy „marék” tárgyat?

ISMERETLEN SOFŐR Hogyisne!... Azt meg biztos a megboldogult tantid fürdőkádjából meregetted... *(Távolodik.)* ... Most érzem csak, milyen bakkmacskaszagú vagy...!

RIF *(kéjesen)* Minyaúúú!
(Ajtócsattanás, motorzúgás, utána elcsendesedik a táj.)

VÁLTOZÁS

HANÁK *(messziről kiált.)* Rif!... *(Közelebről.)* Gyere már! Segíts!... Fogd egy kicsit. Elveszitem a nadrágom...

RIF *(nyög)* Tyúh, a szentyit!... Kisebbs nem volt?

HANÁK Ennél nem.

RIF *(lihegve)* Ez aligha állt a zongorán.

HANÁK Nem, mer' egy kicsit feljebb volt; a padláson. *(Tüsszent.)* ... Telement az orrom porral. A létra meg összerogyott alattunk.

RIF Hát hányan voltatok?

HANÁK Ketten. A kép meg én.

RIF És hol a nadrágtartód?

HANÁK Megkötötték a kutyát veled. *(Röhög.)* Ezzel a képpel el se tudtam volna szaladni, ha utánamrönt... Hogy tetszik?

RIF Még meg se néztem... Támaszd oda a fához. *(Szöszmötölés, aztán vésztojás csend.)*

RIF *(üvölt)* Te ló!

HANÁK *(panaszosan)* Naa!...

RIF Ez egy nő a képen!

HANÁK Stimmel.

RIF Hanák! Ki ez a nő??

HANÁK Hans Joachim Kovács felesége: Kovács Joa-

- chimné Hans II... Mert első felesége is volt, de úgy döntöttem, hogy hozom a másodikat. Ezen a nő nincs úgy elmosódva.
- RIF A te eszed meg egészen el van mosódva. (*Mint a gyerekekhez.*) Mit írtam fel a papírra?
- HANÁK (*felmondja, mint a leckét*) Hans Joachim Kovács 1879—1921.
- RIF És te mit hoztál?
- HANÁK Joachim Kovács Hansnét dátum nélkül.
- RIF És akkor te egy mi vagy?!
- HANÁK És akkor én egy hülye vagyok, hogy strapálom magam egy válogatós pasas kedvéért.
- RIF A válogatós pasasnak ebből a kórakásból záros határidőn belül össze kell dobnia egy hazánkfia híres-nevezetes, lantját-pengető-költő-férfiút... Egy fényképet kértem, Hanák, és nem falfestményt, freskót, domborművet... Férfit nagy F-fel!... Te pedig hoztál egy nőt, nagy...
- HANÁK Nana!
- RIF ... Virágvázával... Ha egy hülyét küldök, az se csinálta volna okosabban, mint te.
- HANÁK (*panaszosan*) Sose tudom, hogy szidsz vagy dicsepsz.
- RIF (*sóhajt*) Most éppen magasztallak.
- HANÁK Meg is érdemlem: itt a Kovács a zsebemben!
- RIF Te számárkóro bimbaja! Hagyod, hogy tüzet okádjak... Adide gyorsan!
- HANÁK Tessék.
- (*Rövid szünet. Ismét vészjósló csend.*)
- RIF H-a-n-á-k-!... Ki ez a pubika?
- HANÁK Hans Joachim Kovács — 1879—1921 — mint első áldozó.
- RIF (*hápog*)
- HANÁK (*durcásan*) De igazán, most már idegesítel... Átlapoztam az egész malomkő nagyságú családi albumot; a dada, a házitanító, az apai nagynéni, az anyai nagybácsi, Lexi, a gránátos, a süket Vizinger, Amália, a kisebbik hűg hímzéssel, Amália, a kisebbik hűg hímzés nélkül, Amália a szaletliben, Amália Karlsbadban keserűsóval... És hallgattam minden képhez egy mázsa szöveget... (*Kitör.*) Nem volt más, csak ez a pitiző kép... Biztos nem szeretett fényképezkedni.
- RIF (*kétségbeesve*) Most mit csináljak?
- HANÁK Fizesd ki.
- RIF Hülye vagy? Mivel?!
- HANÁK A fenekeddel... Leülöd. A kovácsot meg tegye össze, aki beírta a leltárba.
- RIF Egy igric miatt lapátoljam a legforróbb júliusban a szentet a börtön pici ablakán befelé?
- HANÁK Lehet, hogy már olajjal fűtenek.

RIF Szép lány!... Egy szóra!
 BORISKA Elcsavarog a tehenem.
 RIF Küldök másikat levélben.
 BORISKA Hátha nem leszek otthon, mikor a postás jön?
 RIF No!... Csak három barázdát guruljon... Én is
 gurulok kettőt. Nem eszem meg, hallja!
 BORISKA Akkor meg minek menjek oda?
 RIF Az öreg kő-bácsiról szeretném megfaggatni, akit
 véletlenül levertem az állványról.
 BORISKA (közelebbről) Mit mondjak róla?... Állt itt,
 mintha rábízták volna, számolja a ballangókat.
 RIF Üljön le... Ide. Közelebb... Állva elzsibbad az
 ember emlékező-fertálya.
 BORISKA Megtérítem az Irmát előbb.
 RIF Dobja oda a Hanáknak a kukoricaszárát. Majd
 ő leadminisztrálja a tehenet.
 HANÁK Nem is néztem; szarva van?
 BORISKA Hát aztán?
 HANÁK (morog) Feliratkozik a belső bőrnadrágomra,
 mielőtt elsülne a kukoricaszár.
 BORISKA Irma olyan szelíd, mint a menyasszony a lakó-
 dalom előtti napon. Énekeljen neki. Azt szereti.
 HANÁK (kedvetlenül) Nincs hangom. (Távolodóban.)
 ... Majd fütyülök.
 RIF Maga mit szokott énekelni az Irmának?
 BORISKA Mindenfélét... (Énekel.) „Van nekem egy anyó-
 som, jaj de pocskok vénasszony...”
 RIF Szép.
 BORISKA Meg azt, hogy: „Eltörött a hegedűm...”
 RIF (belebrummog) ... „Sej, de nem akar...” (Le-
 lohad a kedélye.) Tényleg, mit tud erről az eltö-
 rött költőről?
 BORISKA Semmit... Leginkább csak a hátát láttam. Meg-
 feketedett. Befolyta a moha. Kalapját a rajta
 fészkelő madarak lepiszkították. Ősszel az eső
 tisztára mosdatta. Tavasszal megint lepiszkították.
 HANÁK (távolról) Mit kell az Irmának mondani, hogy
 forduljon meg?
 BORISKA (kiált) Kerüljön elébe és koppantson az orrára.
 HANÁK (közelebbről) Én ezt nem csinálom!... Te vagy
 a sofőr, Rif... (Kitör.) Meg csepeg elől valami,
 — az jól van úgy?
 BORISKA Jól.
 HANÁK De engem idegesít.
 RIF Állj ki az esőre! (Mérgesen.) Annyi hasznom
 sincs belőled, mint egy víkendjegyből, amelyik
 ki van lyukasztva oda-vissza.

HANÁK
RIF (megsértődve) El is mehetek...
Eredj. S vidd el ezt a freskót emlékül.
(Csend.)

BORISKA (súgva) Megsértődött...
RIF Fenét.
BORISKA S ha igen?
RIF Ahhoz neki legalább öt kilométert kellene gyalognia, hogy bekapcsoljon az agya. (Idegesen.) Tíz óra!... Mindjárt dél, és én még nem csináltam semmit. Most mondja meg, hol kezdjem.

BORISKA (nevet) A lábánál, mert a feje nem áll meg a levegőben.
RIF (nagyon mérges) Magukból szép pár lenne a Hanákkal. (Hirtelen meglepődve.) Nicsak! Virág a romok között. Falun úgy látszik, szeretik a költőket.

BORISKA Öreganyám még imádkozni is kijárt hozzá.
RIF Imádkozni?
BORISKA Tudja, ezek az öregasszonyok még a kilométerkőnek is keresztet vetnek. Az öreg oszillag-számadót is elkallódott szentnek nézték, aki kísétált a nyitva felejtett kálváriakapun... Mindenszentek napján még gyertyát is ragasztottak a tenyerére.

RIF Csak azt nem értem, minek maguknak költő, ha így kinyomták a juhszélre.
BORISKA Azt mondják, ott állt a nagyvendéglő előtt.
RIF Aztán elunta magát és odébbállt.
BORISKA Nem. A falu hurcolkodott feljebb. Az árvíz miatt. A következő kiöntés már csak a szobor csizmáit áztatta el.
RIF Topp! Csizma! Azt kezdek el keresni.

V Á L T O Z Á S

RIF (sóhaj) Hát ez nem megy. Hacsak nem állt itt fél lábon, mint a gólyamadár.
BORISKA Nem, nem. Abban biztos lehet, hogy megvolt neki mind a kettő... Itt jön a barátja!
RIF (barátságatlanul) Mi az, Hanák, az orrodra szórtak a kukoricaszárral, hogy megtérültél?
HANÁK (komoran) Az útjelző táblától, ott az elágazásnál, pontosan 606 kilométer hazáig... És... (Meggondolja magát.)
RIF És?
HANÁK Semmi...
RIF (dühösen) Ebben maradunk!
HANÁK ... Hoztam még valamit, de az elébb meg se mertem mutatni. (Sipákoló hangon utánozza Rifet.) Mi ez, Hanák?... Már megint mit hoztál,

RIF Hanák?!... Mikor megy el az eszed, Hanák,
mert akkor még vissza is jöhet?
(csodálkozva) Én így beszélek veled? Észre se
vettem.. Legközelebb figyelmeztess. (Tűrelmet-
lenül.) Na, mutasd már!
HANÁK Tessék.
RIF (üvölt) Mi ez, Hanák?!

VÁLTOZÁS

A KÖLTŐ (szellemhang.) ... Ez a néhány mohos kő itt, ez
én vagyok: Hans Joachim Kovács. Született 1879-
ben, meghalt... pardon, ezt nem tudom... S
ez is én vagyok, ez a kis csokor vers, vézna köl-
temény-kötet. Talán csak egyáltalán ez... Mi-
lyen tanácstalanul forgatják szegények. A dal-
lamot gyöngyöző sorokból arcomat szeretnék ki-
rajzolódní látni. Az arcot, amely... De hát mi-
lyen is volt az arcom?...

VÁLTOZÁS

RIF (fanyarul) Nincs benne kép, csak egy szárnyas
ló. Aszongya:
Az ő orrába nem fűztök karikát,
Szőrén kell megülni ezt a paripát.
HANÁK (lelkesen) Nagyon szeretem a verset. (Szaval.)
Ó mi szép, bájoló,
Aih, mi szép a május hó...
RIF Ez is benne van?
HANÁK Nem. Az óvodában tanultam.
RIF (ráförmed) Eredj innét.
BORISKA Na! Ne lapozzon olyan gyorsan... Itt egy arc-
kép!
RIF Hol?
BORISKA Itt, itt... a 26. oldalon.
A KÖLTŐ (szellemhang)

ARCKÉP

Hajamban őszi szálak,
Állon túske áll meredten,
Szemeim gyászkeretben.
Mégis... valahol sarkában a szájnak,
Bármik, bárhogy fájnak,
Eretnek ráncok nevetnek.
RIF (kedvetlenül) Órá se bízták volna a belügyben
a személyi igazolványok töltögetését.

BORISKA

Hallgasson, elhessegeti a képét. Már kezdett összeállni... Sápadt arc... beesett szem...

RIF

(morog) Az enyém meg majd kiesett, mégse... Csitt!

BORISKA

RIF

(súgva) Hol lát itt maga sápadt követ, amelyik mosolyog?

VÁLTOZÁS

RIF

(dühösen) Én kiiratkozom ebből az olvasókörből... Hanák!

HANÁK

Ne dumálj, összefutnak a sorok.

RIF

Hát fussanak!

HANÁK

Megbánnád... Itt van e, megtaláltam. A címe: TŰKÖRBE NÉZEK.

A KÖLTŐ

(szellemhang)

Mit láttam a tükörben „szépet”?

Szememet szememmel.

S mi állapotban? — Tépett ócskában,

Pillahegyig tócsában,

Lucsok — maszatban,

Azt hiszitek sírtam?

Dehogy... kacagtam...

RIF

A végén még bedilizünk... buahaha!

BORISKA

(megütőve) Hogy lehet valaki ilyen bükklelkű!

RIF

(dacosan) Nekem, ha valaki sír — ne röhögjön közben!

BORISKA

Azt mesélik, hogy esze ment, mikor rányitottak, s ott találták a holt Marival.

A KÖLTŐ

(szellemhang)

Gyertyák égtek,

Pattogott a láng,

Még éltünk, de már temető volt a szobánk.

Sóhaj szállt halalkan,

Ahogy az ágazó füst neszez,

Futnék — rongy homok a talpam,

És üvölténék,

De hát üvöltések-üvöltése ez?

Hogy itt ülök egyre,

Némán berekedve,

S csukott szemmel bámulom csukott szemét.

BORISKA

Últ a szobájában nappal-este sötétben.. Ujjal sem nyúlt az odahordott ennivalóhoz... Gyűlt az asztalon a szalonna, kalács, tányér levesek. A kolbász lelógott a földre, macska hancúrozott az asztal alatt töpörtyűvel. Néha lehajtott a hideg pálinkás hársteából, amelyet kezébe nyomtak csuprostul...

A KÖLTŐ

(szellemhang)

Várom.
(Hiszen ráérek végig.)
Mellemben sebes titkalt,
(Minden pillanatban reám nyithat.)
Jön... Hajamba kócol,
Fagyott arcomra csókol,
És úgy, hogy vissza se int,
Itthagyt... megint...

RIF (gúnyosan) Ezt már fejből tudom: Hanák veszi a zsebkendőjét és beletrombitál. (Orrfuvintás.)
... Ne hadd el magad, ipse!

HANÁK (bizonytalanul remegő hangon) ... Az a szegény asszony...

BORISKA Miféle asszony?

HANÁK Hát... a Mari.

BORISKA Az lány volt... (Észbekap.) Hé! Maga ezt a hölgyet sajnálja itt a képen?

HANÁK Hát nem a nagysága halt meg?

BORISKA Nem... A nagysága megszökött a fűszeressel.

HANÁK (nagyot nyel) Pardon...

RIF És ki az a Mari? (Türelmetlenül.) Különben hagyjuk!... Itt lassan már egész hárem jön össze a légyszívű kőember körül. (Számol.) Két nej... egy... Mari...

BORISKA ... Izabella...

RIF (gúnyosan) Na Hanák! Hogy néztél te körül azon a padláson.

HANÁK Ne legyél kutya, Rif! Ez a nő...

BORISKA (pattog) Ledér kis teremtés volt.

A KÖLTŐ

(szellemhang)

Szerettek, míg érdemes volt szeretni Téged,
S aztán égve dobtak el, mint a cigarettavéget,
Mert már ez a szeretet a körmükre égett.

HANÁK (még mindig elbűvölve) Olyan szép, hogy akár egy fakereskedővel is megszökhett volna.

V Á L T O Z Á S

RIF Megyek, keresek valakit, aki nemcsak a hátát nézegette.

BORISKA Sok szerencsét.

RIF Hát nem jön velem?

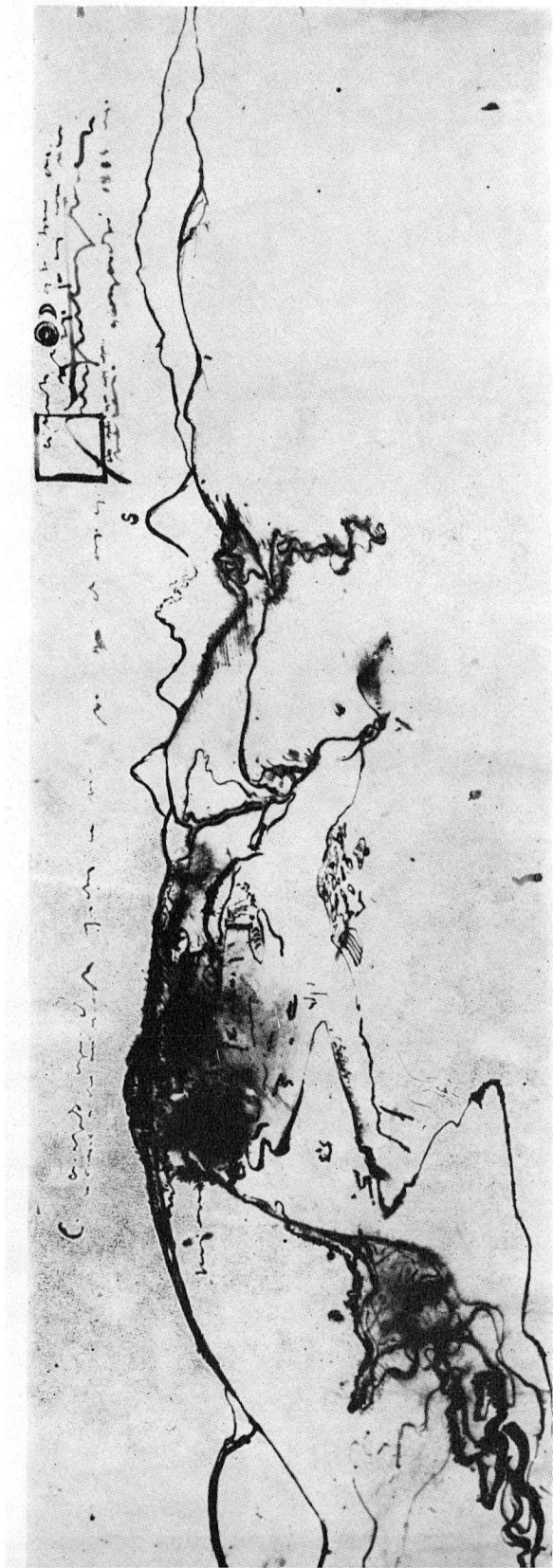
BORISKA És mi lenne Irmával?

RIF Hanák majd énekelni tanítja. (Skálázik.) Dó, re, mú, fá...

HANÁK Ne hagyjatok itt evvel a bestiával. Szemtelenül fixíroz... És éhes leszek, ha ránézek. Folyton rág.

RADISLAV TRKULJA

BORISKA
RIF

Csak az orrára egy göröncsel, ha nem tágul!
(*elmenőben*) De ne az öreg Kováccsal!

VÁLTOZÁS

(*Dörömbölés, s rá veszett kutyaugatás.*)

RIF Halló!... Van itt valaki?! (*Püföli a kaput.*)
FERI BÁCSI Ki az?
BORISKA Mi volnánk, Feri bácsi. Ez az úr...
RIF (*röhög*) Úr? Höhö...
FERI BÁCSI Egy kicsit hangosabban, lányom.
BORISKA (*kiált*) Magával szeretnénk beszélni!
FERI BÁCSI Gyűjjetek később. Nincs itthon senki.
RIF (*harsog*) De éppen hogy...
FERI BÁCSI Kapálnak.
RIF (*kiált*) Hé! Apuka! Ne hagyjon itt bennünket!
FERI BÁCSI (*távolodva*) Másodszor.
BORISKA Bement. Pedig ő a legöregebb a községben. Neki kellene legjobban emlékeznie.
RIF Ne sepegjen!
BORISKA (*mérgesen*) Azt mondom, hogy a Feri bácsit...
RIF Melyik másik?... Egy szót se értek ezektől a dögöktől.
FERI BÁCSI (*váratlanul megszólal*) Ne szidja a kutyaikat.
RIF Azok nem bántották magát.
FERI BÁCSI Nem, mert deszkán keresztül nem tudják megharapni a nadrágom... (*Észbe kap.*) Hé!... Hát maga hall?
FERI BÁCSI Batériával igen... De nem szeretem, mert visket tőle a fülem. (*Ráripakodik a kutyaikra.*)
Csend!... Zsíros!... Alex... Fityisz!
(*A kutyaik elcsendesednek.*)
RIF (*kiabáláshoz szokva*) Mondja, tata!... (*Lejebb srófolva.*) Legyen szíves nekünk, bácsikám, mesélni a szoborról.
FERI BÁCSI Miféle szoborról?
BORISKA A költő-Kovácsról.
FERI BÁCSI Nem ismerek én, csak egy patkoló kovácsot.
BORISKA Dehogynem... A kőből faragottat... Amelyik a Cirok-dűlőben állt.
FERI BÁCSI Melyik az a Cirok-dűlő?
BORISKA ... A nagy víz előtt meg a Patarcsics kocsmánál.
FERI BÁCSI Sose jártam kocsmába... Mert szerintem, aki kocsmába jár...
RIF (*félbeszakítja*) Jól van, öregúr, ne fogyassza a batériáját.
FERI BÁCSI A tanítót kérdezzék. Az biztos tudja.
RIF Ha nem kapál.
BORISKA Az nem, mert a földjét felkapják a nebulók házi feladatnak.

VÁLTOZÁS

- TANÍTÓ (hümmög) Hans Joachim Kovács? Nincs benne a tantervben.
- RIF Akkor minek csináltak szobrot neki?
- TANÍTÓ Pardon!... Szó sincs róla, hogy csináltattunk volna.
- RIF (gúnyosan) Ne mondja!... Magrul kelt?
- TANÍTÓ Nem kérem... Veres Izabella nevezetű úrhölgy rendelte Papp O. és Fiai-nál.
- RIF Az a bizonyos Izabella.
- BORISKA Igen. Az az Izabella.
- RIF (nagyot sóhajt) Mennyből, magasságos, festett szakállú, tüzespukkantyús öreg Jehova segíts! Mondják meg, de kíméletesen: ezen élemedett úrhölgy még él?
- TANÍTÓ ÉS BORISKA (egyszerre) Él.
- RIF (meghatottan az égiekhez.) ... Köszönöm... (Rikkant.) És most expressz-ajálva a fentnevezetthez!... (Ijedten, mint akinek borzasztó dolog jut eszébe.) Jaj... (Szinte félve.) Még egy kérdés van: ebben a helységben lakik?
- TANÍTÓ ÉS BORISKA (egyszerre) Igen.
- RIF Akkor ihaj! Izácska néne majd felvázol, körvonala, idéz, körülír, lefest... Csak egy picit belébirizgál emlékeinek felszínébe, máris előtűnik áll, máris...
- (Kínos csend van.)
- Mi az?... Mért hallgatnak?!... Boriska?
- BORISKA Hát...
- RIF Hát?!
- TANÍTÓ Hát... egy kis hiba lesz a felvázolással, körvonala, idéz, lefestéssel... Az idős leányzó, Veres Izabella ugyanis... v a k...

VÁLTOZÁS

- RIF Álljunk meg!... Ha a szobor a kishatalmáé, akkor szálljon le rólam a mélyen tisztelt község.
- BORISKA Igen ám, de húsz évvel ezelőtt államosították.
- RIF A Kovácsot?
- BORISKA Azt... Talpazatostul. A repkényt már társadalmi munkával palántálták köré. A padot meg az Állategészségügyi Állomásról ajánlották ki...
- RIF Ha nem tudnám, hogy bársonyból vannak a fűlei, most mondanék egy sarkosat!
- BORISKA Mondja csak...
- RIF Köszönöm... (Komoran.) De igazán nem megy a fejembe, és sohasem fogom megérteni: mi az égisten hajt egy felnőtt, apányi férfiembert,

- hogy körbe-karikába irkafirkáljon csingilingi sorokat... Hogy nevetségessé tegye magát égvilág előtt, hogy mindenki megtudja micsoda nyámanyila. Ez a Kovács is. Amit eddig hallottunk róla: Megcsalják, becsapják, otthagyják. Semmi se sikerül. Szenved mind a két félidőben. Mi van ebben szórakoztató?
- BORISKA *(elgondolkozva)* Én szeretem, ha megríkatnak. Utána olyan könnyű vagyok, jókedvem kerekedik. Még az eget is selyemszoknyának nézem.
- RIF Nem akar férjhez menni?
- BORISKA Magához?
- RIF Nem... A garázmester fiához. Az is sántít mindkét szemire. Verseket ír. Tehén helyett őrizhetni a tintatartóját.
- BORISKA Csak gúnyolódjon. Magának meg a füléből áll ki a botvég. Azt hiszem, ha élőt ütne el, azt is csak azért sajnálná, mert levonták a fizetésiből.
- RIF *(hetykén)* Aki nem az útra való, azt én mind elütöm.
- BORISKA A törvény előtt meg olyan kicsi a hangja, hogy azt is csak batériával lehet hallani.
- RIF Tja... Nem szeretem az olyan ülést, amelyik egy helyben áll... *(Türelmetlenül.)* Kimegyünk a világból. Hol lakik az az... Izé... bella?
- BORISKA Ott... a fák között a kastélyban.
- RIF Ahán... Látom... Kacsászató van előtte.
- BORISKA Ángya tégye kacsászató!... Mesterséges tavacska. Hattyúk úszkálnak a vizén.
- RIF Madár — madár. És... mondja csak, létezik, hogy az a versikélő kóúr szerette volna a vak menyecskét?
- BORISKA Azt mondják, szerette... Csakhogy szegény Izabella nagysád sohasem került sorra... Mindig beugrott valaki.
- RIF Hát hányan voltak?
- BORISKA Nem mindegy az magának?
- RIF Megelégszem, ha kerek számot mond.
- BORISKA *(kényszeredetten)* Hát csak annyit... hogy a nagynénémnek is lett tőle... verse.

VÁLTOZÁS

- IZABELLA *(kiált)* .. Jár itt valaki?... Zsuzsi, te vagy?
- RIF *(közeledő)* Nem... Nem a Zsuzsi. Boriska és én, Rif... Szabó Feri... D-kategóriás tehergép-kocsi-vezető...
- IZABELLA Tessék, fáradjon beljebb a D-kategóriás gépkocsivezető... Mit óhajt?
- RIF *(megköszörüli a torkát, de aztán gyámoltalanul)*

csak ennyit mond) Elütöttem Hans Joachim Kovácsot, a költőt...

IZABELLA *(suttogva)* Istenem... *(Erőt vesz magán.)* De hát miért?

RIF Nem akartam... Csak gyengéd mellbetaszítás volt, a pótkocsim leghátsó kerekével... Ha egy kicsit behúzza a hasát... haha!... *(Nevet.)*

BORISKA *(mérgesen)* Na!...

RIF Elhíheti nekem, kedves nagysád, hogy én volnék a világ legboldogabb embere, ha a kő-nagybácsi ott állna a talpazaton egy darabban... Így most verhetem a fejem a falba, hogy reparáljam meg. *(Kitör.)* Mert ebben a nyomorult községben senki sem emlékszik rá rendesen, csak azt tudják, hogy... *(Zavartan elhallgat.)* ... bocsánat!...

IZABELLA *(halkan)* Értem...

RIF Idejövet is négy-öt helyen kérdezősködtünk... Semmi, na!... A tanító nem akart tudni róla, mert a tanfelügyelő nincs megelégedve Kovács úr magánéletével. A helyi iroda hivatalnokát vidékről helyezték ide. Az öregasszonyok meg összevissza beszélnek. Egyik azt mondja: magas volt, szőke, a másik: kicsi és fekete.

IZABELLA Istenem, ha senkinek sem kell, miért vették el tőlem?

RIF Hát azért kellene kell, mert bejegyzett objektum a katonai térképen. Ott kell neki állni, míg peccéses aktával el nem rendelik, hogy odébb lehet tenni.

IZABELLA És most tőlem mit óhajt?

RIF Hát azt mesélik...

IZABELLA *(közbevág)* Igen! Szerettem.

RIF *(kényelmetlenül fészkelődik)* Részemről a hülyeség, de mégis megkérdem: nincs róla fényképe? Miért volna hülyeség?

IZABELLA *(zavartan)* Hát... aa... őö...

RIF Mert vak vagyok s hiába nézegetném.

IZABELLA Űhüm...

IZABELLA Csakhogy én nem vagyok születésemtől fogva vak... Tizenhat éves koromban vesztettem el látásomat.

RIF Mitől?

IZABELLA Semmitől... Nem akartam látni.

RIF *(tamásul)* És azt lehet?

IZABELLA Lehet... Simítson végig tenyerével szemem előtt... Nos? ... Megrebbent?

RIF Örület!... De hát — miért?

IZABELLA Talán ha ezzel az én arcommal nézhetne a tükröbe, megértene... Látott már életében csúnyább teremtést nálam?!

(Kínos csend.)

RIF (egyszerűen) Hát aztán!
 IZABELLA (kissé meglepve) ...Látja, ez a „hát aztán!” akkor nekem sehogy se jutott eszembe... Később meg már nem is volt rossz nem látni... Különösen, mikor a költőt megismertem.

RIF (elkeseredve) Tudtam!... Tudtam!... Látja, kedves, ez az én formám! Végre találok valakit, aki látta, s az is vak!

IZABELLA Hát aztán!
 RIF (mérges) Mi az, hogy „hát aztán!”... Hogy fogom én alkora kőcserepekből, mint az öklöm, visszarakni a szobrot, ha azt sem tudom, szakálla volt, vagy nyakkendőt hordott... (Búsan.) Valahogy — nem tudom miért — magában bízta.

IZABELLA Igaza volt.
 RIF (csodálkozva) De hát...?
 IZABELLA Maga azt hiszi, hogy csak szemmel lehet látni?... Úgy áll előttem ez a magas, acéllékek szemű férfi homlokába hulló gesztenye fürtjeivel...

RIF Egy pillanat!... Ceruzát nántok!

VÁLTOZÁS

IZABELLA ... hosszúkás sápadtfehér kezek, selyemérintésű kőrmök...

RIF Köszönöm. Ennyi nagyon is elég... Csakhogy...
 IZABELLA (hangjában bujkáló mosollyal) Jó volna tudni, hogy így igaz, ahogy mondom, vagy csak túlteltett képzeletem hamis és idealizált látomása... (Komolyan.) Jöjjenek, átmegyünk az én szobámba.

(Léptek, csukódó-nyíló ajtók zaja.)

RIF (súgva) Most már tudom, mit szeretett legjobban rajta a költő.

BORISKA (súgva) Mit?
 RIF (ugyanúgy) Imádnivaló ingatlanját.
 BORISKA Fúj, de randa a fantáziája!
 IZABELLA (a közelből) Itt vagyunk... Tekintsen a képre, az asztalka fölött.

RIF (paffá vált) Fantasztikus!...

VÁLTOZÁS

IZABELLA A képet egy házaló festővel festettem... A szobor a kép pontos mása, azzal a különbséggel, hogy Papp O. és Fiai, saját gyönyörűségükre, lantot nyomtak a kezébe.

RIF És lovas, — bocsánat! — székes szobor lett belőle?

IZABELLA Igen... A nagy karszék mellett áll, gyengéden hozzádül, és egyik karjával — a lantossal — átöleli karfáját...

BORISKA Persze! Most már én is emlékszem a székre.

RIF Ihaj! Azt hiszem, könnyű dolgom lesz.

IZABELLA Lehet, hogy szerencsésebb, mint én. Negyed évszázad telttel belé, míg szín-, vonás- és hangparányokból megmintáztam magamnak.

RIF *(távolodó hang)* Ha minden jól megy... *(Ajtócsukódás, majd csakhamar ajtónyitás zaja.)* ... Bocsánat!... Köszönöm...

(Csend lesz.)

IZABELLA *(egyedül)* Elmentek... Beszélgessünk, poétám... Behúzom a függönyt... *(Függönykarikák zaja.)* Így... most mindketten látunk...

(Halk muzsika.)

(Szellemhangok, a párbeszéd belső síkikon zajlik.)

A KÖLTŐ *(szemrehányóan)* Hagytál volna meghalni végleg... Ezek soha felszedni nem tudnának a fűből... És mivégre is ácsorgok én ott?... Nem egész költő egyetlen olvasóval, s az is az ujjá hegyével lát...

IZABELLA Hogy rejtett kincsnek vagyok a foglalatja, az emberek mulasztása legyen, ne a tiéd... Itt jártál közöttük, és húzódoztak tőled... Szíved nyújtottad tenyéren, s nem nyúltak érte...

A KÖLTŐ Hej, ha inkább pénzt láttak volna azon a tenyéren... Így aztán — már ha erejükből futotta — megpróbáltak hozzám jó képet vágni, udvarias szót találni. De tudtam:

Minden más,
Rücskös hold az ezüst korong,
Azt mondják poéta, s pompás,
Azt gondolják: bolond...

IZABELLA *(tiltakozva)* Nekem...
A KÖLTŐ Csitt!... Te sohasem láttál. Gyarló, esett kis lényem lassan sugárzó férfiúvá dagadt képzeletben.

IZABELLA Ismerem a kétségbeesés óráját is... Ez:

Mikor ifjú voltam,
Az ihlet helyembe jött
Lilabársony-szívem volt az otthon,
Most aztán futok után árkon-bokron.

A KÖLTŐ Nem. Nem ez! Hanem...

IZABELLA
A KÖLTŐ

(dobbant) Nem akarom!
(kérlelhetetlenül) Csak sűgom...

Hej!, — történjék bármi,
Mi messzire készültem szállni
(Erősödik hangja a kiáltásig.)
Ifjúságom volt a zálog,
(Halkul.)
Ötvenéves vagyok,
(Suttog.)
Honkolok, zabálok...
(Csend.)

(Odakünt csörömpölés, ajtónyitás zaja.)

IZABELLA
ZSUZSI
IZABELLA
ZSUZSI

(felocsúdva) ... Zsuzsi!... Te vagy?
(közeledő hang) Igen... Széthúzzam a függönyt?
(ijedten) Ne!
(sóhajt) Szóval, sirtünk megint...

VÁLTOZÁS

RIF

A kép, melyet a kis nagysága Hans Kovácsról festett, úgy hasonlít a festményhez, mint a régi ezres az új tízeshez. Minden ugyanaz, csak a költő amott a képzeletben meg van toldva néhány nullával... (Boriskához.) Kilépünk?

VÁLTOZÁS

BORISKA

Nem látom Irmát. Úgy látszik, megunta Hanák társaságát.

HANÁK

(hirtelen közelről) Hát igen... Egy kissé elmaradtak.

BORISKA

Odanézzen, Rif!

RIF

(ijedten) Na mi van!

BORISKA

A szobor!

RIF

(erőtlenül) Űristen!... (Űvölt már.) Mi ez, Hanák?

HANÁK

(szerényen) Megcsináltam...

VÁLTOZÁS

A KÖLTŐ

(szellemhang) ... Utas, ki erre jársz ismét, s ki még nemrég itt láttál ácsorogni, ne dörzsöld a szemed, nem káprázik. Én vagyok, pont én és senki más, csak... csak hála egy jámbor ideiglenes tehergépkocsi-kísérőnek — leültem...

Úgy ám. Ülőszobrok lettünk... Hiszen igaz, el is fáradtam már egy kicsit... Ez a szék meg húsz évig itt állott üresen... Lám, soha eszembe nem jutott volna... *(Sóhajt.)* Ilyen a költő... *(Derűsen.)* De ti, madárkáim... látom el se szállatok... *(Halk muzsika.)* ... Itt üldögéltek körös-körül a fákon, és várjátok, hogy nyújtsam a kezem...

VÁLTOZÁS

(A gépkocsi kabinjának ajtaja csattan kétoldalt. Felbúg a motor. Csakhamar a legvadabb túráztatás hangzik.)

HANÁK
RIF   Lassabban!
Csak az első kilométereken hajrázok, hogy minél hamarőbb eltűnjünk innen... *(Kis szünet után.)*... Belebetegedtem ebbe a sok versbe... *(komolyan)* Prózához vagy szokva.
HANÁK
RIF   Úhüm... Gyújts nekem egy bagót.
(Sercen a gyufa.)

HANÁK
RIF   Tessék...
(kedélyesebben, pöfékelve)... Tudod, fiú, az az érzésem, ha élő állapotban ütöttem volna el az öreg verselőt, senki se kívánta volna, hogy összerakjam.

HANÁK
RIF   Hát, aligha...
(fütyörészni kezd)... Rendes haver vagy, Hanák. És hogy összedobtad az öreg Joachimot.

HANÁK
RIF   Mégis üvöltöttél rám... *(Durcásan.)* Jött, hogy fejbe verjelek ezzel a kövel.
(röhög) Jó darab... *(Gyanakodva.)* Miféle kő ez, Hanák?... *(rosszat sejt.)* ...Csak nem...?!
HANÁK
RIF   *(bűntudattal)* De... Kimaradt a Kovácsból... *(Hallgatnak.)* ... Nem pászolt sehová... *(Elgondolkozva.)* A szívről eshetett le...

(A motorzúgás lassan halkul, és kialszik a távolban.)

TÖPRENGŐ NYÁRI NAPLÓ

BURÁNY NÁNDOR

Piran, VIII. 11.

Innen a szobámból nem látni a tengert, de ha a strandról hazajövök, kinyitom a zsalugátereket, fölnézek a tisztán ragyogó égre, érzem a tenger szeplőtelen kékségét, az óriási sík távok beláthatóságából sugárzó nyugalmat.

A tengerparton 6—7 méter széles korzó, nappal itt napoznak, este sétálnak, aztán közvetlenül mellette néhány étterem, kávéházi teraszok, kedvenc tintahaladagomon rágódom, egy zongorista és egy hegedű magyar nótákat játszik, a mellettem levő asztalnál 45 év körüli férfi és nő vacsorázik, a két fogás között kártyáznak, látszik, hogy (szánalmasan) jól mulatnak. Az asszony bort iszik, fehéret, a férfi három pálinkát rendel, mikor a pincér meghozza, kettőt a zenészeknek küld. Azok azonban félreleteszik, félretolják az italt, a hegedű hátat fordít, és úgy muzsikálnak.

Néha odanézek a szomszéd asztalhoz, a nő jobb csuklóján vastag arany karkötő, gyűrűsujján három aranygyűrű, a bal kezének megfelelő ujján kettő, bal kezén arany karóra, nyakán vastag arany nyaklánc.

Belgrádi ismerősöm, szép nagy lakás, Mercedes, Čortanovcin villa, szőlőskert, a tengerparton épülő villa. Majdnem ugyanaz Pesten: autó, feleség, gyerek, mindannyian egészségesek, pénz van, amennyi szükséges, utazgathat, elégedett, mi kell még, mit akarhat az ember. Dicsékszik. Ezzel.

Valóban ez kell? Valóban nem akarhat (nem képes) többet az ember? Kétségbeejtő.

Vagy, végeredményben, nem is. Hát ez az ideál. Ezt szeretné mindenki, csak még sajnos kevesen tudják elérni.

Nem tudok ebbe a válaszba belenyugodni. Ez nem igaz. Ez nem lenne élet, célnak ez kevés, ezért nem érdemes élni, szenvedni, nem volt érdemes megszületni. Igazolni kell az embernek a létezését. Mit teszünk a születésünkkor és még később is hányszor előlegezett bizalommal?

Talán azt kellene mondani, hogy mindez, a jólétnek ezek a kellékei nem szolgálhatnak célul, túl kevés lenne ahhoz, túl igénytelen lenne az ember, ha már ezzel is megelégedne.

Ez csak a kenet, az előfeltétel ahhoz, hogy aztán az ember megvalósíthassa igazi(bb) küldetését. (De sok embernél az előfeltételeknek a megteremtése, a jólét kellékeinek a megszerzése lesz a fő cél, az önmagáért való valami.) Nos, ezek nem új dolgok, alighanem már Marx is mondtott róluk valamit, s ezt nem azért említem, mintha igazolásként hivatkozni akarnék rá, inkább mert fölösleges lenne régi igazságokat újra ismételni. Ám nálunk az utóbbi időben bizonyos jelenségek megint időszerűvé teszik ezt a kérdést.

Azt hiszem, olyan ez, mint amikor üres fészken ül a kotlós, legfeljebb polozsna van alatta, szorgalmasan melengeti, abban a hiszemben, hogy a csibéit kelti, de szánalmas áramítás ez, mert a polozsnából sosem kelnek ki csibék. Az embereknel ez talán önámítás.

És végeredményben mit ér, mit jelent Belgrádban vajdaságinak lenni? Lehet, hogy sokan legyintenek erre a kérdésre, talán neveltségeseznek is tartják, bennem jelentkezik, egyre többször foglalkoztat, s türelmetlenül követeli a választ. Az élet, a gyakorlat kényszerít, maga a valóság, hogy gondolkodjam róla.

Píramban sehol szabad hely parkolásra, a szűk utcákba is mindenféle befurakodnak a kocsik. Itteniek, szlovénok és külföldiek. Tőlünk, más köztársaságból nemigen látni. Sok szlovén nyaraló, régi házak, átalakítva. Régi épületek, közülük nem egy rendkívül izlésesen berendezve. Egy icipicit a Garda-tóra emlékeztet. Nincs külön strandja, de a várost félkörben körülvevő tenger nagy kövekkel kirakott partjain végig napoznak. Három, négy kilométer lehet. Itt is zsúfoltság. Privát vendéglők. Egyszerűség. Sehol nyoma a feszélyezettségnek. Ez kell a pihenéshez. És a török cukrászok, nem is egy és nem is csak itt. Dobrnán is.

Velenje, VIII. 14. vasárnap

Hihetetlen valami. Hogy a tengerre rohan le a nép, németek, osztrákok, olaszok, angolok, franciák, jó, ezt még meg lehet érteni, a tengernek megvan a maga varázsa, a sznobizmussal is lehetne magyarázni. De mit találnak itt Velenjén? Tele a szálloda, mind a kettő, foglaltak a privát szobák. A tó melletti telepen megkapjuk az utolsó házikót. Minden foglalt. Erdő, kellemes, hűvös, a mesterséges tó egyik fele kibetonozva, fürödnek, sok osztrák, graziak, a parton étterem terasszal, eléggé látogatott. Mi hozza ide ezeket az embereket? Mindegyik víkendház előtt autó, fiatal házaspárok ülnek ki olvasni. Nem értem, náluk azért különb üdülőtelepek lehetnek. Azokat már mind bejárták, s unják, most újabbakat keresnek? S fontos, hogy tehetik is ezt. Életszínvonal, kocsik, könnyen mozognak. Rekorddal jönnek át a parasztasszonyok is víkendre. Ez, az életszint egy magasabb foka, az előfeltétele annak is, hogy Palics felkapottabb legyen. Délután megyünk tovább Dobrnán át.

VIII. 15.

Statenberg. Rossz utak, por, köd, késő este érünk ide, szabad ágy itt sincs, de lehetetlen visszafordulni. Éjjel elmennek a zenészek, az ő szobájukat kapjuk. Nagy kastély, szobák, éttermek, szebb lehetne, mint

Otočec, de még mincs úgy berendezve. Sok pénz kellene hozzá. De úgy látszik, megérné. Noha szinte semmit sem lehet itt csinálni, csak unatkozni az öregasszonyok között. Ezek megjártsszák itt a régi nemesek leszármazottait. Olyan stílusban is beszélnek egymással a reggelit fogyasztva, van, aki már jövőre is lefoglalta magának ugyanazt a szobát.

15., délután

Pohorje, 1080 méter magasan, nehéz út jött föl ide, de itt fönn ez gyönyörűség. Mariborska Koča. Mesés lenne Szlovénia, de ha meghallják, hogy szerbül beszél az ember, rögtön mogorvák lesznek. Kellemetlen. Mennyire érzékenyek! Jó lenne egyszer erről egy szlovénnel elbeszélgetni. Meg kellene tanulni szlovénul...

...Megette a fene, az ember eljön ide évi szabadságra pihenni, aztán kénytelen ilyen dolgokon tépelődni, egyszerűen nem lehet kikerülni őket.

(Később.) És végeredményben ez az egész dolog talán nem is fontos, éppen természetes valami, s nem kellene neki különösebb jelentőséget tulajdonítani.

16., kedd

Az este egészen beborult, úsztak körülünk és alattunk a felhők, alig lehet átlátni a sűrű párán. Reggel esett, aztán elállt, de a hegyek csak nem takaróztak ki a felhőkből.

Van itt alig száz méterre egy villa. Olyan, hogy álmodni sem lehetne szebbet, a tető meredeken egészen a földig ereszkedik, vasrácsos kapu. Nem lehet leírni, nem találni rá szavakat. Kinek jutott erre pénze...

Pénz, autó, villa, utazás, nyaralás, arany, jólét, kényelem — szüksége van rá az embernek, de lehet-e a fő, az egyetlen célja, hogy ezt elérje? A kapitalizmus kezdetének emberét ábrázoló színművek (Molière) vagy regények (Balzac) azt a fővény embert rajzolják meg, aki a pénzszerezésben, a pénz pusztá birtoklásában, gyűjtésében leli örömét. A sok pénz teszi boldoggá. (Illetve boldogtalanná.) A mai ember is így éli ki magát, az ambícióit. Boldog-e vajon? Talán egy lépéssel továbbjutott, közelebb az önmegvalósítás felé. Most már nem elégszik meg a pénzzel, elkölti, vásárol rajta, kényelmet és látványosságot, amely gazdagságát érzékelteti, csalódott a pénzben, mindenét erre tette fel, s aztán be kellett látnia, hogy nem érte meg.

De most ez is defektus. Az önmegvalósítás felé vezető útnak ez is csak egy állomása lehet, de sokunk megneked itt, kifogy belőlünk a szusz, nem tudunk a végállomásig (?) eljutni. Megfészkel a kotló, de többre nem telik neki. Üres fészken ül. Esetleg egy polozsna van alatta, önámítás miatt. Kérdés, ki ennek az oka, az egyes ember vagy a körülmények, az adott lehetőségek.

Szerda, Maribor

Az ember látja, hogy mások hogyan élnek, mit vásárolnak, milyen kényelmet, szórakozást, élvezetet tudnak maguknak vásárolni, s akkor ösztönszerűen ő is kérdezi: hogy teheti az, miért ne én is? Aztán háttároz, s hogy célját elérje, pénzre van szüksége, ezért ezután bármit tesz is, mind a pénzszerzés szolgálatába állítja, pénzt kell szerezzen. Ez köti le minden erejét, minden energiáját. Lesz-e aztán ideje, marad-e lélekjelenléte, hogy rádöbbenjen, nem ez az, amiért ő elindult, amiért lelkesedni tudott, nem ez az amin keresztül „meg tudja valósítani egyéniségét”?

Mert utóvégre, hogy gazdagodunk, hogy egyre több az autó, villa, az arany ékszer, az ellen senkinek sem lehet kifogása, örülnünk kell, hogy gazdagodunk, hogy fokozatosan kilábalunk a szegénységből. De ez a gondolkodás mintha a deformációknak, az elembertelenedésnek olyan formáit is magával hozná, amelyeket a kapitalista társadalmi gyakorlatban nemcsak mi ítéltünk el.

Alkotmányunk is megfogalmazza azt a keretet, amely lehetőséget ad az emberi egyéniség szabad kifejlődésének, mi nem stimmel akkor? Vagy nincs is semmi baj, hiszen annyifélék vagyunk, olyan nagyon eltérő környezetből, gazdasági és kulturális színvonalról indultunk, hogy természetes, a „megvalósulás” formái is nagyon különböznek és eltérnek egymástól.

Mégis, nem véletlen, hogy feltűnő, szemet szűrő ez a gazdagság utáni vak hajsza. Az ember és a tárgyak között kialakuló egyensúlyra is veszélyes lehetne, ha nem állítanánk szembe vele tudatosan egy meghatározott és az elembertelenedés kevesebb jegyeivel rendelkező ideált.

VIII. 21.

Képesek vagyunk-e erre, mint társadalom is, szervezeten? Intézményesen is. Mindenesetre, ez alighanem nagy feladat lenne. Talán ez lenne az az új minőség, amit ez a társadalom adhat, amivel ennek a társadalomnak az embere igazolhatná létezésre való jogosultságát.

21., vasárnap, Fehérvár

Graz, Keszthely, Siófok után Székesfehérváron vagyunk régi és új ismerősök és barátok között. Ez már sok, ahogy dicsérnek bennünket, a törekvéseinket. Így jártam a hozzánk látogató magyar turistákkal is, nem győztem őket leinteni, hogy ne csináljanak ilyen nagy reklámot. Ezért kell néha külföldre utaznunk, onnan jobban meg tudjuk ítélni, hogy mit is érünk.

Modena, IX. 5.

Hiába. A gazdasági és társadalmi fejlődés meghatározott fokán, szintjén csak meghatározott törvényszerűségek juthatnak kifejezésre, szinte függetlenül attól, a lényegét nézve legalábbis, hogy minek nevezzük,

milyennek minősítjük az illető társadalmi rendszert, amely ugyan módosíthatja bizonyos törvényszerűségek megjelenési formáit, ezek azonban mégis, ha fontosak is, csak formák. Az olaszok magasabb fejlettségi szinten vannak nálunk.

És azt hiszem, megvan a kérdések kulcsa is: a kapitalizmusban, azaz a társadalmi fejlődés egy meghatározott szintjén az ember rabja lesz az árunak (elidegenedés), mindent megtesz, mindenre kész, csak hogy minél több, minél jobb, minél divatosabb áruhoz jusson, ez az áru utáni vágy hajtja a többlettermelésre, az intenzívebb munkára. Itt találkozunk az érdeke a kapitalistáéval.

Mikor azonban mindent elér az anyagi jólétet illetően, lakás, autó, ékszerek, könyvtár, nyaralás, öltözködés, étkezés, akkor rájön, rá kell hogy jöjjön, hogy mindez nem az, hogy ez család, hogy kár volt törekednie, minden erejét az áruszerzés szolgálatába állítania, jön a kiábrándulás, jön az egzisztencializmus, a bettles. Betegség.

És itt már talán ki lehet azt is mondani, hogy ez a társadalom, a kapitalizmus többre nem képes, legalábbis lényegesen többre nem, még módosultabb, legfejlettebb formájában sem. Az anyagi jólétet adja, az árubőséget, mégpedig a végsőkig fokozva ezt, s aztán a megtorpanást követi az újabb keresése.

Persze, ez egy általános megállapítás, egy föltevés, egy vonal, amitől jobbra is, balra is térnek le utak.

Ezért van nálunk is most az áruhalmozás, hiába beszélünk ellene, hiába próbálnánk magyarázni, hogy ez helytelen, hogy embertelen. Erkölcsei normáink, fogalmaink, értékítéleteink az árutermelésben alakulnak ki, egy-egy ember megítélésénél azt is figyelembe vesszük, van-e autója, sőt, milyen autója van, jár-e nyaralni, hogy rendezte be a lakását, milyen ruhákban jár.

Mi ezek alapján ítélünk és becsülünk meg másokat, és mások is minket, minek folytán mi is igyekszünk úgy öltözködni, vásárolni, úgy viselkedni, hogy mások jó véleményvel legyenek rólunk, hogy számunkra kedvező legyen hozzánk való viszonyulásuk. Ez a szabály, ha van is, aki ki szeretne bújni alóla.

X. 5., Belgrád

Meglepődtem a minap, ahogy belelapoztam a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ba. Nem igaz persze, hogy mi manapság nem tudnánk azt, amit a fiatal Marx már 1844-ben megállapított, s ami manapság olvasva is érvényes társadalmi törvényszerűségnek tűnik, s amit éppen ezért figyelembe kell vennie és nem szabad ignorálnia egy társadalomnak, amely igényt tart arra, hogy tudatosan irányított, a fejlődési törvényszerűségek alapján tervezett társadalomnak minősítsék; nem arról van-e akkor szó, hogy ezeknek a tudományos megállapításoknak a lényege nem felel meg a pillanatnyi politikai érdekeknek? Kérdés, ötlet, amely annyi sok mással együtt megkívánná, hogy kimerítőbben foglalkozzunk vele.

A szóban forgó megállapítás a magántulajdon megszüntetésére, pontosabban, megszűnésére vonatkozik: „A kommunizmus végül a megszüntetett magántulajdon pozitív kifejeződése, először is az általános magán-

tulajdon... A fizikai közvetlen *birtoklás* számít a szemében az élet és a létezés egyetlen céljának; a *munkás* meghatározását nem szüntetik meg, hanem minden emberre kiterjesztik... Ez a kommunizmus — amennyiben mindenütt tagadja az ember *személyiségét* — éppen csak következetes kifejezése a magántulajdonnak, amely ez a tagadás. Az általános és hatalomként konstituálódó *irigység* az a rejtett forma, amelyben a *kapzsiság* előáll, és csak *más* módon elégíti ki magát. Minden magántulajdonnak, mint olyannak, a gondolata *legalább a gazdagabb* magántulajdon ellen fordul mint irigység és egyenlősítési vágy, úgyhogy ezek még a konkurrencia lényegét is alkotják. A nyers kommunista csak ennek az irigységnek és az *elképzelt* minimumból kiinduló ezen egyenlősítésnek a kiteljesülése. *Meghatározott lehatárolt* mértéke van. Hogy a magántulajdonnak ez a megszüntetése mennyire nem valószínű elcsúsztatás, azt éppen a művelődés és a civilizáció egész világának elvont tagadása, a szegény és szükséglet nélküli ember *természetellenes* egyszerűségéhez való visszatérés bizonyítja, aki nemcsak hogy nem jutott túl a magántulajdonon, hanem még csak el sem jutott hozzá”.

Vajon mi eljutottunk-e már hozzá? Vagy a megszüntetésére törekszünk valaminek, aminek pedig a gazdagság vagy a fejlettség mai fokán éppen az intézményesítésére törekszenek az emberek? Tanulmányozni kellene ezt is, elemezni, kutatni, mint ahogy talán azt is, miért merülnek fel ilyen kérdések bennünk.

XI. 21.

Milyen messze a nyár! Az ablakomból nézem, a sugárút fényeit a köd hogy fojtogatja. Este 11,30. Egy új ismerőssémmel vacsoráztam, jól eldumáltunk, ő is nagy kríziseken esett keresztül. Mindig újra lehet kezdeni. Azt mondja, pihenni is kell. Kedvet kaptam a munkához. Siettem haza. Az úttesten kocsik. Ragyogó fekete Mercedesekben mosolygó, gondtalan, ápolt arcú nők. Egy mosoly az élet. Odanéz az ember, s valami belemarkol: miért nem élheted te, miért nem élheted soha, ezt az életet? A kocsik elsuhananak, a kérdés ott cammog a nyomodban. Nem először. Néhány éve Frankfurtban egy város széli villanegyedben bámmészködva érezted ugyanezt. Sóvárgás valami után, amit soha el nem érhet az ember, minden ember. Nevetséges és szomorú is. Vagy egyik sem. Természetes. Ilyenek vagyunk. Állok az ablakban, a sugárút másik oldalán a platánok még tartják lombjukat, de a sűrű ködön át már nem látni a nyarat. A kocsik tovasuhanak. Fintor. Tudom már, az az életmód nem vezet sehova. Értelmetlen és tartalmatlan. Mégsem tudok közömbösen elmenni mellette...

e m b e r

kék novemberben itt alattunk
dudergó ákác a papi kertben
egyre hullajtja halk leveleit

csikorog már a december is
s áll a szegény fa meztelen

jó a két ember hónap nesztelen
könnyörtelen és embertelen

k á l y h a

öreg cserépkályhám ne hagyj el
kint nagyon hideg van

egy gyerek ugrott ki most a fiókból
matrózruhás ragyogó arcú
én a világot megváltom azt kiáltja

öreg cserépkályhám ne hagyj el

s z a v a k

színtelen szünke szó
hideg hideg szavak
tavasszal virágot ígértem
nyáron búzát ígértem
ősszel gyümölcsöt ígértem

hideg hideg színtelen szavak
szünke szavak maradtak télre

k i n e k

tulajdonképpen miért a papír
szűz szép papír nagyon megbántam
s a kezemben a ceruza

tulajdonképpen kinek
tulajdonképpen miért
tulajdonképpen meddig
és kinek és kinek és kinek

tudsz-e még olvasni ezen a nyelven
és milyen nyelven álmodol
s ha ölelsz
ki fordítja le ujjongásod
s hogy csinálod ha káromkodol

s kinek ír aki ír még és miért
és miért ír és kinek

ü n n e p

szép ünnep délután
csengő ne csengessen
se barát se testvér
senki ne keressen
senki ne zavarjon
senki ne nyugtasson
senki ne szeressen

szép ünnep délután
kályha duruzsoljon
csak magam hallgassam
s hunyorgó lámpámat
csak magam nézhessem
csak magam sírassam
csak magam nevessem

szép ünnep délután
senki ne keressen
ne egyedül legyek
szép ünnep délután

c s e n d

ezt a csendet
a téli csendet
a téli fehér csendet
mert nincs levél már a holt jegenyéken
mert nincsen csók se ölelés se élet
mert elaludtak a méhek
mert a fagyos mosolyú holdat
reszkető éhes kutyá ugatja

ö r e g s é g

tegnap nem ízlett a cigaretta
tegnap az autóbuszra várni kellett
tegnap az újság osupa rossz hír
tegnap a sakkjátszmát elvesztettem

tegnap keserű volt a feketekávé
tegnap nem jutott eszembe első szeretőm neve
tegnap megőregedtem

h o l n a p

a modern barbár
gépek tudója
úr ismerője
fizikus orvos matematikus
könyörtelen tanára az egyszeregynek

mondom tinéktek
holnap az úr
benépesül
s mondom tinéktek
meghal a titok
holnap kezünkben tartjuk a napot

ijó volna meghalni máma még

k é z

egy könyvet keresek
egyetlen mondatot
egy szót mely szóra mímel

egy kezét

gyermek kezét mely
útni nem tanult még

KÉTSOROS VERSEK

G U L Y Á S J Ó Z S E F

prológus

nem hiszek a szavakban
de ma újra megkísérlem

házam

ég alá szorult fehér karám
éjben vakító tükkördarab

Júlia

vállad szépsége elől údeje
versek anyékába menekülni

Ludas

magányt növesztő tárgyak
és órák lekiésük önmagukat

csengő

darabokra tőni a csendet
e drága porcelán edényt

írás előtt

istenem iki óv meg e verstől
védekezsz soroknak szorított kéz!

írás közben

nem tudom hogy vens-e még
vagy élet és halál már

régi emlék

a tábornok nadrágján vércsík
vajon vajon ki varrta fel?

variáns

a lét könyvek árnyéka csupán
egy vers merész hasonlata

Attila

uránium desztillált fogalmak
homorú tájak idője végtelen

□

számkivétel

gyöngyökkel fényt utáló
nékem világnak visszajáró

Júlia 2

kezed rög növények abban
és porrá csokolja ajkam

vénék

agyuk akár a dió béle
beszárad homlokuk üregébe

haza felé

sötétben fény a málnaszag
előttem útként leng halad

kék világ

kék a lány pénz öröm
a szó mielőtt feltöröm

könyveink

bőnben lukas szavak
porfogók unalmasak

□

menyasszony

a gyűrű önmagába térő sugár ujjad
körüli puhán fordulva utakat lezár

boroskupák

érik bennük rég múlt vasárnapok illata
mint barna hajfürtöd szelencébe zárva

húsz év

elhajtott könyvek penésze áradoz
beléhullt férges zsírozják lapjait

háború

pénztárca jól szabott mellény feszülése
emberbőrből a domború mellen

□

Attila 2

eres agyvelőrétegek
keresztülvágott idő

ember

forgó halálszenkezet
és tárgyak tulajdona

□

idő

külfütkészhetetlen tenger
nap és gondolat hajtja
és tisztálkodásra való

egyedül

mint bársonyban rejlő susogás
kincs bennem gammazában s kioldni
kezem erőtlen félszárnyú madár

versem

ha számat bezárom
kicsap szememből
ha szemem lecsukom
ujjaim beszélnek

napok

nem szeretem tisztán hagyni utánam
fehéren szűzen e pengő lapokat
ha mászt nem összefirkálom vagy
minden órát legalább megsebesítek

szemed

csukd le barna fegyvered
selymes könyv-rétegek alá
vagy zsebkendőbe
e mélyzengő fuvolat talsard

Casals

zenéd húsomat lemossa
izmaim enyves kötelén
és fordulva szállok alá
a hozzám ütődő halak
egy-egy világos pillanat
fölöttem arcod a nap
gyöngyöző narancslében
olvadt cukordarab

vázlat Torok Sándor rajzaihoz

kelnek vonalak a mélyből vonalak
kötönek vetvén szemnek nyílait
égen szél sugarai vízszintesen
alban vízmosta vízgömbölyítette
kövek a felhők szorulva sugárba
ha lenne e mértani párhuzamok közt
ha lenne egyetlen madár
miként vízben só feloldva ha lenne
mondjuk egy dallammá e tájék

hozzá érkeze

némi indulattal
szerettem volna
hiába
hiába

ismerős tárgyak
mély tekintete
bezárt arcomat
mosolya széttöri
hiába
hiába
résnyi haraggal
szerettem volna

Levél helyett

Júliának

a világ végső körein kívül
kőbe zárt szél zene forgatja
levelek vérems hártáit
hajamban virág kígyófészek

vaskemény csönddel benőve fekszem
sugárrá foszlott kardom keresztem

□

törékeny távolság legyőzni titkát
kezedbe ékszerül adom
súlyod a gyűrűkben emléktárgyak
titkolt háttérébe zárva sötétlik
pontból kitérve lépted megeredjen
alvó virág-osengők közt emeljen
vetkőzve magadra emléked árnnyad
dühöm tényeit sorban veszd el
maradjon kívül tárgyakban levelekben

mint rögben arany kihűlve
este ökörszarv szól a fűben

csontkemény tárgyak érem
gyűrűm elillan ibolyafényben

időgép magányos elveszett
üresen kerülgő szerkezet

borzalmas szélcsend ragyog
rombadólt mosoly mozdulatok

fényből kitépott ékszered
kezem hangokként szétesett

de emlékszik még hajadra
fűben bombaként széthasadva

gyere magad egyedül lépj be
dühöm égvörös négyszögébe

vagyázz súlyod a levelekben

a világ végső körein kívül
vérbarna napvilág borulása
pörcyeként vízre kövekre
hajamban virág kígyófészek

vaskemény csönddel benőve fekszem
sugárrá foszlott károm keresztet

de túl az utcán
és annak hangjain
túl a fenyvesen
és annak énekén
ott a tenger
levágott darabját
vár vissza engem
karjában erővel
időtlen idővel
félálomban
körötte neszek
neszek hamvai este
csillagok lelkében

d a l

s szól ekképpen
a vén tamburás

mint kaszaél
pengő éjszakák
csont a hold
sóhajom rajza
éles kemény
jégpatkó virág
dermedt földön
városka gőzöl
könmét behúzva
gubbaszt a téliben
a vén ragadozó
kőszemű isten
hótollú madár
éjjben tűzkakas
föl égre száll
körül kaszaél
pengő éjszakák

A KAMASZ-SZONETTEKBŐL

V E T R Ó F E R E N C

I.

Szerepeltem egy film tömegjelenetében.
Fáradt, kínzott voltam, ahogy kiabálták.
Rongyos kosztümjeinket kinevették.
Háromezer napidíjat fizettek ki egyszerre.

Tűzoltóautók hordták a vizet naphosszat.
Izzadtunk. Langyos, szikkadt koszt volt ebédünk.
Technikai hibák közben kártyát vettünk elő.
Fel sem figyeltünk, nemhogy bámuljuk a főszereplőt.

Fehér rakétát lőttek fel, amikor felvételeztek.
Fehér rakétát lőttek fel, amikor a kamera leállt.
Hét napon át tartott a művelet.

Végül a rendező leordított bennünket.
Aztán ajkába harapott. Mi haragudtunk.
Nyálmirigyjeinket mind-mind kiköpödtük.

II.

Egy
házban
lakom
magammal.

Meg-
vél-
toz-
tam.

Hogyan
mondhatnék
föl

magammak?
Emberek,
hogyan?

III.

Ülök a széken, és nincsenek vízióim.
Hiányzik belőlem a szakadékszéli félelem.
És a Nagy tenger immár kemény iszapja se
nyújt tájképet a vershez.

Ülök a széken úgy, mint minden ember.
Nincs közelemben part.
Mélábús hullámok sem csobbannak.
Nem is ropog kavics a lábam alatt.

Ülök, és nézek magam elé.
A tv vibrál. Fesztivál. Könnyűzene.
Szomorú vagyok, mert nekem semmim,

egyáltalán semmim se fáj. Így a
fájdalmat, amelyről szólnom kellene,
azt hűszem, más hangjában lehetem meg.

IV.

Távolodom a tipikus háztól, mely az otthonom.
Később az azonos utca is mögöttem marad.
Nagy város. Nagy cél. Valahol majd csak kikötök.
Tarkómba ültettem mesterségesen a szemem.

Hátrafelé nézek. A volt, a múlt mindig hibás.
A városból kisétáltam. És nem fontos, hogy
merre kanyarodom: a műúton, mely átnyúlik a
földeken, nincs bucka, bukta.

Az út mellé ékelt kilométerköveket akkor látom,
miután elhagyom. Ez végeredményben természetes.
Kövön lépkedek, s bámerre megyek,

a szántókhoz hasonlítva úton haladok.
Aztán megkérdézem, hogy hol vagyok. Furcsa.
A haláltól sose félttem ennyire.

V.

A vörös reklám-virág kinyílt az estbe.
Betű-kelyhéből elégett olajok illata száll.
A túlsó oldal véges-végig gyönyörű falvirág.
Az ember jobbra és balra tekintet.

Korlátok közé szorult a világ: az út-
testen csak a megjelölt helyen kelhetsz át.
Büntetőben járka fel-alá a kozmosz-polgár.
Földjét átfogják a gömbölyű levegő-szférák.

Akinek még most is jog kell, az számár.
Csendesen halkulnak a demokráciák.
A választási bohózatokon se nevetünk.

Felelősséggel csak magamnak tartozom!
Jól tudom, hogy a bot vége visszaüt.
Erős az ember, és erős a halál.

VI. (Dóró G. ötlete nyomán.)

A mi világunk csak játékszer egy óriás kezében.
Naprendszerünk a rugó, mely mozgásban tartja.
Mi, emberek, vagyunk a rozsdafoltok rajta.
Ez a játékszer doboló majom lehet.

Biztosan a Föld a legérzékenyebb része.
Talán bacilust vagy vírust képvisel.
De az is lehet, hogy a tűzhányók pattanások.
És a hegláncok beforrott sebhelyek.

Te gyermekóriás, vigyázz játékosodra!
Ügyelj rá, hogy a rugó el ne pattanjon.
És húzd fel újból, mielőtt lejáma.

(A rozsdá, ha felélte már az ércet, szétporlad.
De még megkísérli az önzetlen fulladást:
Ahogy önnön porába hull a leomló fal.)

A KÖLTŐ ÁLMA

Egyszer kellene már
egy rossz verset is írni!
Nem csak
félíg-silány-rosszat,
ejnye-te-szócsavarintó-rosszat,
lám-a-hazátlan-rosszat,
hogy-maga-mily-tehetséges-rosszat,
nem-modern-jaj-de-modern-rosszat,
kellene már egyszer
egy rossz verset is írni.

Jól.

Egy megváltó-rosszat,
sorsunk-sír-benne-rosszat,
lelkemből-lelkedbe-szakadó-rosszat,
gombóc-van-a-torkomban-rosszat,
gyökértelenül-is-gyökeresen-rosszat.
Rosszat.

Hogy felmutathassák
és leköphessék,
hogy szétboncolhassák
és átfesthessék,
olykor meg is
filmesíthessék,
hogy egyértelműen
félreérthessék —
mondom, kellene már
írni
egy
verset!

VARIÁCIÓK EGY ISMERT TÉMÁRA

Használati utasítás: Egyre
ütemesebb lelkesedéssel hadarandó.

Őn ugye nem svéd?
Nem
svéd??

Ugye!
ÖN
svéd,
nem?
Nem
NEM
svéd!
UGYE
ÖN
NEM?
Ugye
ugye!
Svéd
nem
svéd,
ugye?
Nem
nem!
Ugye
ön
UGYE?
Nem
ugye?
SVÉD?
Nem,
ön
svéd,
ugye?
ÖN
NEM
UGYE!
Ugye-ugye!
Ön ugye nem svéd?

A JÓ HATVÁNYAIN

Lám
a jó-
lám
a jóléti-
lám
a jóléti állam
jó hozzád:

kockalelkű
lakást ad,
tévét is rá-
adásnak:

bősége jósággal,
jósága bőséggel
csordul:

lám
a jó-
lám
a jóléti-
nyugalomba
ringató
állam ölen
élni: óh:
jó jaj de, jó jaj de
jó ám
a jóléti állam:

jut, jut, jut
mindenkinek
juthat jó
puhabelű
autó:

mit?
mit?
mit akarsz még
ezen
kívül?

A KOMOLY ÚR

Ez az úr: komoly úr!
Ennek az úrnak nagyon sok a dolga:
reggelenként
az ég alját
ő fényesíti
csillagporos törkő-
rongy-
gyal,
úgy biz ám:
ezért siet minden reggel
ez a komoly
úr!

J A J, A C É R N A

A cérna
hosszú
lám a
cérna szála hosszú
ám
az olló
haragszik a cérnaszálra
csattog
csattog
mérgeesen az olló:
jaj a cérnát senkisésem sajnálja

TISZTESEN RÉGIMÓDI SVÉD ŪRIHÁZ

A Kisasszony már
harmincöt éve minálunk
szolgál, — óh —
a Kisasszony bolond
szegény.
Morfondíroz magában,
kiabál,
szidja a házat
ezt az átkozott — óh —
átkozott életet
a Kisasszony bolond
szegény.
Káromkodik
ha senkisé hallja
cifrázza
keservesen
— óh —
a Kisasszony nevét
csak a legbenfentesebbek
ismerik,
de lehet, hogy ők is
elfelejtették:
mindnyájan úgy szólítjuk —
Kisasszony!
— óh — hűséges
alkalmazott
ő
de bolond szegény.
Harmincöt éve
szolgál minálunk
a Kisasszony.

ASSZONY, NAPFÉNYBEN

Shall it be male or female? say the fingers
Dylan Thomas

Fehér
hab
felhő
habfehér
felhő
fehér
hab
felhőfehér
hab

felhő —

Növekvő testét nézi az asszony —
fiú lesz? lány?

Szaporodnak a sejtek —

Lány
fehér
hab
fiú
habfehér
felhő
lány
hab
felhőfehér
fiú
lány

felhő —

fiú lesz? lány?

Nap felé fordul az asszony, mézi
növekvő testét — —

VERS A MAGÁNYRÓL

Összecsuklik a férfi a járdán
részeg
a férfi összecsuklik
a járdán
összecsuklik a részeg férfi

Testét elkerülik a járókelők
részeg
elkerülik testét
a járókelők
részeg testét a járókelők elkerülik

A gyerek nevetve átugrik rajta
részeg
átugrik rajta
nevetve
ugrik át rajta a gyerek

Sietős autó rávillantja fényét
részeg
rávillantja az autó
sietős
fényét villantja rá az autó

Összecsuklott a férfi a járda magányán
részeg?
a férfi összecsuklott
a járdán
összecsuklott a férfi magána hagyatva

AZ ÁLMOS HÓRÓL

Álmos volt a hó, hajh
téli reggel álmos volt a hó,
hajh téli reggel.

Szólt hozzá a szél, hajh
borítsd be a szürke földet hó,
hajh téli reggel.

Hullj le, hullj le már, hajh
borítsd be a szürke földet hó,
hajh téli reggel.

Álmos volt a hó, hajh
téli reggel nem hullott a hó,
hajh téli reggel.

V.

A társadalmi élmények, ha csak egy kamasz fiú világfájdalmaként és csalódásaként is, már első verseiben ott voltak, ott derengtek abban az elővarázsoló, megidéző költői magatartásban, amelyet első versei jeleztek — anélkül, hogy költőileg és még inkább: gondolatilag affirmálták volna. A költő és élményei viszonyára, a versek belsőbb körein, ugyanakkor az a jellemző, hogy bizonytalan és konkretizálatlan, nevet nem kapott maradt, és nem tudott világlátássá, de még világnézetté formálódva sem belejátszani a versek születésébe. A felmérő szándék intellektuális mozdulata az, ami nem moccan korai költészetében: érzelmi alapjai sejlének csak fel, s a világban való általános csalódás elégedetlensége küldi gőzeit, éppen csak olyan erővel, hogy tekintete befoghassa a családi házat és közvetlen környezetét. S ha van jellemzője ennek a verseket megelőző, de születésüket oly erősen befolyásoló mozzanatnak Nagy László esetében, akkor a tétova, bizonytalan, erős bordázatot nem kapott „költői kifejelet” az. A költő bátortalanul vág az élet messzibb horizontú világának felfedezése útjára — szinte „intellektuális iránytű” nélkül, mintha hiányzott volna belőle az az alapvető szenvedély, amely egész egyéniségét munkába tudta volna fogni nemcsak a világ üzeneteinek a felfogásában és konstatáló tudomásulvételében (jellemző, hogy az erősebb lökések kikerülve csak a gyengébbekre reagált költőileg), hanem költői értelmezésében is.

Nem csoda tehát, ha ifjú költészete erének gyors beszűkülését figyelhetjük meg, egy helyben topogásáról adhatunk hírt mind a világ költői felmérését feltételező eszmélkedő vonatkozásokban, mind a költői kreációval kapcsolatosan. Nem tud költői alakot adni annak, minek görcsét érzi, nem tudja költői néven nevezni azt, ami alaktalanságával nyomja, függetlenül attól, hogy versihlete mintegy erre volt hangolva, elsősorban azzal, hogy a társadalmi élményeknek egy kis körében találta meg a versírás „okát”, közvetlen indítékát. Költészete feltűnően kevés élményéről beszélt, és a költő még nem fedezte fel alkotásának valódiabb vonásait sem — így „költői viszonyt” sem tudott teremteni ember és világ relációi közepette. Egy helyben topogásának is itt van a gyökere. Költői ösztöne a látható, kitapintható világtól való elszakadásra ösztönözné, ám az elszakadás „titkát” még nem tudja. Amit azonban e lényegében autonóm alakulási szakasza nem tudott meghozni, a

nyilvánosság elé lépése szinte egy csapásra megoldott az irodalompolitikai befolyás közvetlen érvényesülésével. Tétova fix pont keresése egy csapásra irányt kapott, s vele, úgy tetszett, költőisége kristályrácsát is, alapvető problémája megoldódott azzal, hogy szemhatárán célok és szemléletét megszabó jelzések várták. Ebben az időszakban, mindennek következményeként, eldőlni látszott, ami ösztönösen kísért addigi költészetében, mily sajátosságok útját járja tovább. Az irodalompolitikai su-gallatok a tárgyi világ költőiesítésének munkájára biztattak, s ezzel Nagy tárgyi világhoz tapadó szemlélete lelte meg öngazolását. A költői „holtpont” kérdése, egyelőre megoldódott, s a költő a versírás egy újabb hulláma tetején találta magát.

Hangváltó szakasza volt ez, tónusokat cserélő, pesszimista világfájdalmát vedlő. A költő „a népi demokrácia első költő-nemzedéke” tagjának tudhatta magát (Lukácsy Sándor), nem pedig a **Nyugat** „negyedik nemzedékéhez” tartozónak, ki az „új embertípusnak emel emléket”, s „azokkal a témákkal viaskodik, melyeket a változó, gazdagodó élet oly bőségesen vet eléje”, s így „újabb verseiben már megjelennek napjainknak, a népi demokráciának a mondanivalói is”. Nyilvánosság elé lépte után fél évre, tehát 1948 nyarán, Lukácsy Sándor, a kritikus, szemléjében így nyilatkozik róla: „...máris külön színt, új, friss hangot jelent a fiatalok közt. Szinte behozhatatlan előnye van az összes többivel szemben; az üdén buggyanó képek, metafora-ötletek, a szavak népi íze szempontjából verhetetlen, s ezt falusi emlékeinek köszönheti”, de „... a falusi jó ízek nemegyszer csupán a gyermekkor emlékeit hozzák magukkal, nem pedig a falu problémáinak komolyabb megértését” is. Ez az avató és gyöngéden bíráló, „útra terelő” írás jelzi a legbeszédesebben, mit kapott Nagy László a nyilvánosság elé lépéssel: ha nem is kis világával a föltétlen szakítást sugallja, de a nagyobb, „országos”, tehát általános kérdések megverselését szorgalmazza, „a falu”, „a népi demokrácia mondanivalói” ihletkörét kínálja, az országos gondokét, ahogy a közhellyé vált fordulat mondaná.

Már ifjúkorában, ha elvéteve is, megszólalt versében egy ilyen elménykör — hazafiúi keservként az **Ebek a magyarok** című versében:

Ebek a magyarok,
ebek, ebek, ebek,
húségtől ugatnak,
bajtól nyüszítenek.

— — — — —
Ha majd bundájukat
pörkölik istenek,
akkor meghúzódba
újra nyüszítenek.

Ez a keserűség 1947-ben az elégedetlenségnek egy általánosabb kifejezésébe csap át, hirdetve, hogy „itt még az Isten is nyomorult”, amikor szemlét tart szegénységük világa felett, ám ekkor már olyan hangulatvariációk is nyomot hagynak, amelyek mintegy egybeesnek azzal a költészeti eszménnyel, amelyet az irodalompolitika is hirdet. A költő az „új élet”, a „születés” jelképes és elvonatkoztatott, általánosságba szívdó fogalomkörének képsorát próbálja rögzíteni:

Egre néztünk akaratlanúl,
 mikor emeltük a dögnehez
 ezüstnyárfát, hogy legyen vályu,
 itató a szomjas becce-szájnak,
 szülőágy a feldomborodó
 kenyértésztának, ha szakajtásra vár,
 a menyasszonynak pedig kicsi teknő,
 hogy majd fürdesse maszatos kis majmát...

(Egre néztünk akaratlanúl)

S ha itt még a versben arra kéri anyját, hogy „szítájl anyám lisztet, süss pogácsát, szítájl egy kis álmat is szememre”, az 1948. évi kelteztést viselő Tavaszi dala a hangváltás teljességét jelzi már, mondván:

és oly szép ma az
 öröm mint
 leányokon a
 piros íng

Vers, mely kritikusai legtöbbször a figyelmét lekötötte. Lukácsy Sándor már a megjelenése után nyomban így dicséri: „Stiliztikai fölénye bravúrosan gyűr le minden »veszélyes« témát; a **párt**ról írván még a szagát is elkerüli a banális politikai »költészetnek«, Czine Mihály szerint a „hivő indulat megzenésítésre váró vallomása” ez a vers, Illés Lajos pedig hosszabban méltatja Nagy László arcképét festő tanulmányában. Azok között a versek között emlegeti, melyek „a korabeli forradalmi, haladó ifjúság világforgató indulatait, a párt, a nép ügye iránti odaadását, lobogó kedvét és hitét tárják elénk”. Nagy László „angyala” itt már „fegyverrel a kézben, s a gazdagok ellen, a szegények nevében osztályharcot vívó párt jelképévé: »kardos angyal«-lá változik. A párt harcaiban való részvételt folklorisztikus módon, eddigi látásmódjának szellemében képzeli el: ellopja a párt méneséből a legtűzezebb csikót, s azzal tipratja a gazdagok kertjét...” Fülöp László megítélése szerint „mintha más költő rúgatótt volna elő hirtelen, harsonzó kedvvel, kirobbanó forradalmi indulattal, aki alig is hasonlít az eddigi versek szerzőjére”.

A „kollégiumi filmvetítés alatt megírt” verse újdonságai ellenére sem hozott azonban gyökeresen újat Nagy László költészetének alapvető vonásait illetően. Tágult csak szemléleti köre, de költői alapállása nem változott. A gondolati elemnek a hiánya, amely egész ifjúkori költészetét átjárta, itt is érzékelhető, miként azt már Lukácsy Sándor idézett tanulmánya is jelzi, s ezt pótolja egyfelől az a „hivő indulat, mellyel Nagy László a »fordulat éve« körül verseit írja”, másfelől az eszmei általánosításba futó szemlélet, amely a mélység illúziójába ringatta. Ami az első szakaszban még naiv áhítat és ódon zengésű dal volt a „kényesek kertjét tüzes csikóval tiprató” indulat kifejezéséként, a másodikban már csak a ritmikai váz marad meg, a naiv szemlélet önmagába hull vissza, s megismételni az elsőnek szuggesztív plasztikáját már nem sikerül, hiszen a versben megfuttatott ellentétek („Nem kötöttek le gazdagok foszló aranyos madzagok”) és a harmadiknak hasonlata („Oly undok ma a búsulás mint sötét csuha-hurcolás”) a politi-

kai-társadalmi gondolkodás és szemlélet közhelyszerűségét jelzi, illetve ezeket közhelyszerű megoldásokkal tudja kifejezni.

Ezzel jár együtt, a költői kifejezés síkján, az ugyancsak közhelyeket reveláló naív jelképrendszere is a tavasz-képzet vonatkozásainak megszólaltatásával:

A meggyfa meghajol boldogan
lehel termékeny illatát...

kezdi a Zuhatag című versét, majd felsoroló technikával vonultatja fel a „tavasz van” gondolatát idéző képsorát:

tavasz van földben és növényben
gyáraikban vigák a motonok
fiatal asszonyok ölében
harmatos palánta mosolyog
gyártsatok ekéket vasasok
paraszatok adjatok kenyeret
uraim féltsetek magatok
ostoros zivatar fenyeget

s ebből akarja előcsalni a „tavaszi kedv” varázsát:

tavaszi haragunk lobbosodj
harsogd a dalunk mérgesen
tavaszi szerelmünk lombosodj
lepd el a kerteket szélesen
tudatunk erősödj csontosodj
bennünk az új élet veleje
tudásunk gyarapodj bokrosodj
legyünk az új élet teteje!

Ha a Tavaszi dalnak volt egy mágikus pillanata és a kifejezés egy pontja az elementárisval való kacérkodás lehetőségét is megcsillantotta, az élet látásának ezekben a „tavaszi” megnyilvánulásaiban a kifejezés problémája, a meg nem oldottságot idézve, van jelen. Az új életet, az embert átjáró örömet kifejezni hivatott képsorok a világ misztifikált, álköltői versbe foglalását mutatják, s lesznek e versek egyszerű érzések költői hitel nélküli megfogalmazásaivá.

A narratív vers kísért tovább általánosságaiival, mintha a költőiségnek azok a bonyolultabb formái, amelyeket a modern magyar költészet már birtokba vett, nyomtalanul eltűntek volna az irodalmi köztudatból: Nagy László is deklarál és képeket rajzol:

Pernyévé égett a papiros,
amire tilalmat írtak,
májusfát magasat állítunk,
szegfűünk szabadon nyílnak.

Májusfák suhogják magasan
az ember szabadult kedvét,
tövükben a táncot ne járják
sarkantyus csizmájú medvék.

(Májusfák)

A metafora „világokat felfedező”, kapcsolatokat megértető villámfénye helyett a képzelet üresjárata látszik csak a versben:

Régi huszár az ó-lábu híd,
szilaj oslikó toporzékol alatta,
sodró fara van a víznek,
habos szája a levelet bekapja...
(Dunántúli béke)

E verses „kérdve-kifejtő módszer” természetesen magával hozta a leegyszerűsödésnek azokat a változatait is, amelyek a népies szellem fonákját jelentik:

Szép az idő, szeretik
a fehér ludak, figyelik
nézik az eget ferdén tartott fejjel,
hollikon lepereg a víz,
kenegetik magukat kenettel...

Nyilván nem „költői pillanat” gyermeke ez a szakasz, hanem az elfáradó képzeleté, amely hiába kutat a világ (ebben az esetben egy tájkép) **költői** rekvizitumai után, s hiába keresi önmagát a meglátott elemek összefüggései között. Egyiket sem találja meg, mint ahogy nem találta meg addig sem, amikor az ún. külvilág költőisítésén dolgozott. A tájelemeket költői varázslattal képpé rendező heve hiányzott e versekből, s helyette a jó szándékú verses ráfogás sietett a lankadt képzelet segítségére, hogy a vers csattanójából kihangzó didaktikus jelképeség megszólalhasson. Előbb egy erotikus kép következik:

Rozsok, búzák hanyatt dőltek,
nehéz felhő meghasalta őket,
szálanként is mind fölállnak,
megigazítják magukat,
ahogy illik illedelmes lánynak.

majd a „születés pátozának” előcsalása:

Nem hiába virágoznak,
aranybölcsők lesznek, rengetőznek,
mutogatják fűnek, fának
a pólyákat feszegető
piros csecsemőket.

(uo.)

A költői szándék és a kifejezése között támadt ellentét jelzi ezeket a Nagy László-verseket, mint ahogy ellentét volt költői természete és a verstípus között is, mely költészetén uralkodni látszik. A versek csattanóiba szőtt költői vallomások a költőnek a világban, az életben lapangó nagy igazságait kimondó szerepét hirdetik, s tagadhatatlanul egy kreatív költőiségen inszisztálnak, tehát egy olyan verseszményen, amely nem a valóság másolásán alapul. Ha ezeket a nyilatkozatokat költői tudatosodása jeleként értelmezzük, akkor ezeknek az önmagukban s költői vonatkozásukban alig feltűnő verseknek abban kell látunk a jelentőségét, hogy éppen ellenükben sikerült Nagynak, meg-

szülve-tagadva őket, ha nem is megvalósítani, de megfogalmazni azokat a szándékokat, amelyek benne a költőt éltették. Egy későbbi verskorszak zálogaiként hatnak, s mint ilyenek egyúttal visszaminősítenek is, jelezvén, hogy mi is volt az, amit már ifjú költőként keresett (de versekben még nem talált meg), ami belső indítékként a versírásra ösztönözte. A Katonalovak című versében olvassuk:

Néha a szemük világában
keselyüket s csontokat láttam,
s létem szükraját, ahogy este
fekete véres hó belepte.

E szakaszban meghirdetett versigényt természetesen nem adták ifjúkori versei, mint ahogy jelenére vonatkozó deklarációinak sincsenek meg versbeli megfelelői. Hazafelé hajnalban című versét pl. ilyen fogadkozással zárja:

Majd munkáiba állok magam is,
világ, én kimondom álmaid,
ajkaim a vas-méhez szavaktól,
feszüljön, dübögjön, mind a híd.

Tél végi mozaikjában a „teremtő sugallatok zúgását” emlegeti, a Virágzó rozson címűben pedig arról beszél, hogy „megcsendül a világ benne”.

A látomás, mely a lét elemi mélységeit hordozza, a teremtő sugallatok és a versben megszólaló világ emlegetése — ezek azok a mozzanatok, amelyek Nagy László költőisége mélyebb rétege, természete igazabb vonásai felé indítják el a figyelmet, s ezek egyúttal annak az igénynek is a kifejezői, amely a költőben élt, mérhetővé téve a távolságot közte és a megvalósítás között, s így alapvető „költői” elégedetlenségét is revelálja.

Költészetében, nem véletlenül, ekkoriban halványodik el a költő szerepének még ifjonti körvonalazottsága, amelyben a versírás csodája, a költés pusztá ténye is kielégíthette. Most a költői szerep problémájával találkozott, a korszak kategorikus imperativusával, hiszen ezek az idők a szerepjátszó költő után kiáltottak, irányt adva az ihletnek, de lehetetlenné tették, hogy önmagával foglalkozzék, s ehelyett a világot mint olyat kínálták fel neki. Nagy Lászlónak fentebb idézett vallomásai, e korszak versei áramában, a szerepét elvállalt költőre mutatnak, még akkor is, ha a szerepét megvalló szubjektíve mást mond, mint amire szerepmondása ösztönözheti. Az ellentmondás nyilvánvaló ebben a költészetében, még ha Kalász Márton éles formulációját nem is tesszük teljes mértékben magunkévá: „A fordulat éve után Nagy László is nekivág a transzparenszel hirdetett új művészi feladatoknak. Bőréből nem tudott kibújni, erőszakot venni magán azonban megpróbált”. Felmerülhet a kérdés: jogunk van-e a költő őszinteségében hinni vagy sem e korszak verseit olvasva, illetve „hazudnia” kellett-e a költőnek „szerepe” eljátszása közben? Nyilván nem. Annál is inkább, mert módunkban volt már rögzíteni e „szerep” jelentőségét Nagy László költői alakulásában. Vele, ha ideiglenesen is, de a fiatalkorát nyugtalanító elégedetlenségek (költőiek, társadalmiak, világ-érzésbeliek) nevet kaptak, szabatoságot mindaz, ami a fiatalkor érzelmi kódében gomolygott.

A költő „eszmét” kapott ezzel a szereppel, akármilyen általános és sematikus volt az, s vele az „új élet” látványát, melynek elgondolása végeredményben a „szereppel” járt együtt. Illúzió és valóság-követelmény, realitás ritkán találkozhatott ily szoros és problematikus szövetségben, mint akkoriban, amikor Nagy László is ismerkedett az irodalompolitika kínálta szerepköltészettel. Költészetének a sodra is ebbe az irányba mutatott, s végső fokon idézett vallomásai is ezt igyekeztek megfogalmazni, mégha azokban költői alkatának öntudatlan üzenete is benne van — az imagináció igénye a leírás és a ráfogás-tendenciák ellenében. Rövid ideig tartó, ám erős bűvölet vonzásában találta magát, s bár fél- és pillanatnyi megoldásokhoz juttatta el, örökségével mégis majd egy évtizeden át kell még küzdenie mind a költőinek, a versbelinek, mind pedig a társadalmi indulatoknak a vonalán, s e küzdelmes költői évek egyúttal önnön költői alkata felfedezéséhez és kibontakoztatásához is elviszik majd. Mert nem tehetsége jelentette a problémát, hanem az utak, amelyeken járt.

Nagy László ugyanis már első versében az imagináció költői világát kereste, s ennek a kutatásnak a jegyében születtek versei később is, hogy a negyvenes évek végén a költői szerep jellegéből következően a ráfogás-technikával írja költeményeit — imagináció-pótlékként, de adigi költői gyakorlata inerciáinak engedelmeskedve is. Nem új csapást kellett vágnia, hanem a meglévőn tovább haladni — mondjuk így: határozott eszmei-politikai tudással, a társadalomban lezajló események ismeretében és vállalásával. Ifjúkora spontán tapasztalatai így „tudássá” válhattak ugyan, de meglepő, hogy mindaz, ami ebből az „új élet” fogalmában összegeződött, Nagy Lászlónál valóságos társadalmi tartalommal nem töltődött meg, s tegyük hozzá, nemcsak a költőhöz köthető okok miatt. Olyan korszakról van szó, amely az új életre esküdve, egyúttal végcélját is ebben a fogalomban látta, lényegében a kezdetet is a végső célok megvalósulásaként deklarálta.

Magasra csapó, de felszított költői hevet ígérhet egy ilyen eszmeiség és az ebből következő magatartás, azonban költői világot építeni rá nem lehet. Nemcsak azok a Nagy-versek bizonyítják ezt, melyeket a kritika „erősen szürkülőnek, nehézkessé válónak, a korabeli sematikus költészet jegyeit hordozónak” nevez, hanem azok is, amelyeket a mai magyar líra „kiemelkedő darabjainak” tart. Ezek azok a „szébbnél szébb” versek, melyek „népünk új életéről, teremtő munkájáról, építőkedvéről, a jövőbe vetett hitéről, bizalmáról és reményeiről” szólnak (Illés Lajos). Nagy László, akárcsak költőtársai „szocializmust építő életünk, szabad és boldog korunk, harcunk és jövőnk egy-egy villanatát” örökíti meg költeményeiben. „Villanatai” életképek, a falusi tájak és a mezei munka egy-egy jelenetének rajzai, amelyekben az apró, realiztikus részleteket idilli hangulatokkal a „ráfogás” és az ezt szülő eszmei illúziók fognak össze. A nagy eszméknek, a lelkesítő történelmi időknek a kicsiben, a hétköznapiakban megcsillanó tényeit lettek volna hivatva ezek a versek megragadni és megörökíteni, a munka új értelmet kapott voltát akarták érzékelni, abban akarták felfedni a költőit, amiben azelőtt a költő objektíven nem láthatott poézist. Eszmének, eszménynek és valóságnak a szoros egységét tételezte fel az ilyen célokat szolgáló költői magatartás, és az egymásban tükröztetés magas és intenzív fokát követelte meg — anélkül azonban, hogy a költő elérhette volna

ezt a hőfokot, előállíthatta volna ezt az intenzitást. A vers, ebből következően, nem tudott önmagáért helytállni, a képek némák maradtak, a költőiség autonóm hatása nem adott jelt magáról. Ezek hiányát kényyszerült a költő a maga kommentáló-deklaratív „versből szólásával” pótolni, s a költőnek e szerepe alakította ki a korszak verseinek csattanóra, tanulságok levonására élezett, kommentárokat elbíró zárlatait, azt a verstípust, amely a didaktikus költészet sajátja. Formálissá vált költészet ez, melyben a költő „hitét” deklarálhatja a legközvetlenebb módon, egyenesvonalúan, a maga szavaival toldva meg azt, amit a vers valóságosan kimondani nem tudott. Tévedés lenne azonban pusztán csak az ideológus győzelmét és a költő vereségét látnunk ebben a jelenségben. Sokkal inkább a szubjektív szándékoknak a szákutcába jutásáról van szó, a költői magatartás egy típusának problematikus voltáról, amelyben a realitások a „koholt kép” vonásait, a lelkes szándék a „mímelt mámor” jegyeit kapják meg, s a költőiség a „ráfogással” egyenlítődik ki. Közéleti, általános érvényű költészet volt a korszak eszménye, ám a vers csak formális jeleivel volt „közéleti”, szavaival általános: a képek közélet rajzait adták, a fizikai munkát festették, a költő szavaiban az ország életét irányító eszmék reflexeire ismerhetünk. A tárgyiasság körét nem érintő élettények azonban az esetlegesség, a véletlenszerűség benyomását hívják elő, a költői „ráfogásban” pedig az ún. objektív valóság kritériuma szenved csorbát, a **fontos** nemegyszer a **jelentéktelennel** cserél helyet, a nagy és lelkesítő eszme a költői igyekezetben a felmondott leckévé sutul — annak jelzéseként, hogy a verssíkok nem tudtak találkozni, s még legsikerültebbnek tartott példáiban is külön szól az élet reális tényanyaga, a költői ráfogással belelátott, jelképességet hirdető eszmeiség és a költő, ki szemlélődik, kommentál és hűtet tesz.

Nagy László „villanatai” sem tudnak kitörni a kor költészetének ebből a bűvös köréből, és még antológia-darabjai, mint a Gereblyező lányok, a Traktoroslányok, a Tengeritörők, a Korai készülődés, az Álom a diófa alatt, az Öregasszonyok (a negyvenes évek végéről) címűek is ezt viselik magukon, folytatódhatnak a bulgáriai ihletésű versekben, s ott rezegnek az ötvenes években kibontakozó válság-költészetében is. Színte mindegyik ebbe a csoportba sorolható költeménye a három versalkotó elem összeforratlanságát példázza. A Gereblyező lányok címűben pl. a realizisztikus ígérő, népies életképet (szövetkezeti a határ, eső elől sietve hordják az emberek a termést és siet dolgozni a húsz gereblyező lány is) a költői ráfogás naiv, jelképszerű hangulatai követik (a lányok „aransugárban énekelve” dolgoznak, „sarjúillatban serénykednek, mert lepke most minden pillanat”), a vers csattanós utolsó szakaszában pedig megszólal maga a költő is, hogy elmondja a megfestett látvány kommentárját:

Húsz leány selymes rétet fésül,
zengik a szabadság énekét,
nézd, a szemükben ott az ország,
mint fűszál harmatán teljes ég.

Az Álom a diófa alatt címűben is ugyanez a magatartás üzen, és ilyen a Traktoroslányok című is, melyet Nagy László költészete e verscsoport-

jának egyik legjellemzőbb darabja, melyben az effajta költészet szinte teljes „kőrisméje” adva van. Mind a téli szántás realista rajza, mind az ebbe a realitásba jelképet láttató szándék:

Fölsenkentek az ágyról korán
s útnak indultak nagy dacosan.
És mire ébred a sok aluvó,
gépiükmei állnak, szerkezetek közt
ápoló ujjuk repes, suhan:
március lesz már hamarosan.

S hozzá a „költői” magyarázat:

Törtetnek hévvel, a nagymérgű szél
szemükbe sujt, mint éles sugár.
Mást nem is látnak, csak tűzkarikát.
Mégis a szívük tavaszt varázsol,
ég gyönyörének szárnyakat tár
s száll fuldokolva, mint a madár.

Járja az eget, a banna mezőt,
barázdát egy nap ezret fogat...
Pacsirta helyett a kikeletet
ők jelzik immár, ők, — nézem őket
s kívánok nekik szebb napokat
s szillaj szívükre csillagokat.

Nem egyenértékűek a verseket lezáró kommentárok sem, melyek a legérdekesebb elemei ennek a költészetnek. Ha az életről szólnak, rendszerint jelkép-megfejtések, feloldások, néha naiv általánosítások, egyfajta naiv szertelenség, amely elsősorban a meghalás képzeletében nyilatkozik meg („hogyan meghalni ne kelljen” — Öregasszonyok; „A vetés megnő érik arannyá Lesz a halál ellen kenyér” — Dombon). Vannak azonban zárlatai, amelyek a verstestben elszórtan felbukkanó egyenes vallomásokkal Nagy László költői szándékainak, a még kimondásra váró költőiségnek az üzenetei, egyben pedig egy nem létező költészetnek ars poeticái is, s mint ilyenek egy olyan, meg nem szólaló költészetről és szándékról adnak hírt, mely méltóan képviselte volna Nagy László költői tehetségét, elhivatottságát, pályájának már ebben a korai szakaszában.

Az „élet álom” Vörösmartyt idéző képzelet az, melybe Nagy László költőisége vágyakozik, nem mentesen a képzeletnek romantikus szertelenségeitől sem, de a tisztaságnak, a salakmentességnek a vágyával is, hiszen Nagy László a képzeletnek „józan duhajai” közé tartozik, s túlcigázására szinte sohasem vállalkozik. Őrá mintha nem vonatkozna József Attila meghatározása: „képzeli, hát szertelen”, éppen ezért a képzeletnek úgynevezett irreális szféráit sem érintik versei, s anyaghoz tapadó görcse nagyon nehezen enged a képzelet indításainak. A meditatív pillanat az övé, mely a passzivitás rejtőzködő magatartását revelálja, nemcsak az élet, hanem az álom síkján is. Az „élet álom” képzet éppen ezért Nagy László megfogalmazásában a realitásokat kínálja elsősorban, és csak bátortalanul utal imaginárius térségekre, aszociációs kedve pedig egy-egy hasonlat emlékeztető mozzanatának felfedésén túl már nem mozdul:

Kék darázs dong, a lombot csapja úntalan,
árva muzsikussal, mégis nagy varázsa van.
Emlékeztet a nyárra, mély álomba nyom,
én most az aratókról ébren álmodom.

(Álom a diófa alatt)

Ez az ébren álmodás nehezen tudott Nagy verseiben azzá lenni, amit úgy mondott, hogy „szemükben ott az ország, mint fűszál harmatán a teljes ég”. A költészetnek ez a totalitása azonban, vágyképként, végigkíséri majd pályáján — leginkább deklaratív alakjában, vagy pedig tragikus aspektusait mutatva meg, mint az 1953-ban írt Téli krónikájában:

Akartam akkor, mint a láng
lobogni minden táj iránt,
ajándékfaként tetszeni,
tűzterebélllyel lengeni
fázókhoz egyre közelebb —
s kódorogtam csak, mint az éb.

Ez magyarázhatja, hogy a „ráfogásra” építkező költői szándék a csalódás motívumával terhes már azokban a versekben is, amelyek az ébren álmodás egyszerű viszonylataiból születtek. A Tűz-szivárvány című verséből idézünk:

Mintha a tavasz jönne,
ébredek jó öröme,
ámulva körülnézek:
honnan szállsz édes ének?

— — — — —
Én is már olyan dalra
sóvárgok: aki hallja,
ujjongva vele éljen,
zord időben se féljen.

Fejemmel dér-mezősen,
ha lennék elmenőben
s vágyam csak vágy maradna,
lúgkőnél jobban marna.

— — — — —
Lehet, bevégszi sorsom,
elvágja dalos torkom
s torkomból vérszivárvány
suhog fel, víg madárkám!

Ha dalban nem, csak vérben
fizetnék méltóképpen,
szívem egynéhány társa
dicsérne, talán szána.

— — — — —
Élve, remélve több fényt,
hívjunk tavaszi örvényt
zuzmarás téli fákra,
s erre a nagyvilágra...

Az „ébrek álmodásnak” ez a részletesebb rajza nemcsak a korszak költészetének szellemét adja, hanem „rossz sejtelmeiben” kritikáját is, azt a korszakot, amikor az állom és való nem harmóniáját, hanem egymással felelő ellentmondását adja a költőnek. Nagy László következetesen végigjárta ezt az utat, s költészetében nyomát leljük majd annak a hosszas küzdelemnek, amelyet e kérdéssel folytatott a közelmúltban lejátszódott felszabadulásáig.

Nagy László az ifjúkori elégedetlenségét, a József Attila-i „tisza szívvvel”-helyzet problémáját a negyvenes években eszmei síkon oldotta fel elsősorban, ideológiai megoldásához jutott el. Ennek a periódusnak éppen ebből következően a „ráfogás”, mint költészeti deus ex machina, technikai elvként szólalt meg, s az „ébrek álmodásban” kapott általánosabb érvényt, anélkül, hogy költészeti alapelvevé is vált volna. Az „ébrek álmodás” Nagy verseiben a politikával maradt szoros kapcsolatban, s nem az esztétika, hanem az etika kérdései kerülnek előtérbe, nem esztétikai, hanem etikai egyénisége kerül a versek középpontjába. Az emberi magatartás kérdéskörébe lép, s ezt a folyamatot a vers mélyebb rétege majd csak hajszálereiben ellenpontozza, elsősorban ritmus-váltásában, később pedig a vers szellemének változásában.

A misztifikált Én körvonalazódik ezekben a versekben, holott a költő reális, társadalmi lényét akarta tükröztetni, konkrét embert a konkrét világban, azzal az egyenességgel, „direkt módszerrel”, amely a múlt századi népiesség költészettanának hagyományaként kísértett, s minden olyan kísérletet, amely ezt a relációt a költészetben előbűvölni, elővarázsolni akart, formalizmusnak minősített. A költő tehát annak csapdájába esett, amelyet el akart kerülni, s így előbb a világ dolgainak misztifikációjában segédkezett, azután önmagát veszítette el. A költő etikus lény, versbeli „kiszólásaiban”, a tanulságokat levonó is, a szentenciákat mondó is végeredményben a „ráfogás” misztifikáló hajlamának a gyermeke, függetlenül attól, hogy a feltétlen igenlés szavait, vagy a bírálókat és a csalódásnak a hangjait rögzítik-e a versek. A végeredmény ugyanis egy lírailag hamis szubjektivitás és póz: a költő az etikus szerepét játssza, amikor verset ír, s így nem az igaz, társadalmilag elkötelezett és szívvel-lélekkel az élet problémáin csüngő embert, hanem az etikus szerepét játszó költőt látjuk.

A Nagy-versek, zömükben, szokványos módon állítják elő az etikus vallomását előhívó helyzeteket. Tájköltészet képezi az alapszintjét, ahonnan szálak futnak, nemegyszer egészen egyértelmű ellentéteket előcsalva tájkép és az etikus hangulata között, a költő szemlélődő alakja felé, hogy a versek végén, mintegy a „tájban az ember” képeként, felhangozzék kinyilatkoztatása, megcsendüljön a vers eszmeisége, az erkölcsi magatartás hirdesse igéjét. Amit az 1950. évi Dal című versének három strófája kínál, Nagy László költészetének e szakaszára általános érvényű. Előbb tájképet készít (ebben a versében az őszről fut két szép sor: „szállt a lomb, mint puskaszóval szétriasztott madarak”), majd a vers derekán megjelenik az ember is, hogy a zárószakaszban nyilatkozzék:

Kinjában a lombha erdő
megborzongott, rettegett,
és mi mégis boldogságról
dúdogattunk éneket.

Lomb és virág leborultak,
szemem tüze fölcsapott,
szóltam: rád is vihar készül,
iszonyú lesz, ha hagyod.

A versek etikai eszmekörének két pólusa van: a petőfies „élet vagy halál” gondolata, egy meglepően 1849-es hangulat két pilléréként:

Bár tudom, hogy egyszer el kell esnem,
ellenséged vagyok rendületlen,
embereknek kell ez a merészség.

(Ballada)

Ezt a halállal viaskodást ellentozza Nagy László életelve:

Tenger, te lelkem habos testvére,
két szemem ragyogva megcsodált,
de én még ifjam szabad hajóval
akarom jánni az óceánt.

Én még sokáig akarok élni,
szállani előre sebesen.
Zabolát vetni lehet a vízre,
de énrám, de énrám sohasem.

(Tenger)

A tájképek színeiben azonban lényeges változások figyelhetők meg. Az „új élet” képze a negyvenes évek végén a tavasznak és a nyárnak jelképes hangulataiban jelent meg, az ötvenes évek elején előbb az ősz, az ősszel a tél sejtelve, majd a tél képei szaporodnak el, párhuzamosan a költőnek a világhoz, a társadalmi élethez fűződő viszonya változásaival.

Az Ősz van újra a Nagy-versek hagyományos relációiban legjobb tünet-versei közül való. Az első szak klasszikus ízű és hangulatú, borszönyös és berzsenyies hangütése után.

Ősz van újra, lehervad a környék,
fenn a dombháton sövények zöldjét
előnti halálos pirosság.
De szőlő és körte édesednek,
állatok hívva vérmesednek,
a rétet jóllakva tapossák...

a záró rész a költő egyenes vallomását tartalmazza:

Én nem alhatom át ifjúságom,
deres és havas lenne az álom,
a halál az alvót szereti.

Én ébren leszek a pihegő őszben
jövőt vigyázó hűséges őrszem,
a tiszték között csak közlegény.
A végtelen tavaszt, hogy megérjem
— ez az én álmom — érette vérem
cseppenként boldogan veszteném.

S e két pólus között ki kellett csapódnia annak az intimebb dallamnak is, amely az elégedetlenséget revelálva a tájképek őszi és téli képeiben, a „tavaszt” féltő gondolatban már nyomát hagyta, s mi több, az ilyen vallomások a költő válságáról is tudósítanak, drámáját ígérik:

O, mikor érünk arra a tájra,
hol zene zeng s a tűz pirosbort fonral?
Mert az én szívem most igen árva,
már társalogna muzsikával, borral.

(Bolyongó)

Ennek a gondolatnak a nyomában a „küzdő Én” etikáját lassan a „vágyódó Én”-é váltja fel, s ha előző vallomásaiban „szárnyas emberét” az illúziók egében láttuk, a költő-Ikarosz már zuhanóban, lelke perzselten:

Most hogy sorsod megfordítsa
nyens idő jött, szelétől
kölpinosul, aki bírja,
aki nem, az elkétkül.
Emeld magasra a fejed,
szívd a tüdődre a szelet,
viseld, bírd ki, ha lehet.

(Esti képek)

S alatt ott várja a befagyó „ábrándok tengere”:

Fecsegők cifra sallangját elfújja.
Pártot áll, szózata: vas-zene.
S tüzel, ment tudja, nagy baj lesz, ha újra
befagy az ábrándok tengere.

(Kovács)

Ekkor már konstans jelképére talált: a dérre, a deres világ látványára, hogy az etikus magatartását, melyet formált, az ember drámájává alakítsa, a küszködőt a megrendülten barátkoztassa, s felkészüljön az egyértelműségek ellenében az ellentmondásosságnak, a világ bonyolultabb viszonyainak tudomásulvételére is. Az életnek és álomnak egysége bomlott itt fel, s ha a ráfogás technikája az álomnak adta a pálmát (egy „álom az országról” képzet ösztönzéseként), most az a gondolat erősödik fel a versekben, hogy az élet ellentmond az álomnak, a szeme mást rögzít, mint amit eszmeisége szeretne. A küzdő Én vereséget szenvedett, küzdelme meddő maradt, hiszen, amit oly közelinek tudott, egyszerre messze került tőle, az a feltétlen optimizmus pedig, amely lendületét és szárnyalását adta, egyszerre, a pesszimizmus vonzásában, veszíteni kezd erejéből. „Nem leltem testet ropantó erőre” — mondta a Hajsza című verse, hogy arra mutasson, ami Nagy költészetében alakulóban van: a rossz közérzet költői élményére. A Virágének dal formája már ennek panaszával terhes:

Emberek, mivé lettem!
Örömem elvesztettem.
Mikor mosolygok újra,
ki tudja, haj ki tudja?

Se bokros Bakonyalja,
se Mátra kék havassa
énrajtam nem segíthet,
nem üdit ilyen szívet...

Itt már egészen más relációk merülnek fel költő-világ-vers viszonylatában: az emberi sors közvetlensége szólal meg, szinte egész eddigi költészete ellentétéként, még ha e lehetőség, bábállapotban, e költészetben dajkálódott is fel. A rossz közérzetből legalább a szív vonatkozásaiban, az érzelmek pályáin önmaga drámájának, hogy úgy mondjuk: sorsa tragédiájának a látványát hívhatta elő, ha már az észnek a drámáját nem tudta megfogalmazni, holott az az eszmei-politikai viszonyulás, amely ihlette, elsősorban ezt feltételezte volna. Igaz, ez a rossz közérzet-költészet éppenúgy nevesincs problémákat érint, mint pályaszakaszának azok a versei, amelyek optimizmusát, politikai hevét voltak hivatva meghirdetni. Ha költészetéből az derül ki, hogy lelkesedésének valódi tárgya nem volt (a koholt kép, a mímelt mámor, a „ráfogás” következményeiként), a rossz közérzetben erre talált, s egyszerre az emberi sors látványának távlatai — legalább lehetőségként — felde-rengettek.

Az indulás nehézkes és lassúdad bontakozása után a negyvenes évek végén gyors egymásutánban képződnek gócok költészetében, melyek metamorfózisait jelezték, felgyorsultan azt a folyamatot, amely költészetének táplálóbb, ihlettebb területeire ragadták, s már egyértelműbben azt a drámai vonalat is, amelyet eszmélkedése rajzolt, kitörve a társadalmi élmények olyan kézzelfogható s egyben általános köréből az emberi helyzet élményköre felé.

(Folytatása következik.)

NÉPEK, NEMZETISÉGEK ÉS ANTOLOGIÁK

ANTUN SOLJAN

Abban a kellemetlen vitában, amely a *Nuova Poesia Jugoslava* című kétnyelvű költészeti antológia körül támadt (kiadó: Guanda, szerkesztő: Ciril Zlobec, szakmunkatársak: Slavko Mihalić és Aleksandar Spasov), önkéntelenül s nálunk talán első ízben egy érdekes elvi kérdés is felmerült.

Azt mondtam, önkéntelenül, s ezzel nem kívántam lebecsülni a kérdés fontosságát, sem felvetésének jelentőségét. A nagy tudósok is önkéntelenül, azaz szándékuk ellenére jutottak olykor jelentős felfedezésekhez. S azt is tudjuk, hogy olykor nehezebb a megfelelő módon feltenni egy kérdést, mint helyes választ adni rá. De, ha jól látom, a vitázóknak nem az volt a szándékuk, hogy elítéljenek egy megszokott kritériumot, hanem hogy elítéljék azt az embert, aki alkalmazza ezt a kritériumot; nem az volt a szándékuk, hogy kihangsúlyozzák a kérdés fontosságát, hanem hogy az előre kész választ vagy képletet premisszaként alkalmazzák a vitában.

Ezúttal azonban nem azzal akarunk foglalkozni, hogy *miért* vetették fel a kérdést, hanem *magával* a kérdéssel. A szóban forgó antológia szerzőinek — okkal vagy ok nélkül — felrótt bűnök között kiemelkedő helyet foglal el az, hogy nem iktatták be a „nemzetiségek nyelvén alkotó (albán, magyar, olasz stb.)” költőket. A kérdés tehát így hangzik: milyen hely illeti meg a nemzeti kisebbségek, vagy ahogyan most mondják: a nemzetiségek irodalmát Jugoszlávia népeinek irodalmában? Egészen egyszerűen mondván: vajon a magyar vagy olasz nyelven író jugoszláv állampolgár jugoszláv író-e?

Először is, az igazság kedvéért, meg kell mondani, hogy ez ideig egyetlen jelentősebb jugoszláv irodalmi antológia sem sorozta be a kisebbségi írók műveit (kezdve a *Jugoslovenska poezija* című antológiától, amely még 1949-ben jelent meg ugyanannak az írószövetségnek a kiadásában, amely most ezt a vitát elindította; megemlíthetjük még a belgrádi Nolit tekintélyes sorozatát: *Antologija jugoslovenske književnosti*, vagy a zágrábi Naprijed nemrégiben megjelent költészeti és prózai antológiáját).

Eszerint, még mielőtt érdemében megítélnénk az említett kifogás indokoltságát, meg kell mondanunk, hogy a végsőkéig igazságtalannak tartjuk, hogy ez a szemrehányás, ilyen komoly vád formájában (amely, mint olvasom, még becsületbírótság elé is kerül) éppen most és éppen erre az antológiára zúdul.

Mondom: éppen erre. Csakugyan kissé különös és semmiképp sem helyénvaló, hogy ezt a kérdést egy külföldön nyomtatott és a külföldi piacnak szánt antológia ürügyén vetik fel. Így egyfelől nyilvánosságunknak nincs módjában megítélnie, mi a való helyzet, mert nem látja a könyvet, másfelől pedig a fehérmeműnket, mely csak miránk tartozik, idegen udvarokba akasztjuk ki. Természetesebb volna, ha az efféle problémákat olyan példák alapján tisztáznánk, melyeket a hazai nyilvánosság jól ismer, s aztán az exportárura vonatkozóan is szuggerálnánk az itthon szokás által vagy ésszel általánosan elfogadott megoldásokat.

Legyünk azonban igazságosak a kérdezők felé is: ha az ember igaznak tart valamit, nem kell haboznia, hogy ezt ki is mondja. Ha nálunk eddig ilyen praxis uralkodott, ez még nem jelenti azt, hogy jó volt, s hogy folytatni kell. Sohasem túlságosan késő vagy túlságosan korai ujjal mutatni valamilyen tévedésre.

De lássuk csak, vajon az említett kifogás csakugyan helyénvaló-e? Végül is, összes eddigi antológia-szerkesztőink sem voltak csupa ügyefogyottak vagy sovének vagy tudatlanok, hogy ne vettek volna észre egy ilyen nagy mulasztást, amennyiben csakugyan mulasztásról van szó.

Ha a politikai földrajz fogalomkörében vizsgáljuk a kérdést, a válasz tökéletesen világos: mindent, ami országunk adminisztratív határai közé tartozik „jugoszlávnak” lehet minősíteni. A kisebbségi írók teljes jogú polgárai ennek az országnak, ez a hazájuk, itt élnek és dolgoznak, követezkésképp „jugoszlávoknak” nevezhetjük őket.

De bármennyire is vonzóak az egyszerű megoldások, nem mindig reálisak s megvalósíthatók. Az irodalom nem mérhető le földrajzi fogalmakkal. Egyfelől csakugyan az, aminek a romantikusok előszeretettel neveztek: „híd a népek között”, de másfelől, definiálván a népeket, egyúttal megkülönbözteti, elhatárolja őket. Az irodalom, mint ahogyan egyszer a horvát költészet példájából kiindulva igyekeztem megmagyarázni, paradox módon *egyidejűleg* kozmopolita és nemzeti. „Csak önálló szervezet lehet egy nagyobb közösség egyenjogú tagja”, írtam a Sáros szárnyú Ikarosz című esszémben. „Ott, ahol költészetünk sajátlagosabb, népibb, épp ott európaibb is.” Az irodalomban nem államjogi előírások uralkodnak, hanem íratlan, gyakran paradoxális és változékony, olykor egészen helyi érdekű törvények, melyeket az adott terület művelői többé-kevésbé be is tartanak. Csak hogy emlékeztessenem az olvasót két ilyen beidegzett szabályra: az egyik az antológia-szerkesztő úgynevezett diszkréciós joga. Az antológia-szerkesztőt *megbízák* egy meghatározott feladattal, és attól kezdve ő művének sérthetetlen ura. Nincs az az előírás, amely egy világgköltészeti antológia szerkesztőjét kötelezné, hogy művébe besorolja a világ *valamennyi* népét, s ezt rendszerint nem is teszi. Nem láttam még egyetlen úgynevezett világgköltészeti antológiát, amely maradéktalanul teljes lett volna. Az antológia szerzője, saját egyéni mércéje alapján, biztosítékul tekintélyét és nevét nyújtva, azt iktatja be, amit szükségesnek tart. Miért fosztanánk meg ettől a jog-

RADISLAV TRKULJA

Rajz

tól Zbobecet, Mihalićot, Spasovot? A másik úzus, melyre emlékeztetni szeretném az olvasót, a „jugoszláv író” fogalma. Tekintve hogy országunk több népet ölel fel, melyek különböző nyelveken beszélnek, rendszerint, ha pontosak akarunk lenni, több irodalomról is beszélünk, s az írókat is „horvát”, „szerb”, „szlovén” stb. íróknak nevezzük. Am tartva attól, hogy reménytelen zűrzavart keltünk a külföldi piacon, ahol ezek az irodalmaink egyébként is kevésbé ismertek, a határon túl rendszerint „jugoszláv irodalomként” és „jugoszláv írókként” mutatkozunk be (noha gyakran ez alól is vannak kivételek).

Idehaza, amikor különös érzékenységgel akarjuk megkülönböztetni a dolgokat, nem mondjuk, hogy „jugoszláv irodalom” (noha pusztán gyakorlatiasságból vagy a rövidség kedvéért ez is gyakran elhangzik), hanem „jugoszláv irodalmak”, sőt „Jugoszlávia népeinek irodalma”.

De hol van ebben a sémában, a „szlovén”, a „macedón” vagy a „Crna Gora-i” írók között a nemzeti kisebbségek íróinak a helye? A „jugoszláv irodalomnak” szentelt egyetemi katedráink nem adják elő a nemzeti kisebbségek irodalmát.

Egy valamivel mindenképpen tisztában kell lennünk: egy író hovartartozásának megállapításánál nem fontos az illető nemzetisége (melyről értesülünk életrajzából), hanem az, hogy milyen nyelven ír. Nyelvem határai, hadd idézzem Wittgensteint, világom határai. A nyelv nem egyszerű nyersanyag, mint a festék a festészetben. Nyelvét változtatva az ember gondolkodásmódját és világvilágát is változtatja. A nyelv nem csupán peremi, hanem lényegi meghatározója az irodalomnak. Valamely közösség története benne foglaltatik a szavakban, melyeket ez a közösség használ, melyekkel kifejezi magát. Ha különbözik a történelem, a szavak különböznek. A közösség, történelme által egyesítve, írói szavával szólal meg.

Így tehát Conrad és Apollinaire, lehetnek bár lengyel származásúak, az egyik mégis angol, a másik francia író. Maeterlinck vagy Verhaeren lehetnek belga állampolgárok, de a francia antológiák pardon nélkül felveszik őket. Louis Adamić szlovén, Nabokov orosz, de mindketten amerikai írók.

Vagy vegyünk térben közelebb álló, jöllehet időben távolabb példát: noha a múltban egész sor jó írók volt, akik latinul írtak, nem vesszük be őket a horvát költészet antológiáiba, sem fordításban, sem latin eredetiben, bár ezek az írók kétségtelenül horvátok voltak s a mi politikai-földrajzi területünkön működtek. De, emlékezzünk csak vissza, „világuk határait” nyelvük jelölte ki, és irodalmuk kevésbé tapadt a hazai talajhoz, mint a korabeli európai latin műveltséghez (mely hagyományában és szellemében is egyetemesebb volt a mai irodalmi kozmopolitizmusnál).

Térjünk most vissza gondolatmenetünkhöz: az olasz vagy magyar nyelvű írók szellemi elődje, egészen természetesen Dante vagy Ady, s nem Marul vagy Prešeren. Nemcsak nyelvüknél, hanem irodalmi örökségüknél fogva is olasz vagy magyar írók. A határainkon kívül élő honfitársaiktól talán különböznek tematikájukkal, helyi vagy egyedi jegyeikkel, de ennyi különbség a világ minden valamirevaló írója közt van. Éppúgy, mint nemzetiségük, írói hovartartozásuk sem akadályozza őket abban, hogy Jugoszlávia jó és tekintélyes állampolgárai legyenek

s hogy a többi polgárokkal együtt osztozzanak a jogokban és kötelességekben. Ezeknek a jogoknak egyike, hogy ápolják nemzetiségüket, tehát irodalmi tevékenységüket is.

Ez azonban nem ad nekik jogot arra, hogy „szerb” vagy „horvát”, sőt akár „bosznia-hercegovinai” íróknak nevezzük őket, mint ahogy nyilván nem is kívánnak élni ezzel a joggal. Ők magyar vagy olasz írók, és ezek is maradnak mindaddig, amíg anyanyelvükön írnak. Noha jugoszláv polgárok, nehéz volna jugoszláv íróknak nevezni őket.

Egy olyan antológiába, amelyet az írók politikai-földrajzi hovatartozása alapján állítanánk össze, őket is feltétlenül be kellene sorolni. De mindaddig, amíg az antológiáknál nyelvi és nemzeti kritériumot érvényesítünk, senkinek sem tehetünk szemrehányást, ha kihagyja őket.

Sem ez a gondolatmenet, sem pedig a következtetések, melyekhez vezetett, nem okvetlenül pontosak és nyilvános vitát kívánnak. Talán jó lett volna, ha ezt a vitát kezdettől fogva írók, s nem intézmények folytatják. De mindenesetre úgy gondolom, hogy erről a kérdésről csakis okszerűen, rossz vér, vádaskodás és epe nélkül kell és szabad írni.

ÁCS KÁROLY fordítása

NYÍLT LEVÉL ANTUN ŠOLJANHOZ

Kedves Šoljan,

nagyon örülök, hogy épp Ön tett fel egyet azok közül a fejtűk felett lebegő kérdések közül, méghozzá józanul, világosan, kertelés nélkül, amelyekről, talán mert hozzá tartozott a politikai jólneveltséghez, már húsz éve mélyen hallgatunk, esetleg bólogatva szajkózzuk azt a verziót, amelyet, ki tudja, miért, hivatalosnak vélünk, különben pedig mindannyiunknak megvan a jól bejárodott véleményünk róla — mondom, örülök, hogy épp Ön tette fel a kérdést, amelyről majd az alábbiakban szólok, mert azt remélem, hogy még ebben a politikailag felhangolt és túlérzékeny világban is józanul, megértéssel és hátsó számitgatások nélkül tekintenek majd egy olyan dialógusra, amely közöttünk, két olyan ember között folyhat, akik oly sok mindenben rokon nézetet vallanak.

Elmondta dilemmáit: mit értsünk jugoszláv irodalmon? Vajon a kisebbségi irodalmak is hozzá tartoznak-e? Kétsége nagyjából arra indította, hogy — kissé tanácstalanul ugyan — nemmel válaszoljon. Hiszen a nyelv nem olyan értelemben anyaga az irodalomnak, mint a festék a festészetnek. A nyelv nemcsak járulékos, hanem lényegi meghatározója az irodalomnak. A nyelv nemcsak egyszerű fordítási operációnak alávethető kommunikációs eszköz, hanem meghatározott kultúrát, hagyományt, észjárást, történelmet, világképet rejt magában. Sorolhatnánk végtelenségig mindazt, amit jó könyvtárakban megtalálhatunk, végül is ez az igazság: jugoszláv nyelv nincs, tehát közvetlenül jugoszláv irodalom sincs. Vannak nemzeti irodalmak, s legfeljebb azokat, amelyek valamely kritérium szerint közös vonást mutatnak, a jugo-

szláv gyűjtőnévvel illelhetjük. Mármost az a kérdés: van-e közös vonás és alaknak-e megalapozható kritériumok?

Önként adódik a lapos felelet: mindaz, amit az ország határain belül alkotnak, bármilyen nyelven íródják is, jugoszlávnak tekinthető. A politikai indíték talán ez: senkit se sértsünk hazafiúi érzelmeiben. De mivel jól tudjuk, hogy az irodalom csakugyan nem tűri az efféle államjogi törvényeket, ezt az íratlanul is hivatalossá kanonizált elvet mindannyian hallgatolagos kétellyel fogadjuk. Sőt alkalmasint el is vetjük. Tehát mely irodalmakat tekintsük jugoszlávnak? Vajon azoknak a nemzeteknek az irodalmát-e, amelyek, hogy úgy mondjuk, államalkotók az országban? Vannak-e ilyenek s vannak-e mások, amelyek nem államalkotók? S ha igen, mi annak a kritériuma, hogy valamelyik államalkotó vagy sem? Talán az, hogy az országon belül köztársasága, azon belül szerves nemzeti kultúrája, tehát irodalma is van? De vajon ilyképpen nem tér-e be az ablakon át ugyanaz az államjogi kategória, amelyet az imént az ajtón kitessékeltünk? Vagy ez mégiscsak más eset, s okkal hivatkozhatunk rá? Talán azért — hiszen ez történelmi s földrajzi tény —, mert Jugoszlávia a délszláv népek évszázados egyesülési törekvéseként jött létre, s ennél fogva világos, hogy a délszláv népek jugoszlávok? Természetesen nem olyképpen, hogy némely délszláv népek „jobban” egyesülnek, némelyek kevésbé, hanem egyenrangúan. **Ilyen** értelemben talán mégis megfontolandó, hogy az államjogi kategória érvényes az irodalom hovatartozásának meghatározására is. Annál inkább, mert hiszen amikor a kisebbségi, mondjuk jugoszláviai magyar irodalmat a nyelv miatt kívánjuk kizárni a jugoszláv irodalom fogalmából, ha nem is mondjuk ki, hogy hova tartozik, lényegében államjogi kategóriával is kizártuk: az egyetemes magyar irodalom természetesen a magyarországihoz tartozik.

Ne vegye, kedves Šoljan, ezeket a sorokat teljességgel balga spekulációnak, készséggel belátom, hogy kissé laposak, de ebben, ne kerteteljek, részben Ön is hibás. Ön ugyanis azt írta, hogy egy magyar vagy olasz író nem tekinthetünk horvát vagy szerb írónak, következésképpen: noha jugoszláv honpolgárok, nem mondhatjuk őket jugoszláv írónak. Ez az érvelés azt rejti, hogy a horvát író magától értetődően jugoszláv is. De hadd kockáztassam meg a kérdést, remélve, hogy nem botránkozik meg rajta: miért gondolja, hogy a horvát költő igen, a magyar viszont eleve nem jugoszláv? Valahol mégiscsak meg kell lennem feltevésének gyökerét. Elhíheti, helyzetemnél fogva nemegyszer kényszerültem magam is tanakodni mindezen, mégsem mondhatom, hogy megtaláltam a kulcsot, amely minden zárba illik. Éppen ezért, amennyire tőlem telik, igyekszem végére járni minden gondolatnak, amely ezzel a témával kapcsolatban felbukkan. S nem habozok követni egy olyan gondolatmenetet sem, amely rejtett formában talán mégiscsak államjogi kritériumhoz igazodik. És így végül mégiscsak ide lyukadok ki: történelmi tény ugyan, hogy Jugoszlávia a délszláv népek évszázados egyesülési törekvéseként jött létre, de történelmi tapasztalatokon okulva **újabb** történelmi tény született, amelyet az alkotmány nagyjából ekként fogalmaz meg: Jugoszlávia népek és nemzetek nyílt és szabad közössége, s ez talán azt jelenti, hogy már nemcsak egyszerű egyesülésről, hanem szövetségről van szó — nyilván érzi a különbséget —, azt jelenti, hogy bármely nép vagy nemzet csatlakozhat e közösséghez,

s ezáltal jugoszláv lesz, nemkülönben a jugoszláv már nem jelent egyszerűen csak délszlávot, hanem annál többet. Immár nem egyszerűen államról vagy államhatárba foglaltakról, hanem **közösségről** van szó. Megvallom: a nemzetiségek számára más megoldást nem is találok elfogadhatónak. S azt hiszem, Ön sem a nemzetek számára.

Engem azonban az államjogi okfejtés így, pörén mégsem elégit ki az irodalom hovatarozásának megítélésakor. A vakbuzgó patriotizmus különben sem nyugtat meg. Vagy találunk olyan kritériumot, amely az irodalom természetével számolva is elbír szigorú okfejtést, vagy pedig emeljük fel tehetetlenül a kezünket. Vagyis: a nemzeteknek és nemzetiségeknek a jugoszláv nyílt közösségben elfoglalt **helyükből**, nem pedig egyes hozzájuk tartozó embereknek **privát** honpolgári mivoltából, adódik-e a jugoszláv jelzőnek olyan felfogása, amely minden csatlakozott nemzetet és nemzetiséget integrálisan, tehát nemzeti kultúrájának egészével is befogadni képes. Én nem vagyok kínai, portugál vagy norvég, aki persze lehet jugoszláv állampolgár, s írhat irodalmi műveket, anélkül hogy nemzete élne ebben a közösségben. Én nemcsak egyszerűen állampolgár vagyok, hanem nemzetem él ebben a közösségben, s ennek a körülménynek történelmileg-földrajzilag is meghatározott államberendezési következményei vannak egy autonóm tartomány formájában, mint ahogy valamelyest annak is történelmi-földrajzi határai és előfeltételei vannak, hogy ebbe a nyílt és szabad közösségbe ki és hogyan léphet be. Húsz éve, kedves Šoljan, azt hangoztatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek a népfelszabadító harcokban való fegyveres részvételükkel a jugoszláv közösséghez tartozásukat nyilvánították ki, részei tehát annak a történelmi aktusnak, amelynek során a jugoszláv közösség a korábbi státusával ellentétben **szövetséggként**, vagyis a népek és nemzetek mai nyílt közösségeként megalapozódott. Ezt az eltökélttségüket kétségbevonhatatlanul megerősítették a forradalmi háborút követő években is, amikor függetlenségünk és integritásunk védelme ismét olyigen időszerű kérdés volt. Teoretikusan gondolkodva az előbbi azt jelenti, hogy nemcsak a nemzeteknek, hanem a nemzetek részeinek is önrendelkezési jogot ismertünk el. Mármost egyrészt az a kérdés, valóban elismerjük-e ezt a jogot, másrészt hajlandók vagyunk-e önrendelkezési aktusnak elismerni a fegyveres harcot.

És a fentiek sokkal fontosabbak, mint első pillanatban gondolná az ember. Ugyanis ha egy nemzetnek nem az egésze, hanem csak egy része csatlakozik, akkor az nemcsak regionális történetét és kultúráját hozza magával, hanem teljes nemzeti történetét és kultúráját, hiszen annak jóváhagyás nélkül is maradéktalan birtokosa és további integrális művelője. Tarthatatlan, hogy a jugoszláviai magyarokról egyszerűen mint etnikai csoportról beszéljenek, amelynek legfeljebb részleges vagy regionális kultúrája van. A magyarok nem etnikai csoport, ellenkezőleg, rég túlestek már a nemzetté formálódáson, és semmiképpen sem lehet degradálni őket. A kultúrával nem úgy vagyunk, mint a kenyérral, hogy leszelhetünk magunknak egy karéjt, vagy ha magunkkal hozzuk az egész kenyeret, akkor majd nem marad annak, akitől elhoztuk. A kultúrát egy nemzet csakúgy, mint a nemzet részei, egészében viseli magában. Tehát: vajon felfogható-e a jugoszláv jelző olyképpen, hogy a magyar kultúra következőleg az irodalom egészére is vonatkozzon, tekintettel arra, hogy történelmi tény: a magyar nemzet egy része föld-

rajzi-történelmi adottságaival csatlakozott a nyílt és szabad jugoszláv közösséghez, s természetszerűleg csak úgy csatlakozhat, hogy nemzeti meghatározóit — nyelvét, történelmét, kultúráját, irodalmát — integrálisan magával hozza. Hiszen nemcsak a nemzetnek, hanem a nemzet részének is vannak önrendelkezési jogai. Úgy vélem, hogy mindez lehetséges, sőt másként nem is fogható fel. Ezért felesleges a politikai aggodalom, hogy vajon Jugoszlávia sajátjának tekintheti-e egy nemzetnek az integrális kultúráját, amelynek egyébként külön nemzeti állama van. A magyar kultúrát öt államban művelik a nemzet kompakt részei, még hozzá olyképpen, hogy a nemzet egyharmada (mintegy 5 millió) nem él nemzeti államában. A magyar kultúra csakugyan él Jugoszláviában, ezt nem kell Önnek bizonygatnom, s oly mértékben fog kifejezésre jutni ebben a közösségben, amilyen mértékben egyrészt e nemzetiségnek alkotó erői affirmálni képesek lesznek, másrészt amilyen mértékben a közösség, amelybe belépett, az affirmálódást lehetővé teszi. Ez azonban vonatkozik a közösség minden más népére és nemzetére is. De menjünk el a végsőkhöz: még ha Ön vagy bárki arra az egyelőre nagyon is ködös távlatra hivatkoznak is, amikor majd az országos társadalmi közösségek már nem zárkoznak országhatáraikkal együtt mereven önkereteikbe, hanem valóban nyíltak lesznek, mondjuk, egy európai közösségen belül, úgyhogy a kultúra csakugyan szabad kölcsönhatásai netalán közelebb hozzák egymáshoz, mondjuk, az olasz meg a szlovén irodalmat, mint esetleg a macedónt és a horvátot, s kiderülne, hogy a magyar meg a lengyel irodalom kerülne egymás vonzásába, akkor is a leghatározottabban ellenszegülnék a törekvésnek, hogy egy ködös légvár-távlat nevében a mai közösségek — esetünkben a jugoszláv közösség — bármely nemzetét diszkrimináció érje. A holnapba csak addig szóljunk bele, ameddig a kezünk elér; a többit bízzuk az utánunk jövő nemzedékekre. Mindent összegezve: igaz van, nem vitás, hogy magyar író vagyok, s hogy szellemi őszám Ady, Önnek pedig, kedves Šoljan, Marul, de ha szigorúan gondolkozom, akkor Ady nem idegen a jugoszláv irodalomban. Nem titkolom, hogy ez számomra is meghökkenítő állítás, de legalább látjuk, hányadán állunk, ha hétköznapjaink politikai frázisnak hitt elvei egyszer csak életre kelnek.

Kedves Šoljan, higgye el, észjárásom korántsem olyan erőltetett, mint amilyennek első pillantásra tűnik. Ha ugyanis a jugoszláviai albán irodalomra hivatkozom, amelynek státusa ugyanolyan, mint a magyaré, jóval meggyőzőbb leszek. Az albán nemzetnek majd hogynem a fele a jugoszláv közösségben él, s előfordulhat, hogy alkotási potenciálja meghaladja azt, amit nemzeti államában produkálnak. Vajon mit szólhatunk ilyen esetben: az albán irodalom súlypontja a jugoszláv közösségben, vagy azon kívül volna? Tehát, ha úgy tetszik: előfordulhat, hogy a jugoszláviai albán irodalom minden tekintetben kisebbségből „többségivé” váljék.

Úgy vélem tehát, s talán egyetért velem, hogy azok a nemzetek, amelyeknek csak részei csatlakoztak a jugoszláv közösséghez, dialektikus helyzetben vannak, s ügyük megítélésükor nem sokra megyünk vagy-vagy-okkal. Teljes egészében méltányolnunk kell bizonyos kettősségüket. Az ilyesmi különben nem ismeretlen a világon. Mi például sokat beszélünk arról, hogy hazánkban gyakran felüti fejét a nacionalizmus, mégsem tanulmányozzuk kellőképpen elméletileg is a nacionalizmus ter-

mészetét s formáit. Nem tudjuk például, hogy csak a kelet-európai nacionalizmus hirdetett egyértelmű kizárólagosságot, a nyugati viszont kezdettől fogva méltányolta a kettősséget is. A keletiek el sem képzelhették, hogy valaki magyar legyen és amellett még valami más, vagy szerb legyen, de egyúttal más is; viszont a franciák a legélesebb nacionalizmus korában is természetesnek tekintették, hogy valaki francia létére a legöntudatosabb svájci vagy belga legyen, és szükség esetén a leghatározottabban szembeforduljon ennek a státusának védelmében akár saját nemzetével is, noha Svájcban vagy Belgiumon belül a legélesebb torzsalkodás is folyhatott azokkal a nemzetekkel, amelyekkel egységre, szövetségre lépett, s amelyek szintén csak egy részét képezték egy más nemzetnek. Kelet-Európában elképzelhetetlen volt, hogy megalakuljon egy Svájc, noha Kelet-Európa a vegyesen, diaszpórákban élő nemzetek konglomerátuma. Persze a mi világunk már rég nem olyan terhelt nacionalizmussal, mint korábban volt, de lám, a kettősség elvét még mindig nehezen emészti meg.

Közben persze nem teszünk különbséget a zárt nemzeti és a nyílt szövetségi közösségek között sem. Azt mondjuk például, hogy Pahort, noha Olaszországban él, semmiképpen sem tekinthetjük olasz, hanem épp szlovén írónak — ez különben igaz —, s ezzel az analógiával utalunk arra, hogy a Jugoszláviában élő magyar írókat sem tekinthetjük jugoszláv, hanem magyar írónak, s közben még jóhiszeműen sajnálkozunk is rajta, milyen tragikus ez a sors. Egyrészt azonban ez a felfogás is azt feltételezi, hogy a szlován író magától értetődően jugoszláv is, másrészt viszont az analógia helyesen így hangozhat: noha Szerbiában élek — méghozzá egy autonóm tartományában —, senki sem tekinthet szerb írónak, hanem magyarnak. Ezzel azonban nem derül ki, vajon engem vagy Pahort bárki is jugoszláv írónak tekinthet-e.

Persze Ön most azt mondhatná, hogy nincs svájci meg belga irodalom, hanem csak francia, német, olasz. Én azonban úgy vélem, hogy skandináv is van. Ha azonban Ön az előbbi szegezi ellenem, akkor következetesnek s félreérthetetlennek kell lennie: nincs jugoszláv irodalom, s az, amit az egyetemeken előadnak, merő agyalmány. Ez persze annyiban igaz, hogy nincs jugoszláv nyelv, viszont a nyelv az irodalomnak lényegi meghatározója. De ugyanilyen értelemben: ha csak nemzeti kultúrák vannak, jugoszláv festészetről vagy építészetről sem beszélhetünk, mert hiszen nyilvánvalóan a nemzeti kultúra részét képezik, noha a festészet „nyelve” nemzetközi. Vagyis az irodalmat nem szegezhetjük szembe a festészettel csak azért, mert nyelve nem „nemzetközi”. Mindazonáltal úgy vélem, ha nemzetek és nemzetiségek olyan szoros közösségben élnek, mint nálunk, kultúrájuk alaposan áthatja egymást, s mégis vannak közös jugoszláv vonásaik. Következik ez bizonyos közös szellemi s anyagi alapból is. A nyelv az irodalom lényegi meghatározója ugyan, de nem egyedüli lényegi meghatározó. Természetesen a közös jugoszláv vonások nem a nemzeti kultúrákon kívül vagy azok felett, nem is csupán néhány kiválasztott nemzet kultúrájában, hanem valamennyiében megmutatkoznak. S amennyiben az irodalom is a nemzeti kultúra része, ha megfoghatatlanul is, kiütköznek rajta a jugoszláv közös vonások. Talán ilyen értelemben foghatjuk fel a jugoszláv szót. Hiszen a történelmével egyesült közösség — írónak szavával szólal meg. Ahogyan közösen változik világképünk és gondolkodás-
mó-

dunk, változnak szavaink is. E közösség történelme benne foglaltatik majd a szavakban, amelyeket ez a közösség használ: amelyekkel kifejezi magát. S a szavakat több nyelven használja, méghozzá több nemzet. Észrevette-e, hogy ez parafrázis az Ön szavaira?

Természetesen tudom, sokaknak a fejében felbukkan majd a gondolat: lám, oda jutottunk, hogy most hetvenhét nemzetecske rohamozik, s magának követeli a jugoszlávságot, de hát ugyan mi marad akkor nekünk belőle, akik az elsők voltunk? Úgy gondolom azonban, hogy a jugoszlávság sem olyan dolog, amelyből kevesebb jut, sőt el is fogyhat, hogyha mindannyian részesülünk belőle. Ellenkezőleg, minél többen részesülnek belőle, annál többen alkotják, művelik is, és mindannyian gazdagabbak leszünk. Ezért ez nem kéri senki jóváhagyását. Ilyen értelemben magam sem várom el, hogy munkásságomat amellett, hogy félreérthetetlenül magyar irodalom, mindenki ismerje el jugoszláv irodalomnak is. Ez a munkásság az, ami, tekintet nélkül arra, ki minek nyilvánítja. Ön tudja, semmi sincs távolabb tőlem, mint hogy pápább legyek a pápánál; arra sem adtam sokat, hogy tizenöt éven át udvariasan jugoszláv írónak tekintettek, arra sem adok, ha ezután bárki netalán másnak tekintene. Mi több, az is hidegen hagy, ha valaki megtagadja tőlem, hogy magyar író vagyok. Hadd mondjam el, hogy erről épp napjainkban egy budapesti folyóiratban is megjelent egy írás. A magyar költészet legújabb antológiájából ugyanis kihagyták a jugoszláviai magyar költőket — hiszen tudja, nem írok verset, úgyhogy személyesen nem vagyok érintve —, s miközben a cikkíró elmondja, hogy ez bizony minősíthetetlen eljárás, felfigyelve a hazánkban folyó vitára és arra a nézetre, amely szerint az itteni magyar költők jugoszláv költők, némi malíciával felteszi a paradox kérdést: nem kellene-e jugoszláv költőként alkalmasint a jugoszláv költészet antológiájában bemutatni a magyar közönségnek a jugoszláviai magyar költőket is? Amint látja, Kelet-Európában csakugyan nincs fülük az embereknek a kettősségekhez. Ugyanazon az emlőn nevelkedtünk még nacionalizmusunkban is, és örökségként visszatér a tisztázatlan nézet immár nacionalizmustól mentesen is. Az senkinek sem jutott eszébe, hogy a jugoszláviai magyar írónak a magyar antológiában jugoszláv jelzővel, a jugoszlávban magyar jelzővel ott a helye. Persze csak akkor, ha műve felér a többiével.

Így hát remélem, kedves Šoljan, megérti, hogy az olasz nyelven kiadott jugoszláv antológia körüli furcsa hadakozás hidegen hagy; levelem nem azért írom. Elvben egyetérttek azzal, hogy egy antológiában nem kell okvetlenül szerepeltetni az összes jugoszláv népek költészetét, ha a válogatónak az a véleménye, hogy egyik-másik nép irodalmában nincs olyan rangos író, aki megállná a helyét a többi mellett. Azt hiszem, csakugyan elég volt abból, hogy udvariaskodva folyton mindenkit képviseltessünk; azt hiszem, nem akad jugoszláviai magyar író, aki csupán azért hajlandó lett volna szerepelni, hogy az itteni magyar költészetet képviselje, tudván, hogy a szerkesztő nem művészetének kvalitásai miatt sorolja be a kötetbe. Csak persze sohasem tudni, kit miért hagynak ki, vagy sorolnak be. Mihalicáról több éves barátságunk alapján jól tudom, hogy nemcsak szavakban és kinyilatkozásokban, hanem valóban élénken érdeklődik és a lehetőségekhez képest figyelemmel is kíséri a nemzetiségi irodalmakat, s ugyanezt állíthatom egy-két emberről azok közül is, akik ma egyebek mellett a nemzetiségi költé-

szetek kihagyása miatt is támadják Mihaliót. Nem először történik meg, hogy a nemzetiségek hátán keresztül folynak leszámolások, aminek végül is maguk a nemzetiségek látják kárát: a ködösítés még sohasem használt. Viszont meggyőződésem, hogy a nemzetiségek is képesek számot vetni ügyeikről, s kissé sztoikusán bár, de jól tudják — ebben egyet fog érteni velem —, hogy művük értéke nem növekedik, ha jól adminisztrálják őket, de nem is csökken, ha az adminisztrálás elmarad.

Szívélyesen üdvözlí,

MAJOR NÁNDOR

A VITA VÉGÉN — VAGY ELEJÉN?

SAFFER PÁL

1966. december 19-én Szarajevóban ülést tartott a Jugoszláv Írószövetség vezetősége, az úgynevezett koordinációs bizottság. Az összejevetel napirendjén szerepelt többek között az „antológia vita”, amely egy olasz nyelvű jugoszláv költészeti antológia megjelenése kapcsán robbant ki, illetve akkor, amikor ugyanez a koordinációs bizottság nyilvánosan megróttá az antológia szerkesztőit, mert válogatásukba a Crna Gora-i költőktől és a nemzetiségek költőitől egyetlen verset sem vettek be.

A vita elindult, majd kiszélesedett és el is mérgesedett, úgyhogy a koordinációs bizottság jobbnak látta az egész ügyet levenni valahogy a napirendről, ami ezek után, érthetően, nem volt könnyű dolog. Megoldották azonban egy eléggé rövid, mértéktartó, keveset magyarázó és mindezek folytán okos közleménnyel, amely témájánál fogva, de még inkább a benne közölt javaslat által jelentős lehet.

A közlemény szerint az előző, vitát kiváltó, dokumentumával a koordinációs bizottság mindenekelőtt egy mulasztásra akarta felhívni a figyelmet: arra, hogy húsz esztendőn át az ország irodalmi közvéleménye csak deklaratív törődött a nemzetiségek irodalmával és hogy ezen változtatni kell.

Természetesen a dolog közel sem ilyen angyalian egyszerű. Ezt bizonyítja a nyilvános vita, amelyet az első közlemény váltott ki és amely nem mindenben egyezik a második közleményben kinyilatkoztatott szándékkal, és ezt bizonyítja a vajdasági írók tiltakozása, akik, röviden és velősen, azt mondták, hogy nem szeretik, ha őket emlegetik, amikor tulajdonképpen egészen másról beszélnek.

Ebből az következik, hogy ez a második közlemény — bár első pillantásra úgy tűnik — nem csupán a túláradó jóindulat és forradalmi hév eredménye, és ezért, ha meg is kell becsülni, nem kell túlbecsülni.

Túlbecsülni nem kell már csak azért sem, mert a határozat, illetve az azt kifejező közlemény maga is csak egy deklaratív aktus, egy vélemény, amely senkit nem kötelez akcióra, tehát első közvetlen hatása is legfeljebb csak annyi lehet, hogy a nemzetiségek irodalmának, illetve

azok „jugoszláv aktivizálásának” problémáiról valakit gondolkodásra készített.

Másképp nem is lehet, mert a probléma megoldása — a nemzetiségek irodalmának egyenjogú és csak a színvonalától függő szereplése a jugoszláv szocialista közösség irodalmi életében — nemcsak az illetékes intézmények, szervezetek és egyének jóindulatától függ, hanem elsősorban attól, hogy mennyire vált az ilyesmi érezhető, gyakorlati társadalmi szükséggé, írók, kiadók, szerkesztők és főleg a közönség érdeklődésének tárgyává. A különkiadványok, antológiák és egyéb „tük-máló” nyomdatermékek útján való bekapcsolódásnak nincs sok értelme. Ugy a nemzetiségi írók továbbra is csak „bemutatott idegenek” maradnak, és a hazainak nyilvánított irodalmat, amelyet mégis így kell propagálni, az olvasó már eleve gyanakvással fogadja.

Marad tehát a szerves, a természetes bekapcsolódás a jugoszláv irodalmi produkcióba, a szerb, horvát, szlovén, macedón és a többi nyelvterületek folyóirataiba és könyvkiadásába. Ez az egyetlen helyes és járható út — de hogy ennek is, pillanatnyilag, milyen kilátása lenne a sikerre, azt senki nem tudná megmondani.

Van azonban az Írószövetség közleményének egy tétele, amely utat mutat a megoldás felé, és ezzel tulajdonképpen helyrebillenti a mérleg nyelvét: az imént felsorolt kétségek ellenére reményt nyújt arra, hogy húszesztendei csend után, amelyet csak udvariassági aktusok szakítottak meg olykor, végre komolyan mozdul majd valami.

Ez az a tétel, amelyben az Írószövetség javasolja egy országos megbeszélés összehívását, amelyen kizárólag a nemzetiségek irodalmáról lenne szó és arról, hogyan lehetne a nemzetiségi irodalmak értékeit besorolni az egész közösség szellemi kincstárába. Hasonló megbeszélések és nyilvános viták tartását javasolja a szövetség az egyes köztársasági íróegyesületeknek és a tartományi alosztályoknak.

Mivel a javaslat, és az egész közlemény, az új státútum alapján egyesült köztársasági íróegyesületek képviselőinek szabad elhatározásából született, komoly kilátás van arra, hogy ezek a megbeszélések meg is valósuljanak. Hogy mi lesz az eredményük, azt természetesen nem lehet előre tudni, de már maga az, hogy a probléma — ha csak ilyen szűkebb irodalmi vonatkozásban is — napirendre került, egy merőben új hozzáállást jelent, ami a kulturális élet egyéb területeire is kiterjed majd. Arról pedig, hogy a felismeréseknek, amelyek az ilyen feltételezhetően komoly beszélgetések során születhetnek, nemcsak a nemzetiségek irodalma és kultúrája fogja hasznát látni, beszélni is felesleges, mert hiszen ebben az ügyben a kölcsönösség az alapja mindennek.

A vita vége tehát tulajdonképpen új viták kezdete, vagy legalábbis hírnöke lett. Vitáké, amelyekben az új téma és új hozzáállás remélhetőleg a hangot is megváltoztatja majd: kevesebb lesz az epe és szimplifikáció, több a jóindulat, megfontoltság és — ami eddig különösen gyakran hiányzott — az objektivitás.

A NYILVÁNOSSÁG ÉRDEKÉBEN

BOGDÁNFI SANDOR

A művészet meg akarja menteni az embert a legveszélyesebb tébolytól: a hiú önteltségtől.

Hans Arp

Az utóbbi időben a *Híd* vitacikkeket is közöl. Műfajszegény irodalmunkban ez igen örvendetes jelenség, még akkor is, ha a legutóbbi vitacikk — a *Magyar Szóban* közölt nyilatkozatom ürügyén — személyem ellen szól.

Mindenekelőtt leszögezem, hogy mind a *Híd*, mind a Könyvkiadó szerkesztősége mindig előzékeny volt velem szemben, soha nem volt köztünk sem anyagi, sem más természetű ellentét, (következésképp engem nem vezérelt semmiféle egyéni szempont, hanem kizárólag általános szempontokat tartottam szem előtt, amikor a *Magyar Szónak* adott nyilatkozatomban egyebek között megemlítettem, hogy

— a *Híd* (az *Új Symposium*nal nem foglalkoztam) nem mozgatója az irodalmi életnek;

— a *Híd* nem kíséri kellő figyelemmel szellemi életünk eseményeit (új könyveket, fordításokat, tankönyveket, a lapok irodalmi mellékletét, színházi és zenei eseményeket stb.);

— (könyvkiadásunk körül túl sok és túl drága a hivatalnoki munka;

— irodalmi életünk pangásának fő okát az elbürokratizálódásban látom.

Nyilatkozatommal foglalkozva a *Híd*ban Tomán László lényegében megállapítja:

— Bogdánfi állításainak pont az ellenkezője igaz;

— Bogdánfi nem olvassa folyóiratainkat;

— Bogdánfi hallgat az objektív okokról, őt nem is érdeklik az objektív okok, nem ítéli meg elég tárgyilagosan a helyzetet;

— Bogdánfinak nincsenek elképzelései az irodalmi folyóiratok céljáról, feladatairól;

— Bogdánfi elfelejti, hogy nincs pedagógiai folyóiratunk, eszébe sem jut (és sohasem is jutott) felvetni a kérdést, ki a felelős azért, hogy évekkel ezelőtt megszűnt a pedagógiai folyóiratunk, s ezt azóta sem pótolta semmi;

— Bogdánfi sokat használja a csúf „elbürokratizálódás” szót, de hallgat az elbürokratizálódás okairól, mert vannak, úgy látszik, fétisek, melyekhez nagy bátran ő sem szeret hozzányúlni; és vannak, úgy tetszik, tabuk, melyekről ő sem beszél;

— Bogdánfi, mivel nem látja a könyvkiadásunkban elért elismert eredményeket, a lényeges kérdésekhez pedig — a maga szempontjából — nem tud hozzászólni, a bürokrácia után nyomoz, hogy hipotéziseit bebizonyítsa, s így kerül zsákutcába;

— Bogdánfi fellépése és általában az ilyen fellépések nem segítik elő irodalmi életünk ügyét, ellenkezőleg: hátráltatják. Nem járulnak hozzá a nehézségek elhárításához, hanem újabb bonyodalmakat okoznak. És így nem lehet kijutni a zsákutcából.

Mit szóljak hát, ha néhány soros nyilatkozatommal kapcsolatban annyi mindent vágtak a fejemhez, mintha legalábbis átfogó tanulmányt írtam volna irodalmi életünkről, sőt politikai helyzetünkről is?!

Az volna talán a legegyszerűbb, ha Tomán László pusztai állításai nyomán elismerném, hogy nem értek semmihez, nem tudok semmit, nem látok semmit, s hogy a *Híd* valóban mozgatója irodalmi életünknek, hogy figyelemmel kíséri szellemi életünket, hogy könyvkiadásunk körül kevés a hivatalnoki munka és nem is drága, s hogy irodalmi életünkben nincs pangás, nincs elbürokratizálódás. Sajnos, ezt nem tehetem. Kénytelen vagyok tehát némi magyarázatot fűzni állításaimhoz, bár megengedem, hogy lehet, sőt kell is róluk vitatkozni, esetleg meg is cáfolni őket, de egészen másképpen, mint Tomán László teszi.

Előrebocsátom, hogy a *Hídat* kitűnő szerkesztők szerkesztik, javarészt kitűnő írások jelennek meg benne, de a szerkesztési koncepció szerintem egyoldalú. Szellemi életünk folyó eseményei és problémái úgyszólván teljesen hiányzanak a folyóiratból. Aki olvassa a belgrádi és zágrábi folyóiratokat és irodalmi újságokat (s Tomán bizton olvassa őket), tudja, mire gondolok. Mivel nincs irodalmi lapunk, a *Hídnak* vállalnia kell ezt a szerepet. Az íróknak igenis véleményt kell mondaniuk korunk kérdéseiről, a kulturális élet jelenségeiről, az újságok egy-egy rovatáról, egy-egy cikkről, díjkiosztásokról, s persze könyvekről, fordításokról, sőt a kiadói politikáról, egy-egy tankönyvről (főleg irodalmi, nyelvi jellegű tankönyvekről stb.). Ezekkel a problémákkal ma úgyszólván minden jobb irodalmi lap és folyóirat foglalkozik, mégpedig harcos kiállással. Ha pedig nem áll ki semmilyen kérdésben, hanem óvatosan „félti a bőrért” — ez az elbürokratizálódás jele. Úgyszintén az elbürokratizálódás jele az is, ha a szellemi élet posztjain egyazon személyek állnak. Bármennyire is tehetséges és rátermett emberekről van szó, nem helyes például az, hogy a *Híd* Tanácsának elnöke egyszer mind a Kiadó főszerkesztője, következőképp a *Híd* nem foglalkozhat függetlenül, kellő szigorral a könyvkiadás problémáival, egy-egy kiadvánnyal és általában a kiadói politikával. A *Magyar Szó* főszerkesztő-helyettese, valamint a lap kulturális rovatának és irodalmi rovatának szerkesztője is tagja a *Híd* szerkesztő bizottságának. Ergo: a *Magyar Szó* nem bírálhatja függetlenül a *Hídat*, és viszont.

Az ilyenfajta összpontosítás, jobban mondva egy kéz politika az elbürokratizálódás egyik legfőbb jellegzetessége. (Ismétlem, nem a személyekkel van baj, hanem ezzel a rendszerrel.)

Könyvkiadásunkban a Tomán által hangoztatott és elismert sikerek ellenére is — én is készségesen elismerem, sose tagadtam őket — bőven akad bírálható jelenség. A rendszeres bírálat csak segítené a szerkesztőséget. Sajnos egyelőre senkinek sincs kedve rámutatni a hibákra (kivéve Tománt, aki olykor szívesen „levágja” szerkesztőtársait), mégpedig azért nincs kedve, mert a reagálás rendszerint hasonló, mint az én esetemben: ignoránsnak bélyegzik a bírálót. Az öntelt hivatalnok reagálása ez, vagyis bürokratizmus. Engedtessék meg, hogy egy régi aforizmámmal válaszoljak rá: „Van egy műbírálónk, aki másokat szigorúan műbírál, de szereti, ha őt műdicsérik”.

Nálunk ma országszerte felülvizsgálják a szolgáltatások árát és monopóliumhelyzetét, ez alól nem vonhatja ki magát a könyvkiadó sem, hiszen szolgáltatást nyújt a közösség irodalmi céljainak megvalósítása

terén. Könyvkiadásunkban igenis drága a hivatalnoki munka. Noha ott dolgozik néhány kitűnő ember is, meg kell állapítani, hogy átlagos képességű, sőt átlagon aluli hivatalnokokat avattak szerkesztőkkel, nagyobb kereseteket biztosítva nekik, mint amennyit író bármikor is kereshetett fokozott alkotó munkával. Ez az állapot az írók egy részét is elbürokratizálta: szívesebben vállalnak válogatást, recenziót, lektorálást, fordítást, mint alkotó munkát. Elismerem, hogy több ízben történtek próbálkozások, hogy javítsanak a helyzeten, de a szellem lényegében nem változott. Ne feledjük, hogy egyes írók igen nehéz anyagi helyzetben vannak, némelyek közülük szívesen szerkesztenének egy-egy sorozatot, de a Kiadóban egyetlen író sincs.

Az írók nem kapnak helyet a Könyvkiadó öngazgatási szerveiben sem, noha ez esetben ők is termelők, hiszen a kézirat, a könyvkiadás alapanyaga, az ő műhelyükből kerül ki. Ha módjukban volna a szerkesztőséggel együtt dönteni a lényeges anyagi és szellemi kérdésekről, ez nyilván csak javára válna a kiadónak is, hiszen számos mézettelérés a helyszínen tisztázódna, és ama bizonyos csúf szót, az „elbürokratizálódást” egy másik szó, a „demokratizálódás” válthatná fel.

Tudom, mindezeknek a kérdéseknek a megoldása, a viszonyok rendezése hosszú folyamat, és nyilván nemcsak a *Híd* szerkesztőségétől és a Könyvkiadótól függ. Tagadhatatlan tény azonban, hogy a könyvkiadási politika, az irodalompolitika most lényegében egy munkaegység, illetve tíz-tizenkét szerkesztő és segédszemélyzet jóindulatától és érdekeitől, tehát szubjektív tényezőktől függ még akkor is, ha a magam részéről semmiképpen sem kívánom lebecsülni az illető személyek fáradozását és eddigi munkájuk tagadhatatlan eredményét. A jelenlegi helyzeten tehát mindenképpen változtatni kell, hogy szellemi életünk eredményesebben kibontakozhasson.

Véleményem szerint az a lényeg, hogy végre nyíltan, az egész közvélemény bevonásával tárgyaljunk szellemi életünk gócairól: folyóiratunkról, könyvkiadásunkról, lapjainkról, a rádióról, színházról és minden egyébről. Önteltség, hiúság, fölényesség és sértődöttség nélkül.

Ha most Tomán László vagy bárki más ismét ledorongol és azt válaszolja, hogy nem olvasom a folyóiratokat, nem értek semmihez, gyáva vagyok s állításaimnak pont az ellenkezője igaz, akkor sem sértődöm meg, de így — Tomán szavaival élve — valóban nem juthatunk ki a zsákutcából.

BELSŐ REALITÁS ÉS DOKUMENTUMJÁTÉK

Mándy Iván: *Séta a ház körül*. Bp. 1966.

Mándy Iván kötetének utolsó írása mellett alig mehet el a kritikus szó nélkül: vallomás ez az írás, nem a művészetről általában, hanem egy írói módszerről, amely értékét és jogosultságát számtalanszor bebizonyította már, de amelyet mégis magyarázni kell — egy kicsit védekezésül a fenntartások fagyosabb légköre ellen is. „A tehetség törvénye szerint” — mondja ebben az írásban Mándy. Az író nem bújhat ki a bőréből, a tehetség „programozott”, saját törvényei vannak mind affinitásaiban, mind kifejezési eszközeiben, tehát sejtí határait és visszautasítja a kötelességszerűséget, amikor az betörne hozzá, ösztöne tiltakozásaként. Mándy „leckéje” egy-értelmű: az, amit „belső realitásnak” nevezünk, s ami ezzel jár, a „belső világ”, nem kötelezően a divatnak a kérdése, nem felvett valami, hanem a legtermészetesebb megnyilatkozás, az írói ösztön kérdése. Mándy éppen abban hivatkozik természetességre, amelyben a kritika csak a mestenkétséget, az utánzást tudta felfedezni, és biztos kézzel jelöli ki őseit is a megnyilatkozásnak ezen a vonalán. Krúdyt és Gellért emlegeti, az „egy bizonyos oldottabb prózát”, a „sűrített ábrázolást”: „Se cselekmény, se fantázia, se megfigyelés” — írta. „Valaha kötelességszerűen megpróbálkoztam a tájleírással. Ezzel se sokra mentem. Eltelt egy idő, amíg rájöttem, hogy nekem egy pinceablak a táj, egy pocsolya. Legjobb esetben üres mező, elhajigált, ócska lavórokkal” — kínálja fel írói világa „térképét”.

A modern magyar próza egyik legjelesebb képviselője Mándy Iván, kinek igazi területe a „valóság”, az a realitás, amelyre a XX. század világirodalma esküszik a XIX. századi ellenében. Törvényszerűen következik tehát, hogy a dokumentumjáték sem idegen műfaj ebben az írói világban, hiszen a tárgyiaság általában is elemi követelményei közé tartozik. Látszólagos tehát az ellentmondás a „belső realitás”, a „belső világ” emlegetése és a dokumentumszerűségre törekvés között. Mándy prózája ugyanis ennek a felületesen mézve szubjektív mozzanatnak objektív vonatkozá-

sait emeli ki, kreációjának mintegy a célját és alapanyagát mutatva meg benne — a világra figyelésnek egy állandó vonzásában, amelynek a tárgyiasság és a tárgyilagosság életelemei közé tartozik. Mándy kötete éppen ezért a legcsökönyösebb és legmakacsabb esztétikusoknak is egyértelműen példázhatja, hogy a modern prózának, amely nem tart igényt a klasszikus értelemben vett „realista próza” jelzőjére, több köze van a realitáshoz, mint annak, amelyet realistának szoktak nevezni.

A *Séta a ház körül* című kötetének legérdekesebb darabjait a dokumentumjátékok képezik (Váróterem; Rajzold fel Kávés Katicát!; Jó napot, bácsi!; *Séta a ház körül*). A dokumentumjáték „modern” műfaj, amelyet az elbeszélő próza tárgyiasság-igénye éppen úgy táplált, mint a film, a televízió, a rádió sajátos műfaji követelménye — a „láttatott” képek vagy képsorok szubjektív és mégis elidegenítő effektusaival. Mándy azt a „valóságot” kínálja fel ezekben a játékokban, amelynek meghódításához egy nálánál fiatalabb nemzedék a szociográfiai ihlet segítségével fogott a szenvedélyességnek magas hőfokával. Mándy prózája „hidegebb” ugyan, de eltökéltsége és célra törése mégis impozáns, és túlzás nélkül emlegethetnénk az ő írásaival kapcsolatban szociográfiai vonatkozásokat, hiszen az olyan játékok, mint a Rajzold fel Kávés Katicát! és még inkább a *Séta a ház körül* ennek a törekvésnek is kielégítik a követelményeit, a társadalmiság közvetlenségét is megszólaltatva bennük. Jegyezzük meg itt, hogy nem véletlenül került a *Séta a ház körül* abba a gyűjteménybe, mely *Tájak, gondok, emberek* címen szedte csokorba írók vallomásait a „magyar valóságról”. Mándy dokumentumjátékai azonban nem egyneműek: a Váróterem című például egészen „irodalmi”, melyben a dokumentumjáték mint „forma” kapott kreatív szerepet, míg a *Séta a ház körül* a dokumentumjátéknak egy olyan közvetlenebb, tehát nyersebb változatához áll közel, melyet Bánkuti Gábor—Bereczki Gyula—Dolgos János Sásdi riportja példázhat.

Mándy kötetének négy hosszabb elbeszélése (Ciklon; Bili-óvoda; Vak varjú; Emeletek, ajtók) az író erényeinek teljében született alkotások. Ezekben a tárgyiasság effektusa egészen irodalmi vonatkozású: mind az, „amit belső realitásnak neveznek”, mind pedig amit a „sűrített ábrázolásnak”, hatása polifóniájában mutatkozik meg, s a magyar próza e vonulatának egyik határértékét jelentik: egy érett és ereje teljében levő íráság mutatja meg bennük magát, mely képes immár, minden mozdulatában, kiteljesíteni világát a lehető legtermészetesebb szuverenitással, tehát már-már spontánul, az ösztönösség megnyilatkozásaként. Közülük kettőt kell kiemelnünk, melyek a legmaradéktalanabban mutatják Mándy elbeszélő világának nemcsak a határait, hanem a film „vágás-technikájára” emlékeztető módszerét is. A Ciklon a tempónak egy gyorsabb változatával s a belső erőterek síkjaival, az Emeletek, ajtók pedig a nagyobb egységekkel dolgozó „montázs” jegyeivel emelkedik ki a különben az értékek egyenletességét oly szépen megmutató kötetből.

Nem „hangos” könyv a *Séta a ház körül*, de az 1966. évi magyar könyvtermés egyik legjelentősebbje mégis, hirdetve, hogy Mátyás Iván helye a magyar próza élvonalában van.

(BI)

AZ ELSŐ LÉPÉSEK

Hornyik György: **Temetés**. Elbeszélések. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1966

Hornyik György nem jön világmegváltó eszmékkel, forradalmi újításokkal — ez elbeszéléseiből rögtön kitűnik. Az ő belépése az irodalomba csöndes, nem pretenciózus, nem kíséri se botrány, se ünneplés. Az a világ, melyre felfigyelt, mellyel foglalkozik, ismert. Ezt a világot földrajzilag pontosan meg tudjuk határozni. Ismerjük a városnegyedeket, az utcákat, ahol történetei bonyolódnak. Ez persze nem erény, de előny. Minden attól függ, mire használja előnyét.

A *Temetés* tizenegy elbeszélése arról tanúskodik, hogy Hornyik már most, indulásakor ügyesen szövi a cselekmény szálait, ért a novella-kompozícióhoz. Elfoglalta magának a világ egy részét, az élet egy oldalát: a sötétebbiket. Bukott egzisztenciák érdeklik, a züllés, hanyatlás a témája. Igaza van: erről is kell írni.

Fontos szerephez jutnak Hornyik elbeszéléseiben gyermekkori élményei — s kissé gyerekszemmel néz most is. A kispolgári környezetet rajzolja meg, melyet jól ismer. Általában: szeret személyes élményből, emlékből elindulni. Így érzi magát legbiztosabbnak.

Vannak Hornyik elbeszéléseinek olyan mozzanatai, tulajdonságai, melyek részben abból erednek, hogy ezek mégiscsak elbeszélők első lépései. Ezért naív, ezért siklik el gyakran a problémák felett. Szentimentalizmusa lehet alapállás, életérzés, de cinizmusa — mely a gúny helyébe lép — nem válik dicsőségére.

Fenntartás nélkül fogadja el a realista ábrázolást, mivel azonban az igazi realizmus roppant tapasztaltságot követel meg — ez pedig egyelőre hiányzik neki —, Hornyik sematikusan, sablonokkal mutatja be a világot. Pszichológiája felületes. A dialógusokban, a cselekmény bonyolításában, a leírásokban megnyilatkozik rutinja, s ez néha annyira úrrá lesz rajta, hogy amikor a művészi megmunkálás, a lélek hiányzik az írásokból — ott van helyettük a rutin.

Témái is, stílusa is eléggé konvencionálisak, az az anyag, amit elbeszéléssé formál, sokszor csak riportnak elég, s Hornyik gyakran meg is marad a riport igényeinél. Hajlamos pikáns mozzanatokra, s attól tartok, hogy ez nála nem szükségszerű, nem szerves része az alkotásnak, és biztos vagyok benne, hogy irodalmilag megokolatlan, sőt öncélú.

Nem kérem számon Hornyiktól az egyéni stílust, jó, majd megjön az is, majd megériük. S nemcsak a nyelv szünkeségét vetem szemére. Hanem azt, hogy nyelve csiszolatlan, nehézkes, hogy elfogadott nyelvi sablonokat, s a nyelvi formák használatával

van baj írásaiban. Ezt pedig el lehetett volna kerülni. És még sok mindent: néhány pózt, kamaszos megnyilvánulást, könnyűnek ígérkező megoldást.

Ezt a pillanatot kellene Hornyiknak kihasználnia: az első lépéseket, amikor még minden függőben van, amikor még megvan az az előnye, hogy indul. Most még utat választhat.

(TL)

AZ ÍRÓ VÁZLATKÖNYVE

Moldova György: **Gázlámpák alatt**. Bp. 1966.

Egy könyv, mely ha kevesebb anyagot tartalmaz, több lett volna — így summázhatnánk benyomásunkat Moldova György új könyvéről, s ha van, amit hiányolnunk kell benne: a könyv koncepciója. Nincs belső terve, s az írások között felfedezhető egyenlenségek is arra figyelmeztetnek, hogy a válogatás igénye nem tudott abba a magasságba emelkedni, ahol az írói ambíció járt. Moldova könyvének ugyanis van egy adott és jól körvonalazható igénye, s az írónak vannak „útjai” is, melyek, véleménye szerint, ennek az igénynek a megvalósításához elvezetik. Moldova György műfaja ugyanis az életkép — az élet hétköznapijához törő spon-tán viszonyulás eredményeképpen, mely nem idegenkedik a romantika egyéb kellékeitől sem, sőt érvényre jutó logikája az anekdotázásig is elvitte. Az író így nyilván kénytelen volt az általánosításnak egy magasabb rendű igényéről lemondani, s ezt pótolva nyúlni a csattanós történethez, a határesetek, a kielezett helyzetek és jellemek helyett ahhoz a különösséghez, melyet az anekdota revelál — immár egészen a könnyebb ellenállás vonalán, különösen az életlátás és a világkép vonatkozásaiban.

A könyv valódi értékeit azok az írások jelentik, amelyek már szétfeszítették az életkép anekdotikus keretét és az emberi életnek egy „rendkívüli állapot” felé tendálnak, s így a „különös történet” is elveszíti bennük céljellegét, és eszköze lesz az írói sorslátás megfogalmazásának, annak, amit az „emberi sors” fogalma akár egy Hemingwaynek, Solohovnak vagy Camus-nek művére asszociálva hirdethet. Utalhatunk éppen ezért a Fák a barlangban élethelyzetére, amely egy lényegében belső monológként világítja meg az ember életét, aki körül eltűnt az élet és „barlangban” találta magát; az Aki eltemette a halottakat tragikussá vált humanizmusára; a Joszif Sztálin szárnyvasút korrajzára; A bolond Vilma csökönys hűségének a rajzára; a Kaja és Szigecsán halálos barátságát festő írásra, a Dürr, a tolvajok réme hirdette vak fatalizmusra, a Straznyiczky, a magyar pap tragikomikus szatírájára vagy a Páter Fáber címűnek a nagyobb kompozíció felé való indulására.

A kötet írásainak egy része tehát emelkedettebb igényt hirdet meg, s valóban az írónak már egy kielélt vázlatgyűjteményét is jelentheti — olyan írások is vannak benne, melyeknek anyaga na-

gyobb formát, szervesebb életet követel, elmélyültebb tanulmány után kiált. Moldova ugyanis tékozló alkotó, ki villanásaiban mutatja meg elsősorban erejét, mint aki a *Sötét angyal* után nem talált volna magára, eredendő elbeszélő természete, epikus „élet-érzése” nem támogatta olyan ambiciózus prózai elképzelésében, melyben írósgága harmonikusan és valódi méreteiben megmutatkozhatna.

A *Gázlámpák alatt* egésze olyan közvetlenségen inszisztál, amely már-már a szóbeliség határán van, s olyan írot mutat, aki az érdekes történet kedvéért általában lemond a jelentős mű igényéről. A H. Kovácsról szőtt történetek nem egy esetben szinte visszajáról mutatják Moldova konstans értékeit (kivéve talán A zöldfehér menyasszony groteszkjét), egyben azt az irányt is, amely meddőségbe visz. Moldova „komplett” író — kár, hogy eszközeit vázlatokra pazarolja és nem a műalkotás teljességének megvalósítására fogja munkába.

(BI)

NUŠIĆ ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBAN

Bora Glišić: *Nušić njim samim*. Vuk Karadžić kiadás, Belgrád, 1966.

Nušić komédiái évtizedek óta műsoron vannak a jugoszláv színházakban, külföldi színpadokon játsszák, filmre viszik őket, összegyűjtött művei újabb meg újabb kiadásokat érnek meg. Van valami Nušićban, ami elavulhatatlanná teszi, ami biztosítja népszerűségét.

Azt a Nušićot, aki kortársunk, aki felveszi a versenyt a legmodernebb színművekkel is, mutatja be könyvében Bora Glišić.

A sorozat, melyben ez a könyv megjelent, néhány sajátos követelményt állít a szerzők elé. Az írókat, akikről a sorozat kötetei szólnak, életrajzok, műveik, naplói, leveleik segítségével, fényképek, dokumentumok kíséretében kell bemutatni. Glišić eleget tett ezeknek a követelményeknek. Nušićot korának embereként mutatja be; felhasználja a nagy vígjátékíró műveit, leveleit, feljegyzéseit, önéletrajzát, hogy életét minél hívebben ábrázolja. A szemtanú elbeszélésének szemléletességével vetekszik, ahogy Glišić a múlt század végének és századunk első évtizedeinek Szerbiáját, Belgrádját bemutatja. A rendkívül érdekes fényképanyag, melyet közöl, még elevenebbé teszi a könyv légkörét.

Glišićnek azonban nem volt egyetlen célja, egyedüli szándéka, hogy Nušić életét és korát bemutassa. Olyan ambícióval írta könyvét, hogy Nušićban megtalálja azt, ami időszerűségét, sikerét ma is fenntartja. Azt a fonalat kereste benne, ami a mához, a mai emberhez, a mai ember hangulatához, érzéseéhez, gondolataihoz fűzi. És megtalálta.

Fölfedezése kissé meglepő, mondhatnánk: meghökkenítő.

Glišić az antidráma jellegzetességeit találta meg Nušić műveiben, s ezzel kortársunkká avatta. Néhány drámájának, komédiájá-

nak alapos elemzésével kimutatta, hogy az a tiszta vidámság, mely Nušić műveiben jelen van, az antidrámák sorába utalja őket. Azért mondtam az előbb, hogy Glišić megállapítása meghökkentő, mert ezek szerint Nušić elődje a mai drámairodalomnak, megelőzte magát az antidrámát is. S ha tekintetbe vesszük, hogy a mai jugoszláv színműirodalomban alig találunk antidrámát, Glišić megállapítása még jelentősebbé válik.

Persze felvethetjük a kérdést, ha a világ színműirodalmában nem jelenik meg egy Jarry, egy Beckett, egy Ionesco, egy Genet vagy egy Adamov, ha nem alakul ki az antidráma, milyen etikettet kapott volna Nušić; vajon őt tekinthetnénk az antidráma megalapítójának? S ebből a szempontból jogos a kérdés, vajon irodalomtörténetileg elfogadható-e Glišićnek ez a kategorizációja.

De hát nem a kategorizációk a fontosak, Glišić műve sem csupán ezért a tételéért jelentős. Sokkal fontosabb az, hogy Nušić egész művét a valóságnak megfelelően, a kor kereteibe állítva mutatja be, igyekezik mindenben hiteles lenni, nemcsak Nušićról rajzol kitűnő portrét s nemcsak műveit elemzi hozzáértéssel, hanem könyve nyomán jobban értjük a kort is, melyben Nušić élt és alkotott — tehát őt magát is. Ezért értjük Glišićnek azt a megállapítását is, hogy Nušić a nevetés zsenije.

Ez a komoly, mégis olvasmányos, sokszor izgalmas kis könyv minden mondatával ezt bizonyítja.

(TL)

Az Olaszországban megjelent jugoszláv költői antológia — a Nuova Poesia Jugoslava — körül kialakult vita lényegbe vágó kérdéseket is felvetett, például a nemzetiségek irodalmának hovatartozását. Bennünket ez közelebbről is érint, így hát különös érdeklődéssel olvastuk Antun Šoljan erre vonatkozó cikkét a Telegramban.*

*

Ehhez a kérdéshez szölt hozzá Fehér Kálmán a Képes Ifjúságnak adott nyilatkozatában. De mielőtt az ő véleményével foglalkoznánk, el kell mondanunk, hogy az újságíró, aki Fehér Kálmánt meginterjúvolta, rosszul értette, félreértette Šoljant. Ebből aztán további félreértések származnak, és Šoljannak olyan gondolatokat tulajdonítanak, amelyek már említett cikkében nincsenek is benne. Egészen más, amit Šoljan a nemzetiségi írók helyzetéről mond, és más, ahogy a Képes Ifjúság munkatársa interpretálja.

És megint más, amit Fehér Kálmán a feltett kérdésekre válaszolt.

Válaszában van sajnos, egy kifejezés, amely meghatározatlan: jugoszláv szellemiség. Ha ezt közelebbről meghatározza, világosabb lett volna egész gondolatmenete. Meg kellene végre vizsgálni ezt a fogalmat: honnan ered, miből tevődik össze, mivel járultak hozzá kialakulásához a nemzetiségek, elfogadhatják-e, beleilleszkedhetnek-e a nemzetiségek, nem túlságosan nemzeti alapokon (nyelv, hagyományok) nyugszik-e?

Akárhogy áll is a dolog a „jugoszláv szellemiséggel”, igaza van Fehér Kálmánnak, a szellemiség is döntően hat az irodalmi ide- vagy odatartozásra. Nem lehet azonban elválasztani, elszakítani a szellemiséget a hagyományoktól, tehát a nyelvtől sem. Nyelvünkben benne van szellemiségünk is. Nyelvünk története szellemiségünk története. Nézzük csak meg mai nyelvünket, azt a magyar nyelvet, melyet minden-

* Šoljan cikkét és Major Nándor válaszát e számunkban közöljük.

napi életünkben, a sajtóban, rádióban, sőt az irodalomban használunk! Mit mond ez a nyelv a mi szellemiségünkről?

Visszatértünk tehát a nyelvhez, amely, véleményem szerint, mégsem lehet egyedüli meghatározója az irodalom hovatartozásának. Végeredményben: tessék megkérdezni az író, kivel és kikkel vállal közösséget, melyik irodalomban érzi magát otthon! Hol találja meg magát, hol érvényesülhet, teljesedhet ki írói, alkotói egyénisége. Legyek konkrét? Melyik irodalomban, irodalmi közegben alkot szabadabban. Szerintem ez a döntő.

Az úgynevezett nemzetiségi irodalmak — gondolom — a boldog irodalmak. Helyzetüknél fogva megvan az az előnyük, vagy ha úgy akarjuk, kiváltságuk, hogy nemcsak nyelvi vagy hagyományi és nemcsak földrajzi meghatározottságok alapján egzisztálhatnak, hanem valóban egy szélesebb, határokat eltüntető, korlátokat nem ismerő, univerzális irodalom alapkövei lehetnek.

Erről a három tényezőről nem szabad elfeledkeznünk, ha íróinknak egyik vagy másik nemzeti irodalomba való sorolásáról beszélünk. A választás jogát — emberi és irodalmi szempontból egyaránt — mindenkinek meg kell adni.

*

Fehér Kálmán említett nyilatkozatában van egy mondat, amely irodalmunkban egészen új attitűdöt jelent. A mondat így hangzik:

„Panaszkodom, tehát akcióképes vagyok.”

Így is meghatározhatja egy költő ars poeticáját.

Vagy ez már anti-ars poetica?

*

A Képes Ifjúság interjúorozatában Fehér Ferenc is szót kapott az elmúlt hetekben. Különösen egy mondata figyelemre méltó ebben a nyilatkozatban. Azt mondta:

— A költő ne politizáljon, a politikus ne avatkozzék bele a költészetbe.

Fontos tétel, megszívlelendő szavak. Néhány sorral lejjebb ugyanebben a nyilatkozatban a következőket olvastuk:

— ...engedtessék meg nekem, hogy továbbra is versben szóljak arról, hogy mi az, ami nemzetiségi politikánkban leginkább izgat.

Mintha a versbe szedett politika nem volna politizálás. Pedig valószínűleg az. De már kevésbé valószínű, hogy jó vers is.

*

Őszintén, nyíltan, bátran vetett fel egy kérdést a Dolgozóban Vlaovics József: Van-e olvasótábora a vajdasági magyar

irodalomnak? A cikk számunkra életbe vágóan fontos ügyet firtat, talán az első minálunk, mely ilyen hangon szól erről a kérdésről.

Ez az, amiről beszélünk, vitáznunk kell, s ebben a kérdésben kell valamit tennünk is. Azóta azonban — sajnos — senki sem foglalkozott Vlaovics gondolataival, senki sem ment tovább, nem kutatta az okokat, nem tett javaslatokat, s a választalanság közönyünk szörnyű bizonyítéka. Pedig ha irodalmunk (és nemzetiségünk) életében vannak fontos pillanatok, akkor a mai az, és Vlaovics épp ennek a pillanatnak lényeges irodalmi problémáját teregette ki. Irodalomnak és közönségének közös létkérdése — ahogy Vlaovics megfogalmazza a dolgokat — hagyhat-e valakit is közömbösen ezen a tájon?

A hallgatás mintha a szomorú igent visszhangozná.

*

Az emberek, írók változásának, sokszor egészen érthetetlen pálfordulásának megdöbbentő példája Josip Vidmar esete. Vidmar, aki évekkkel ezelőtt azért küzdött, hogy a fantaszti-kum polgárjogot kapjon a jugoszláviai irodalomban, aki kemény harcot vívott a dogmatizmus ellen Zihert meg Lifsic képében, ma teljesen ellenkező álláspontot foglal el, mint régen. Még emlékszünk — néhány évvel ezelőtt volt — Vidmar előadására a Matica srpskában a modern képzőművészetéről. Vidmar jónak látta, hogy épp ebben a hagyomány-örző intézményben élesen megtámadja a modern képzőművészeti irányokat, s ugyanazokat az érveket használja, melyekkel Zihert vagy Lifsic is éltek, amikor Vidmar felvette velük a küzdelmet.

Most a sarajevói Odjekban olvastuk véleményét a modern irodalomról. A mai szlovén líráról szólva azt mondja, hogy az nem különbözik a német vagy francia, „vagy akármelyik, nemzetközileg hermetikus” költő alkotásaitól. Ezek „mind az abszurdum érzéséről írnak műveikben”. S Vidmar ugyanúgy érvel, ahogy régebben ellenfelei érveltek: a mi életünk különbözik a Nyugat életétől, tehát irodalmunknak is különböznie kellene. Márpedig, mondja Vidmar, a szimbólumok, allegóriák, amelyeket mai líránk használ, más irodalmakban már évszázadok óta ismertek. Az ilyen érvelést nem fogadhatjuk el, éles ellentétben van mindazzal, amit Vidmar azelőtt írt és mondott. Ezek az érvek nem állják meg a helyüket. Tizenöt éve ismétlik őket — hol Milan Bogdanović, hol Zihert, hol pedig — íme, most és egész váratlanul — Josip Vidmar.

Kiszámíthatatlan az ember útja. S vajon a jövőben hova vezethet?

*

Az írói szabadság egyik alapvető feltétele az alkotásnak és az irodalomnak. Jean Cassou nyilatkozott a szarajevói Odjeknek, s érdemes feljegyeznünk, mit mondott az író, a hatalom, a szabadság viszonyáról.

„Nem fogadhatjuk el, hogy egy hatalom, akármelyik, üldözze és elítélje az írókat és művészeket irodalmi vagy művészeti alkotásukért... A szólásszabadság sérthetetlen szűkséglet — ez minden.”

Ehhez fűződik, amit Cassou a szocialista realizmusról mondott.

„A realizmus nagy dolog. A szocializmus is nagy dolog. A szocialista realizmus verbális kombináció, melynek nincs semmi jelentősége és tartalma. Pusztá verbalizmus, skolasztika, pedantéria, középkori sötétség.”

*

A konzervatív dogmatikus irodalmi nézetekkel való leszámolást követeli Gyertyán Ervin a Kortársban Forgács László „József Attila esztétikája” című könyvének ürügyén. Gyertyán megállapítása szerint Forgács egy idejét múlta módszerrel, egy a priori kialakított álláspontonról elindulva tárgyalja művében József Attila esztétikai nézeteit. A könyv inkább Forgács nézeteinek kifejtésére szolgál, egy téves művészetelmélet alkalmazására, nem pedig József Attila esztétikai nézeteinek komoly, tudományos alaposságú vizsgálatára. Forgács hatalmas anyagot hordott össze, könyvének megadta a tudományosság minden látható jelét, de maradiságát, tendenciózságát nem tudta leplezni. A könyv nem József Attila, hanem legfeljebb Forgács László esztétikájáról ad képet az olvasónak. József Attiláról hamis képet kapunk itt.

Forgács könyvével nem foglalkoztunk volna külön se itt, se más helyütt, ha nem volna jelentős Gyertyán Ervin cikke. Nemcsak Forgács dogmatizmusával számol le Gyertyán, hanem a dogmatizmussal, konzervativizmussal általában a magyar esztétikai irodalomban. Erélyesen és joggal követeli a dogmatikus gondolkodásmód eltávolítását. Az olyan konstruálás, mint Forgácsé, Gyertyán szerint veszedelmes kísértet — s mi nagyon jól tudjuk, minek a kísértete —, mely „agyunkra, szívünkre, emberségünkre tör”.

S a magyar irodalomnak ma mérhetetlenül nagy szüksége van az ilyen kísértetektől való védekezésre, mi több, az ilyen kísértetek végleges elűzésére.

*

A Telegram regény pályázata, mely néhány évvel ezelőtt egy-két meglepetéssel szolgált, hozott néhány új nevet, felfrissítette a jugoszláv regényirodalmat, tavaly, úgy látszik, teljesen csődbe jutott. A beérkezett kéziratok közül négyet

választott ki a bíráló bizottság — eddig mindig hat volt a kiválasztottak száma —, de ez a négy sem közölhető úgy, ahogy a pályázatra érkezett, hanem nagyobb javításokra van szükség. Már 1965-ben látszott, hogy a pályázat színvonala csökkent az előző évekhez képest, most pedig minden jel arra mutat, elérte a mélypontot.

Csak egyet nem értünk. Ha pályázat, legyen pályázat. Tehát ha nincs megfelelő kézirat — márpedig amelyiken javítani kell, az aligha mondható megfelelőnek —, akkor miért kell mégis kiadásra javasolni őket? Hisz nyilvánvaló, hogy a javított regény már nem lesz az, ami a pályázatra érkezett, főleg pedig nem mutatja meg tisztán szerzőjének képességeit. Egy regényben pedig nem a lektori beavatkozásokra vagyunk kíváncsiak.

Ha így folytatódik a dolog, a Telegram megváltoztathatja pályázatának a feltételeit: elég lesz, ha a lektorok beküldik a javításokat. Mert jó regény, úgy látszik, nem jut már a Telegramnak.

*

A könyvkiadás sorsa elválaszthatatlan az irodalom sorsától. Nálunk, ez köztudomású, a könyvkiadás pillanatnyilag gyenge lábakon áll, nem is áll: már rogyadozik. Mi lesz hát az irodalommal?

Ez az a kérdés, mely minden író, művészt izgat, mindenkit, aki magáénak vallja az irodalom ügyét. A Telegram igen leverő adatokat közöl ezzel kapcsolatban:

Horvátországban 1954-ben 1249 közkönyvtár volt, 1966-ban már csak 435. Egy könyvtárra 9775 lakos jut.

A zágrábi lapnak ugyanabban a számában Zvonimir Golob, az ismert költő, drámai hangon szól a könyvkiadás háború utáni harmadik válságáról. „Ma a könyvkiadók egyharmadára csökkentik terveiket, felbontják a szerződéseket az írókkal és fordítókkal, inkább kártérítést fizetnek, mint hogy növeljék nyomdai adósságukat, s kénytelenek elutasítani minden tárgyalást az új kéziratokról.”

Ha a kultúra magára marad, fejezi be cikkét Golob, s a kínálat és kereslet törvényeinek vetik alá, ha a kultúráról a kulturálatlanság fog dönteni a maga kereskedelmi álláspontjáról, ha a társadalom nem segíti a művelődést anyagilag is, erkölcsileg is, akkor a kultúra — sportműszóval élve — valahova az ötödik vagy hatodik ligába kerül...

A Republika című zágrábi folyóirat körkérdést intézett az írókhoz a könyvkiadás helyzetéről abból az alkalomból, hogy a bankok felhívták a könyvkiadó vállalatokat: hozzák összhangba a termelést az eladással. Tehát: csak annyi könyvet adjanak ki, amennyit el is adhatnak. Az írók — Vjekoslav Kaleb, Vlatko Pavletić, Slobodan Novak, Ivan Slamnig és mások — elkeseredett hangon válaszoltak a feltett kérdésre.

Vlatko Pavletić, a Matica hrvatska könyvkiadójának főszerkesztője élesen bírálta társadalmunknak azokat a képviselőit, akik nem mutatnak kellő érdeklődést a könyvkiadás problémájának végleges megoldása iránt. Josip Pupačić szerint a szocialista társadalomnak a viszonya a kultúrához a jugoszláv szocializmus alapvető problémáinak egyike...

„Az ember szeretne provokálni, sértegetni, hogy megmozgassa egy kicsit a szórakozó lelkek poshadt vizét — mondta Vjekoslav Kaleb. — A határozatlan bírálat utalásai alig érintenek valakit. Meg kell keresni a kimondott szavakat s az embereket, akik kimondták őket, s nyíltan beszélni róluk. Azt is mondhatnánk: tudjuk, miért szorítják háttérbe a művelődést, tudjuk, kinek nincs rá szüksége.”

Az inodalmi közvélemény felháborodása jogos. S lassan elérkezik annak is az ideje — vagy már itt is van —, hogy túllépjünk a felháborodáson.

TOMÁN LÁSZLÓ

HID IRODALMI, MŰESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1967. JANUÁR. — KIADJA A FÓRUM LAP-KIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓORÁK: MINDENNAP 10-TOL 12 ÓRÁIG. — KEZIRATOKAT NEM ORZUNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A FÓRUM CÍMEN A 657-1-255-ÖS FOLYOSZÁMLÁRA. BEFIZETESKOR KERJÜK FELTÜNTETNI A HID NEVET. — ELŐFIZETESI DIJ: BELFÜLDÖN EGY ÉVRE 20,—, FÉL ÉVRE 10,—, EGYES SZÁM ÁRA 2. — ÚJ DINÁR: KÜLFÜLDRE EGY ÉVRE 31,25, FÉL ÉVRE 15,63 ÚJ DINÁR; KÜLFÜLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON.

